

***Dél-Alföldi Régió
Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési
Stratégiai Program***

Szeged, 1999. június

***Dél-Alföldi Régió
Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési
Stratégiai Program***

***Dr. Szűcs István
témavezető***

***Haskó Pál
ügyvezető igazgató***

Szakértők:

***Dr. Baukó Tamás
Bálint József
Boros Emil
Dr. Gurzó Imre
Dr. Hanyecz Vince
Haskó Pál
Horváth Marian
Kalmár Sándor
Kállai Imre
Dr. Kecskés László
Konrád Antal
Majoros Endre
Dr. Márton János
Dr. Nagy Gábor
Dr. Nagy Imre
Dr. Nagy József
Dr. Szűcs István***

TARTALOMJEGYZÉK

1	A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ LEÍRÁSA A VIDÉKFEJLESZTÉS SZEMPONTJÁBÓL	5
1.1	A RÉGIÓ ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE	5
1.1.1	A térség területe, népessége, népsűrűsége	5
1.1.2	Közigazgatási és gazdaságföldrajzi leírás	5
1.1.3	Közigazgatási rendszer, szerkezet	6
1.1.4	Demográfiai helyzet és folyamatok	7
1.1.5	Településszerkezet	9
1.1.6	Természeti adottságok, viszonyok a régióban	11
1.1.7	Agrárstruktúra és gazdasági szerkezet	20
1.1.8	Mezőgazdasági termelés és értékesítés	24
1.1.9	Mező- és erdőgazdasági termékek feldolgozása	27
1.1.10	Hiányok és többletek a térség gazdaságában	29
1.1.11	Az élelmiszeripar, élelmiszeripari kapacitások térbeni elhelyezkedése	33
1.1.12	A térség foglalkoztatási viszonyai és területi jellemzői	36
1.1.13	Erdősültség és jellemzőinek területi elhelyezkedése. Erdőgazdálkodás	37
1.1.14	Jóléti, jövedelmi viszonyok, szociális, egészségügyi ellátás	38
1.1.15	Kulturális örökség, civil társadalom	42
1.1.16	Idegenforgalom, turizmus	46
1.1.17	A Dél-alföldi régió infrastruktúrája	49
1.2	MAKROGAZDASÁGI VISZONYOK	60
1.2.1	A munkanélküliség és a foglalkoztatás	60
1.2.2	Gazdasági, társadalmi viszonyok, regionális politika	65
1.2.3	A mezőgazdasági GDP	67
1.3	A KÖRNYEZET ÁLLAPOTA. A TÉRSÉG KÖRNYEZETI ÁLLAPOTÁNAK BEMUTATÁSA ÉS A LEGJELENTŐSEBB KÖRNYEZETI PROBLÉMÁK ÁTTEKINTÉSE.	70
1.3.1	Levegőszennyezettség	70
1.3.2	Zajterhelés	71
1.3.3	A vizek minősége	71
1.3.4	Szennyvíztisztítás, kezelés	73
1.3.5	Hulladékgyűjtés, hulladékkezelés	74
1.3.6	Veszélyes hulladék kezelés	74
1.3.7	Talajvédelem	75
1.3.8	Kedvezőtlen adottságú területek	75
1.3.9	Természetvédelmi területek	76
1.3.10	Épített környezet védelme	81
2	A RÉGIÓ ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE	82
2.1	INFRASTRUKTÚRA	82
2.2	EMBERI ERŐFORRÁSOK	84
2.3	TERMELŐ SEKTOR	85
2.4	KÖRNYEZETI ÖSSZEHASONLÍTÁS	88
3	A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ ERŐSSÉGEI ÉS GYENGESÉGEI (SWOT ANALÍZIS) ...	90
3.1	ERŐSSÉGEK	90
3.2	GYENGESÉGEK	91
3.3	LEHETŐSÉGEK	93

3.4	VESZÉLYEK	94
4	KORÁBBI INTÉZKEDÉSEK, MEGVALÓSÍTOTT PROGRAMOK A DÉL- ALFÖLDI RÉGIÓBAN A VIDÉKFEJLESZTÉS TERÉN 1995 ÉS 1998 KÖZÖTT ...	96
4.1	AZ EU SEGÍTSÉGÉVEL MEGVALÓSÍTOTT VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZKEDÉSEK:	96
4.2	AZ EU SEGÍTSÉGE NÉLKÜL MEGVALÓSÍTOTT VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZKEDÉSEK ..	102
4.3	AZ INTÉZKEDÉSEK FŐBB EREDMÉNYEI ÉS RÖVID ÉRTÉKELÉSE	103
5	A VIDÉKFEJLESZTÉS STRATÉGIAI PROGRAMJA A DÉL ALFÖLDI RÉGIÓBAN	104
5.1	CÉLKITŰZÉSEK	104
5.1.1	<i>Általános célkitűzések</i>	104
5.1.2	<i>Speciális célok</i>	104
5.2	FÖLDRAJZI ÖSSZEFÜGGÉSEK	105
5.3	JAVASOLT STRATÉGIA A VIDÉKI TERÜLETEK FEJLESZTÉSÉRE	105
5.4	PRIORITÁSOK	106
5.5	PROGRAMOK	108
6	FÜGGELÉK (TÉRKÉPEK, TÁBLÁZATOK).....	152

1 A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ LEÍRÁSA A VIDÉKFEJLESZTÉS SZEMPONTJÁBÓL

1.1 A RÉGIÓ ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

1.1.1 *A térség területe, népessége, népsűrűsége* (1., 2., 3. táblázatok; 1. és 4. térkép)

A Dél-Alföldi régió Magyarország déli-délkeleti részén a magyar, a jugoszláv és a román határ mentén folytonos közlekedési és kereskedelmi útvonalak metszéspontjában fekszik. A Dél-Alföld és a három szomszédos ország érintkező területeit egybekapcsoló Duna-Tisza-Maros Európai központi területe.

Három megyéje közül Bács-Kiskun Magyarország legnagyobb közigazgatási egysége (8.420 km²), Békés területe 5.632 km², míg Csongrád 4.264 km² (1. táblázat). A régió az ország területének mintegy 20%-a, népessége (2. táblázat) kissé több mint 13%-a.

A népsűrűség átlagos értéke a régióra 74 fő/km², mely mintegy 34 fővel alacsonyabb az országosnál.

Mindegyik megye az országos átlag alatti népsűrűségű. Legkisebb Bács-Kiskunban, az országos érték 59%-os, Békésben valamivel magasabb (65%), míg Csongrádban 91%-os szintet ér el. Az alacsony népsűrűség és lélekszám-fogyás miatt a veszélyeztetett települések száma (3. táblázat) Bács-Kiskunban a legtöbb, 44 település, míg Békésben 26, Csongrádban pedig 14 település tartozik ebbe a kategóriába. Az alacsony népsűrűségű községek arány a régió összes településéből mintegy 33%. (Átlagban minden harmadik település veszélyeztetett kategóriájú.)

1.1.2 *Közigazgatási és gazdaságföldrajzi leírás* (1. és 2. táblázatok)

A Dél-alföldi régió Magyarország 7 régiója közül területileg kissé átlag feletti (az ország 20%-a). Térségünkben megközelítőleg 1358 ezer fő él, mely az ország lakosságának 13%-a.

A három megye (Bács-Kiskun, Békés és Csongrád) alkotta térség közigazgatási szerkezetében meghatározó a megyék központját jelentő megyei jogú városok – Békéscsaba, Kecskemét és Szeged –, valamint Csongrádban található a szintén megyei jogú város Hódmezővásárhely szerepe.

A régiót 23 kistérség alkotja. Ezek centrumai mindenütt városok. Összes térségbeli városi rangú település 39. A régió összes önálló települése 253. A lakónépesség megyei jogú városokban 384 ezer fő, a többi városban 482 ezer fő, más községi településen 965 ezer fő. A régió megközelítőleg fele város lakó. Külterületi lakóhely és gazdálkodás céljára épült tanyákon a térség lakosságának közel 1/10-e él. A tájjal annak természeti, környezeti adottságaival, agrárgazdasági lehetőségeivel szoros összhangban lévő tanyai gazdaságok – megváltozott földtulajdoni viszonyok között – részben újjáélednek, melyek lehetőséget kínálnak az új struktúrájú mezőgazdasági termelés és tanyai turizmus fejlesztésére is.

Az elmúlt fél évszázadban a lakosság kor szerinti összetételének változása kedvezőtlen volt. A fiatalok aránya folyamatosan csökkent, míg az időskorúaké megduplázódott. Ennek megfelelően az aktív korú népesség aránya csökken, a népesség fogyása erősödik.

A régió lakosságának nemzetiségei: szlovák, román, német, szerb, illetve jelentős számú hazai kisebbség, cigány lakosság él a térségben.

A régió természeti, környezeti adottságaival, agrárgazdasági lehetőségeivel átlagosnál jobb pozícióba kerülhet, megfelelő társadalmi, gazdasági fejlődés elindításával.

A Területfejlesztési törvény (1996. évi XXI. tv.) hatályba lépését követően megalakultak a megyei Területfejlesztési Tanácsok a decentralizált területfejlesztési források elosztására, a megyei területfejlesztési szereplők tevékenységének koordinálására. A munkaszervezeti feladatok a megyei önkormányzatok hivatalain belül kerülnek ellátásra. 1997-ben pedig megalakult a *Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanácsa*, Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék Területfejlesztési Tanácsainak és kistérségeinek társulásaként. A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács 1998-tól létrehozta, és működteti közhasznú társaság formájában a Regionális Fejlesztési Tanács ügynökségét. A területfejlesztés intézményrendszerének kialakulása nem tekinthető befejezettnek, hiszen a feladatok változásához igazodva új részlegek felállítására (pl. marketing szervezet) lesz szükség és célszerű lesz önálló munkaszervezet létrehozása is, melyhez a kistérségek területfejlesztési tervei és programjai készülnek. A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács 1998-ban kísérletképpen a Phare Kísérleti Program Alap (COP 96) terhére önálló pályázatot bonyolított le a régióban, mintegy 4 millió Euro támogatási forrás felhasználásával.

A területfejlesztés és közigazgatás továbbfejlesztésére a jelenleginél nagyobb harmonizációt és összehangolást igényel a jövőben.

Megkezdődött a megyék határmenti és szomszédos régió megyeközi együttműködési programjainak az egyeztetése (pl. Tiszazug fejlesztésében érintett Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyék, valamint kistérségeik között).

Összességében megállapítható, hogy a megyékben nem alakultak ki véglegesen leszakadó depressziós rurális térségek, viszont több összefüggő csoportot képeznek az átlagosnál rosszabb helyzetű falvak. A komplex mutatók tekintetében – 3. táblázat alapján – legtöbb veszélyeztetett település található Bács-Kiskun megyében a Bajai, Bácsalmási, Kalocsai és Kiskőrösi kistérségekben, Békés megyében a Mezőkovácsházi, Sarkadi és Szarvasi kistérségekben, míg Csongrád megyében a Makói és Szentesi kistérségekben.

1.1.3 Közigazgatási rendszer, szerkezet

A közigazgatási intézmény- és eszközrendszerének kialakulása az 1990-ben létrejött helyi és területi önkormányzatiság elvén működő bázisain alakultak meg a helyi önkormányzati szervek.

A régióban 253 településen tevékenykednek (az országos nagyság 8%-a). Ezen belül 39 város található a térségben (országos nagyság 18%-a). E két adat jelzi, hogy a régióban jóval több település viseli a városi rangot, mint az országban átlagosan.

A régió városainak átlagos népességszáma 24.230 fő, mely az országoséhoz közelítő. A városok közül sok a fiatal, tízezer lélekszámnál kisebb település, s lényegében az elmúlt évtizedek irányított területpolitikájának eredményeként kaptak városi rangot.

A régió népességének 2/3-a városlakó, a főváros nélküli országos átlag 58%. A térségben Kecskemét és Szeged agglomerációs központok, míg Békésben a Békéscsaba-Békés-Gyula nagyvárosi település-együttes jelent nagyobb népesség koncentrációt. A városokon kívüli településtípusokban „nagyfalvas” településhálózat a jellemző. A községek átlagos népességszáma 2.220 fő, közel kétszerese a megyék átlagának. (Az ország településeinek több mint a fele 1000 főnél kisebb lélekszámú. A Dél-alföldi régióban ez közel 20% körüli érték.)

**A települések száma és megoszlása népességnagyság szerint
(1997)**

Népességnagyság	Dél-Alföldi Régió		Magyarország	
	településeinek			
	száma	megoszlása %	száma	megoszlása %
- 499	13	5,2	1017	32,5
500 – 999	39	15,5	697	22,3
1000 – 1999	65	25,8	651	20,8
2000 – 4999	84	33,3	493	15,8
5000 – 9999	28	11,1	133	4,2
10000 – 49999	20	7,9	116	3,7
50000 – 99999	1	0,4	11	0,4
100000 -	2	0,8	8 ^{b/}	0,3
ÖSSZESEN	252	100,0	3216^{b/}	100,0

a/ A közigazgatási állapot év eleji, a népesség száma év végi adat. b/ Budapest nélkül.

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

A térség szerkezetét a Tiszántúl feketeföldi részek nagy hatású, nagy létszámú települései, valamint a Duna-Tisza közti homoki térség tanyavilága jellemzi.

Sűrűbb falurendszer csak Csongrád megyében a Makói kistérségben található. Az országon belül e régióban és a legtöbb külterületi (tanyasi) lakos.

1.1.4 Demográfiai helyzet és folyamatok
(2. táblázat)¹

A Dél-Alföldi lakónépessége 1997-ben 1.357.886 fő volt. Ugyanakkor az 1980-as népszámlálás időpontjában még 1.463.574 fő lakott a régióban. A népességcsökkenés azóta folyamatos, bár nem egyenletes mértékű.

A Dél-Alföld relatív értelemben még a múlt század második felében is viszonylag ritkán lakott régiója volt az országnak. Az akkor még igen magas természetes szaporodás mellett a bevándorlásból is érdemben gyarapodott a népessége. A régió természetes szaporodása a szá-

¹ Forrás: Dél-Alföldi régió Területfejlesztési Konceptió (1999. - MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet)

zad első évtizedéig magasabb volt az országos átlagnál. Az világháborútól kezdve egészen napjainkig a Dél-Alföld demográfiai mutatói az országos átlagnál kedvezőtlenebbül alakulnak. Ugyan e régió mutatói párhuzamosan haladtak, illetve haladnak az országos értékekkel, de a születési ráta értéke folyamatosan alacsonyabb, a halálozási ráta pedig az 1920-as évek óta magasabb az országos rátánál. Az ötvenes években az iparosítási hullám elkerülte a régiót, ami jelentős elvándorlást eredményezett egyrészt a főváros környékére, másrészt Észak-Dunántúl és Észak-Magyarország iparosodottabb területeire. Az elvándorlás nem csak közvetlenül csökkentette a régió népességét, hanem máig tartó változásokat okozott a korszerkezetben is. Mivel az elköltözés elsősorban a fiatalokat érintette, egyrészt a születési ráta fokozatosan csökkent, másrészt – mivel növekedett az időkorúak részaránya – a halálozási ráta is megemelkedett.

A **természetes fogyás** a Dél-Alföld mindhárom megyéjében 1980-ban, az országosnál egy évvel korábban kezdődött, és azóta növekvő mértéket mutat (4. táblázat). A régió **vándorlási egyenlege** korábban évtizedeken át negatív volt, oly módon, hogy ugyan Csongrád megyébe többen költöztek be, mint onnan el, de ez nem tudta ellensúlyozni Bács-Kiskun mérsékelt, illetve Békés jelentős vándorlási veszteségét. A kilencvenes évek közepére (1995-től kezdődően) azonban gyökeresen megváltozott a vándorlási helyzet. Jelenleg a Dél-Alföldnek mérsékelt (évi 200-300 fős) vándorlási nyeresége van. Bács-Kiskun megyének pozitív a vándorlási egyenlege, Békés megyéé nulla körül ingadozik, Csongrád megye pedig mérsékelt fogyással jellemezhető. A születési ráta 1997-ben mindhárom megyében a 10‰-es határ alá csökkent (Bács-Kiskun 9,7, Békés 9,3, Csongrád 9,5‰, szemben az országos 9,9‰-es értékkel). A halálozási ráták kedvezőtlenebbek (Bács-Kiskun 14,3, Békés 14,8, Csongrád 14,9, az országos ráta pedig 13,7‰ volt 1997-ben). Csongrád a megyei rangsorban a húsz megye közül a 19., Békés a 18. helyet foglalja el. A kedvezőtlen helyzetet mutatja az is, hogy miközben az országos halálozási ráta 1993-tól csökkenésnek indult, addig a Csongrád és Békés megyei értékek stabilan 15‰ körül állnak. A természetes fogyás mértéke Bács-Kiskunban 4,6, Békésben 5,5, Csongrádban 5,4‰, vagyis két évente mindhárom megye, és így az egész régió népessége mintegy 1%-kal fogy természetes úton. A dél-alföldi megyékkel szemben a természetes szaporodás országos értéke 1997-ben -3,8‰ volt.

Az **alacsony születési és a magas halálozási ráták** okai közül elsőnek a kedvezőtlen korszerkezetet kell említeni. A Dél-Alföldön a fiatalok aránya pontosan megegyezik az országossal (17,2%), az öregkorúak aránya (20,3%) viszont jelentősen meghaladja az országos értéket (19,5%). Ha a folyamatokat tekintjük, a helyzet inkább a további romlás irányába mutat, hiszen a fiatalok aránya folyamatosan csökken, az öregkorúaké pedig egyre növekszik. Az öregségi index, – szemben az országos 1,14-gyel a régióban 1,18. Amíg Bács-Kiskun öregségi indexe 1,12 (elsősorban a relatíve több fiatal következtében), addig Csongrádban 1,21, Békésben 1,25. Az aktív korúak arányában viszonylag csekélyek a különbségek a megyék között (64,6% a legmagasabb, 62,0% a legalacsonyabb érték); a legrosszabb helyzetben Békés megye van. Az idősebb korszerkezet részben az ötvenes évek elvándorlásainak következménye, hiszen ekkor kezdődött el a korstruktúra torzulása. Az alacsony születésszám másik okaként az "egyke"-szemlélet említhető, ami a két világháború közötti időszakról kezdve terjedt el a régió egyes részein. A születések számának csökkenése országos jelenség, így a Dél-Alföldön is ugyanazok az okok (a megváltozott életkörülmények, a nők fokozott munkavállalása, a válások számának növekedése, a falusi gyerekszám csökkenése, stb.) játszanak benne szerepet, mint országosan.

Országos tendencia, hogy a bevándorlások következtében a városok demográfiai mutatói kedvezőbbek a községeknél. Csongrád megyében a városi lakosság részaránya 1997-ben 73,6%, ami országosan is a legmagasabb érték. A másik két megyében az országos átlag körüli a városi lakosság, azonban sok kisváros (pl. Makó, Csongrád, Mórahalom, Mindszent, Jánoshalma, Bácsalmás, Mezőhegyes) demográfiai jellemzői semmivel nem jobb a községeknél, hiszen ezek a városok sohasem váltak jelentős népességvonzási centrumokká, így a magasabb városi népesség sem jelent egyértelmű demográfiai előnyt a Dél-Alföldi számára.

A két nemet összehasonlítva születéskor a Dél-Alföldön fiútöbbslet jelentkezik, majd az eltérő halálozási ráták miatt 40 éves kor felett már a nők vannak többségben, 80 év felett pedig kétszer annyi nő él a Dél-Alföldön, mint férfi. 1997-ben 1000 férfira 1084 nő jutott. Ez valamivel kevesebb, mint az országban jellemző érték, de jelentősen több a Budapest nélkül számított vidéki átlagnál. A nő-férfi arány a városokban és a nagyobb elvándorlással jellemezhető községekben az átlagosnál magasabb, és hagyományosan a tanyás településeken a legalacsonyabb (Bugacpusztaháza, Örménykút, Székkutas).

Dél-Alföldön a külterületi népesség aránya jóval az országos átlag felett van (1990-ben Bács-Kiskun 12%, Csongrád 8,5%, Békés 5%). Ma a leginkább tanyás vidéknek a Kecskemét-Szeged vonaltól nyugatra elhelyezkedő homoki terület számít. Emellett jelentős külterületi népesség él néhány Szentés, Szarvas, Békéscsaba, Csongrád környéki faluban. A telt Csanádi részekben, a Biharban és a Duna mentén ma már alig van külterületi lakos.

1.1.5 Településszerkezet

A Dél-Alföldi régió 253 települése 23 kistérségi önkormányzatba társult. (Az egyes települések kistérségi és megyei besorolását az *1. táblázatban* ismertetjük – KSH besorolás szerint.) Mindegyik kistérség történelmileg kialakult város, illetve kisváros köré csoportosult.

Bács-Kiskun megyében a Kalocsai kistérségben található még Solt városa, a Kecskemétiben Lajosmizse és Tiszakécske városa, a Kiskörösiben Izsák, Kecel és Soltvadkert városa, a Kunszentmiklósiiban pedig Szabadszállás város a névadó központokon kívül.

Békés megyében a Békéscsabai kistérséghez tartozik Békés, Gyula, Mezőberény, a Mezőkovácsházihoz Battonya és Mezőhegyes, az Orosházihoz Tótkomlós, a Szarvasihoz Gyomaendrőd, míg a Szeghalmi kistérséghez Füzesgyarmat.

Csongrád megyében a Hódmezővásárhelyi kistérségben található városi rangú tag Mindszent városa.

A régió településrendszere az egyes települések jelenlegi pozíciója és esélyük a fejlődésre rendkívül variált, és számos a térszerkezet alakító tényező pozitív vagy negatív elmozdulásának függvénye.

Bács-Kiskun megyében 1997-ben 118 települést tartottak nyilván, Kecskemét, mint megyeszékhely kapott megye jogú városi rangot. Az utóbbi évtized várossá nyilvánítási eljárásainak eredményeként most – Kecskeméttel együtt – 15 város van. (Ismereteink szerint további települések is várnak a városi címre.) A települések a megye nagy területén szóródnak szét, igen ritkának mondható a településhálózat (mindössze 1,4 település jut 100 km²-re, míg az orszá-

gos átlag 3,4, az aprófalvas Baranya megyében 6,8). Ez szintén ellátási feladatokat ró a településekre, hiszen nem ritka, hogy 20-30 km-re van a legközelebbi falu és még messzebb a következő város. Ez a szétszórt hálózat indokolhatja a viszonylag népesebb településeket is. A megyében mindössze hat településen volt 5000 főnél kisebb a népesség, a települések közel kétharmadában 1000-5000 fő lakott. Kecskemét a megyeszékhelyek közül is kiemelkedik, több, mint százezres lakosságával számos nagyvárost megelőz. Az országos átlaghoz képest tehát számottevően kevesebb az aprófalva (országos szinten pl. a települések majdnem egyharmadában élnek 500 főnél kevesebben), a megyét nagyfalvas szerkezetüként szoktuk jellemezni.

Békés megyében, hasonló időszakot figyelembe véve 75 település szerepel a nyilvántartásban. Megyeszékhelyi ranggal Békéscsaba városa bír. Itt is emelkedik a várossá nyilvánított helységek száma, mely jelenleg 14 város. A megye többségére jellemző itt is a szétszórt településhálózat. A 100 km²-re jutó településszám 1,3, mely a legalacsonyabb a régióban. Hasonlóan Bács-Kiskun megyéhez a kis lélekszámú községek száma elenyésző (4 község). A közepes nagyságúak (1000-5000 fő) a legjelentősebb arányúak 51%-kal. A megyeszékhely közel 70 ezres lakosságával a legnagyobb lélekszámú település.

Csongrád megye 60 helysége öt történelmi város mellé, a mai időkben városi rangot elnyert Kistelek és Mórahalom, valamint Mindszent helységekkel alkotják a kistérségek centrumait. A megyeszékhely Szeged és Hódmezővásárhely megyei jogú városok. A település-eloszlás itt is alacsonyabb az országos átlagnál (1,4 település/100 km²) és megegyezik a régió átlagával. 500 fő alatti kistelepülések száma 3 helység, míg az 1000-5000 lakos közötti helységek száma itt is a legnagyobb arányú, 60%. Szeged városa a legnagyobb lélekszámú 170 ezres lakosságával, mely a régiónak is a legnagyobb lakott települése.

A térség területén bizonyíthatóan a neolitikum hazai szakaszától kezdve lakott folyamatosan. A településszerkezet magjai a középkortól kezdve fejlődtek folyamatosan, a Duna mentén, a Tisza, a Maros és a Körösök mentén, valamint a természetes kereskedelmi gócpontokként települtek. A helységek először a halászat, állattenyésztés, majd földművelésre alapozódva bontakoztak ki, melyből az idők során jelentős mennyiségű település elpusztult, csak a legfejlettebbek épültek újra.

A török uralom felbomlása után megváltoztak a birtokviszonyok, és ezzel együtt a települési kép is. Az elpusztult falvak területének nagy része más, környező helységhez csatlakozott, illetve jelentős betelepítések történtek (pl. Békés megyében Tótkomlós, Szarvas körzetébe szlovákok, Bács-Kiskun megyében Soltvadkert, Kecel térségébe németek).

Mindezek által a XIX. századtól kezdődően a térségben jelentősen megnőtt a települések száma. Lejátszódott az ország más részeiből, illetve Európa más nemzetiségeiből való idetelepülés időszaka. Ezzel nagyjából egy időben indult fejlődésnek a tanyás településrendszer is.

A II. világháború után a feudális alapokon nyugvó birtokrendszer megszűnt. Előbb törpebirtokok, majd termelőszövetkezetek és állami gazdaságok alakultak ki. (A Mezőhegyesi Ménesbirtok Rt. különálló ebből a szempontból, mivel monarchiabeli császári alapítatása óta nagybirtokként gazdálkodik.)

Az 1950-es közigazgatási reform újabb önálló községek megjelenését eredményezte, főként a jelentősebb tanyaközpontokból.

A régió településhálózata a rendszerváltás politikai változásai következtében napjainkban is átalakuláson megy keresztül. A társadalom és a gazdaság korábban kialakult kapcsolati rendszereit a privatizáció, ezen belül megkülönböztetett módon a mezőgazdasági földtulajdon változása átalakította és új irányt bontakoztatott ki a településrendszer fejlődésében is. Az európai regionalitás határai, határainak kiterjedései a 3 megye térszerkezetében, ezen belül a településhálózati viszonyokban is jelentős elmozdulásokat indukáltak.

1.1.6 Természeti adottságok, viszonyok a régióban

Klimatikus adottságok:

Éghajlat:

A Dél-Alföldi régió területén – az országos viszonylatokhoz hasonlóan – kontinentális éghajlat a jellemző. A legfontosabb éghajlati elemek tekintetében a térség helyzete különbözőképpen alakul. A főbb időjárási elemek ismertetése az *I/7.1. táblázatban* található.

Csapadék:

Ebben a tekintetben az ország hátrányos részei közé tartozik. A csapadék területi változásai tendenciáit nehéz követni, általában az mondható el, hogy az északi részeken kevesebb, 520 mm körüli érték a jellemző, a Tisza-völgyben 540-570 mm, a keleti és a nyugati vidékeken pedig 550-570 mm a mértékadó érték. Nyilván ez az erősen aszályra hajló klíma fejezi ki azt, hogy itt az éghajlati típus száraz.

Csapadékjárásban igen jól elkülöníthetők a száraz és a nedves évekből álló periódusok. Az összes csapadékmennyiségből 40% a téli félévben, 60% pedig a nyári félévben hullik le. Az éven belüli csapadékjárással jellemző a nyár eleji (május-június) maximum, egy nyárvégi minimum, majd a mediterrán hatás egy másodlagos késő őszi maximumot eredményezhet (ez el is maradhat, mivel kialakulásának valószínűsége 20-30%), a téli időszakban viszont csapadék minimum a jellemző. A téli időszak csapadék minimuma következtében a régió területén tartós és számottevő vastagságú hóréteg csak ritkán alakul ki².

A havi csapadékeloszlást vizsgálva megállapítható, hogy az Alföldi térséghez hasonlóan június hóban esik a legtöbb csapadék. A jelenség oka elsősorban légkör vízgőztartalmának nyári maximuma és az erős felmelegedések hatására a konvektív záporok, zivatarok kialakulásának nagyobb hajlama. Szerepet játszik még az Atlanti-óceán felől érkező nedves, tengeri légtömegek fokozottabb beáramlása is. Eltérő hatású Kelet-Békés területe, ahol a Kárpátok hegyvonulatai érezhető behatással bírnak a csapadékhajlamba.

A hosszabb ideig tartó szárazabb és nedvesebb időszakok váltakozása a mezőgazdaságot, az egyre kiszámíthatatlanabb rendkívüli csapadékok pedig a vízügyi ágazatot teszik rendszeresen próbára.

A legszárazabb években egy-egy körzetben 290-320 mm esett, míg a maximális csapadékoszszeg 850-900 mm évente. Csapadékunk éves eloszlására jellemző, hogy a legcsapadékosabb években háromszor annyi csapadék fordul elő, mint a legszárazabb évek során.

² Forrás: Csongrád megye Területfejlesztési Konceptiója (1995.)

A hazai csapadék minimum-maximum értékei vizsgálva majdnem minden hónapra előfordulhat jelentéktelen mennyiségű csapadék, de a nyári félévben olykor 200-300 mm-es csapadékmennyiségek is adódhatnak.

Átlagban a legkevesebb csapadék január és február hónapokban.

Éghajlatunkon a csapadék egy része hó alakjában hull le. Térségünkben átlag 20-30 napon át havazik. (ez a hegyvidékekhez viszonyítva 40-50%-os időtartam). Hó alakjában lehullott csapadék átlag mennyisége 50-100 mm (ez átlagban az évi összcsapadék 10-15%-a). A hótakaró tartama és vastagsága évről-évre szeszélyesen változik, a hőmérséklet és a csapadék függvényében. Előfordul olyan év, amikor egyáltalán nincs összefüggő hóréteg, míg hosszan tartó zord teleinken 80-100 napon át is boríthatja a hótakaró térségünket.

Csapadékintenzitás (mm/ó-ban). A térség egészére az átlagosnál kevesebb esők jelentik a káros hatást.

Jégeső keletkezik kivételesen erős, heves felhőemelkedéssel, a felhőfrontok legfejlettebb, leghevesebb szakaszain. A jégeső-pusztítás ezért szűkebb területen pásztázva megy végbe (5 mm-nél nagyobb jégszemek). Elsősorban a lombos és a lágyszárú növényeket károsítják. A megyében Magyarországhoz hasonlóan a nyári betakarítási munkák előtt gyakoriak.

Betörési frontok mentén időszakosan fellép az ugyancsak kis területre kiterjedő, de jelentős károkat okozó felhőszakadás (néhány óra alatt 30-40 mm-t meghaladó csapadéknagyság). Síkvidéki domborzaton jelentős eróziós hatás a területen nem jelentkezik, de csepperóziót, kis gyökerű növénypalánta-kidőlést okozhat. Kötöttebb talajú területrészekben a lassú elszivárgás miatt jelentős belvív, pangóvíz alakulhat ki.

Párolgás:

A növénytermesztés vízgazdálkodásának alapvető tényezője. Döntően a hőmérséklet, a levegő telítési hiánya, illetve a szélereősség befolyásolja. Nappal és nyáron a párolgás intenzív, márciustól ápriliséig gyakran felülmúlja a lehullott csapadékmennyiséget. A párolgás mértéke a régió északi részén a legnagyobb (Békés és Bács-Kiskun megye északi övezete), míg a déli országhatár felé kis mértékben csökken (Bácskai és Csongrádi térségek).

A nyári félév aszályosságát kifejező ariditási tényező magas – 1,2-1,3 érték –, mely jól jellemzi a régió csapadékhiányát.

Hőmérséklet:

A Dél-alföldi régióban az évi középhőmérséklet a legmagasabb értékek között van országosan (10,5-11 °C). Országosan az izotermák rendszerében a terület túlnyomó részén eléggé tisztán zonális jellegű (országos átlag 10 °C). Minimum az északi, magasabb hegyvidékeink, ahol 6-7 °C körüli értékek fordulnak elő.

**Napi maximum és minimum értékek jellemző adatai (50 év átlagában)
a vizsgált mérőhely alapján³**

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi átlag
Napi maximumok havi értékei (°C) Szegeden	1,7	4,1	10,9	16,7	22,4	25,3	28,0	27,0	22,7	16,8	9,0	3,9	15,7
Kecskeméten	1,1	3,6	10,4	16,2	22,0	25,3	27,7	26,9	22,8	16,0	8,3	2,9	15,3
Napi minimumok havi értékei (°C) Szegeden	-4,4	-3,0	1,6	6,2	11,4	14,7	16,5	15,6	12,0	7,1	2,4	-1,0	6,6
Kecskeméten	-4,9	-3,8	0,7	5,2	10,1	13,0	14,8	13,8	10,2	5,7	1,3	-2,3	5,3

A hőmérséklet alakulását jelentősen befolyásolja a *domborzat* a zónahatás mellett. Kistérségi mikroklímákban először a talajközeli levegőréteg hűl le éjszaka (itt van a leghidegebb). 1,0-1,2 m-nél magasabban enyhébb levegőt találunk (hőmérsékleti inverzió → talaj menti fagyok kialakulása). Homokos, kvarcban gazdag talajfelszín miatt jelentős talaj menti fagyok alakulhatnak ki a Duna-Tisza-közi homokhátság ültetvényeiben, kedvezőtlen időjárás esetén.

Sugárzás:

A növények asszimilációja szempontjából igen fontos (asszimilációt a látható sugárzás 380-720 nanométer közé eső spektruma idézi elő). A sugárzó energia cca. 55%-a a látható fény. Fotoszintézis a látható tartomány 1,0-2,5%-át hasznosítja. A termények minőségét jelentősen befolyásolja a napfénytartam (napfényes órák száma). Az átlag 2050 órás éves napfénytartamból a vegetációs időszakra 1400-1450 óra jut. Ez a növényzetre kedvező érték. A legtöbb besugárzás júliusban éri a felszín, mivel a borultság értéke ekkor a legkisebb, a júniusi napforduló után a Nap delelési magassága még elég meredek. Legkevesebb a besugárzás decemberben a nagy borultság, illetve a rövid nappalok miatt (júliusi besugárzás értéke pl. Szegeden 15,7 kcal/cm², míg a decemberi 1,9 kcal/cm²).

Szélerősség, széljárás:

A régióban az évi uralkodó szélirány ÉNy-i, illetve Ék-i. A szélerősség évi középértéke 1,6-1,8 B°. Legszelesebb időszak a tavasz első fele (március-április hó), míg a legkisebb szélsebességek átlagban ősz elején (szeptemberben) tapasztalhatók. A térség Duna-Tisza-közi hátság területén a futóhomok jellegű síkságok találhatók jelentős részben. Mivel a szélérő a talajfelszínen hat, elragadásnál talajhiány (kifűzés), a lerakódás helyén homokosítás keletkezik. A deflációs veszéllyel fenyegető kritikus szélerősség feletti érték a térségekben évente több alkalommal fordul elő. Talajtakarás hiányában a Duna-Tisza-közén jelentős deflációs károk keletkeznek.

Vegetációs periódus:

A hossza április elejétől október végéig tart (megyei átlagban IV.05.(10.)-X.25.(31.) közötti időszak, megközelítőleg 210 nap). A közölt adatok alapján a mezőgazdaságra ható éghajlati tényezők tekintetében egyedüli minimum-tényező az optimális vízgazdálkodás biztosítása. Az egyes időszakok a vegetációs periódusban kimondottan aszályosak.

³ Forrás: Környezetvédelem földrajzi alapjai – Természeti földrajz, Klimatológia I. (JATE-KÖTKORC - 1994.)

I/7.1. Vegetációs periódus hossza, klimatikus adottságok
(KÖTKORC-JATE: Környezetvédelem földrajzi alapjai;
Természeti földrajz; Klimatológiai jegyzet)

Megnevezés	Megyei mérőhely			Dél-alföldi régió
	Szeged	Békéscsaba	Kecskemét	
1. Fagyos napok száma (nap/év) (50 évi átlag)	90-100	90-100	90-100	90-100
2. Első őszi fagy fellépésének átlagos időpontja (50 évi átlag)	X. 31. után	X. 25. – X. 31. között	X. 20. – X. 25. között	X. 25. – X. 31. között
3. Utolsó tavaszi fagy fellépésének átlagos időpontja (50 évi átlag)	IV. 05. előtt	IV. 05. – 10. között	IV. 10. – 15. között	IV. 05. – 10. között
4. Fagymentes, vegetációs időszak átlagos eloszlása napokban (50 évi átlag)	210	200-210	190-200	200-210
5. Léghőmérséklet évi középértékei (50 évi átlag)	11 C° felett	10-11 C°	10-11 C°	10-11 C°
6. Csapadék évi összegének területi eloszlása (mm) (50 évi átlag)	550-600			
7. Csapadék nyári félévi eloszlása (mm) (50 évi átlag)	300-350			
8. Csapadékos napok évi száma (nap/év) (40 év átlagában)	80-90	80-90	80-90	80-90
9. Ariditási tényező évek átlagában	1,2-1,3	1,3	1,2-1,3	1,2-1,3
10. Napfénytartam évi összege órákban (50 év átlaga)	nagyobb 2050-nél	2000-2050	nagyobb 2050-nél	nagyobb 2050-nél
11. Globális besugárzás évi összege (kcal/cm ²) (30 év átlagában)	104-106	104-105	104-106	104-106
Nyári félév átlaga (kcal/cm ² xév)	78-80	78-80	78	78-80
Nyári félév átlaga (kcal/cm ² xév)	26,5-27,0	25,0-26,5	26,5	26,5
12. Évi uralkodó szélirány (10 év átlaga)	ÉNy	Ék	Ny-ÉNy-Dk	ÉNy-É-Ék
13. Szélerősség évi középértékei (30 év átlaga)	1,6-1,8 B°	1,8 B°	1,6 B°	1,6-1,8 B°

Domborzati adottságok⁴:

Domborzatilag a régió területe az Alföld 20 kistáján helyezkedik el, melyek közül néhány meghatározó jellegű.

A *Duna menti síkság* kistájai 88-143 méter tengerszint feletti magasságú, ártéri szintű síkságokkal jellemezhetők, amelyeket ártéri és szikes laposok, délen belvívveszélyes árterek, morotvák és morotvaroncok tagolnak.

A *Duna-Tisza közti hátság* kistájainak területe enyhén hullámos felszínű, döntően szélhordta, homokkal fedett egykori hordalékpúp-síkság (90-150 méter tengerszint feletti magasság), amely a felszíni képződmények miatt a régió legkisebb termőképességű és leginkább deflációveszélyes része.

Kis reliefű sík a Dél-Tiszavölgy ártér, az ország legmélyebb (77-91 m) kistája, amelyet a folyószabályozásokig a Tisza intenzív feltöltése formált. A kis terepesés miatt a mélyártéri részekben sok a lefolyástalan, időszakosan vízzel borított terület. A vidék fiatal, öntésez képződményei miatt a talajok termőképessége legfeljebb közepes. Az ár- és belvizek Csongrád megyében leginkább ezt a kistáját veszélyeztetik. E tájegység Jász-Nagykun-Szolnok megye felé nyújt összeköttetést.

Földtani adottságok⁵:

A dél-alföldi régió mai felszíne az ország legmélyebb területe. Ezen túlmenően – a medencealjzat jelentős süllyedésének eredményeként – itt található az Alföld egyik legnagyobb süllyedéke is, az ún. Makó-Hódmezővásárhelyi árok. Ebbe a süllyedésbe több ezer méter vastagságú tengeri, majd folyóvízi üledék rakódott le. A medencealjzat relatív kiemelkedéséhez kapcsolódó földtani csapdáknak halmozódtak fel hazánk legjelentősebb szénhidrogénkészletei.

A természeti adottságok értékelése során a régióban – feltehetően még 1-2 évtizedig – ezeknek a telepeknek a szénhidrogén-termelése minősíthető a legfontosabbnak. Ezek a telepek az elmúlt három és fél évtizedben is a hazai termelés meghatározó részét biztosították, sőt a fokozatosan csökkenő hazai termelésben a még valószínűsíthető 15-30 millió t szénhidrogén-egyenérték a kitermelés növekvő nehézségeinek és költségeinek dacára továbbra is meghatározó szerepet kaphat.

A földtani adottságok között új szempont, hogy egyes kimerült telepek kiválóan alkalmassá tehetők föld alatti gáztárolásra, aminek jelentős gazdasági értéke lehet.

A porózus üledékek a szénhidrogének kivételével igen nagy mennyiségű hévízkészletet tárolnak. Ezek hasznosítása már hosszabb idő óta folyik a régióban (lakások, üvegházak fűtése). Becslések szerint a Dél-alföldön található a hazai hévízkészlet⁶ kb. 39%-a. Hozzávetőlegesen 180 termálkút üzemel Csongrád megyében, 17 Bács-Kiskun megyében és 70-nél is több Békés

⁴ Forrás: Csongrád megye Területfejlesztési Konceptiója (1995.)

⁵ Forrás: Csongrád Megyei Területfejlesztési Konceptiója (1995.)

Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptió (MTA RKK ATI – 1999.)

⁶ Magyarázat: Az ország tájékoztató jellegű, és a hetvenes évek hévízkitermelésének Csongrád megyei adatai alapján készült.

megyében. A kutak általában 50-70 m³/óra kapacitással rendelkeznek. Területileg a régió Tiszától keletre eső részén kedvezőbbek a termálvizes adottságok (melegebb, bővebb vízhozamú rétegek).

A régió ásványi nyersanyagai között említésre érdemes még a jelentős mennyiségű folyami homok, valamint az ipari célokra jól hasznosítható agyagfélések (téglagyártás, fazekas ipar).

Talajadottságok (2. térképmelléklet):

A régió 1,8 millió ha termőterületének ugyan majd 60%-a szántó, de a földek értéke nagyon változatos képet mutat. A talajok minőségét vizsgálva – jelentős egyszerűsítéssel – a régió négy részre osztható. A Duna völgyében a réti öntéstalajok alacsony termőképességi kategóriának felelnek meg, míg a homokhátsági területeken már a deflációval veszélyeztetett talajok (futóhomok, humuszos homok és csernozjom típusú homokfélések) a számottevők. A Tisza árteréhez kapcsolódó középső területen savanyú réti és öntéstalajok dominálnak, de a folyóvölgytől keletre a Körös-Maros közén, a löszös üledéken keletkezett, többnyire kiváló és jó termőképességű (III.) mészlepedékes csernozjomok találhatóak. Észak-Békés területét a Körösök vidékén a talajvízhatás miatt képződött szikesek, rossz termőképességű (VI.) réti talajok jellemzik.

A nyugati homokvidéken 10 aranykorona alatti, a középső, ártéri vályogos talajokkal fedett felszíneken 10 körüli, a keleti löszös vidéken pedig 16-20 aranykorona értékű termőföldek találhatóak. Ezek átlagértékek, egy település területén előfordul 20 aranykorona különbség is.

A termőföld fizikai állapotával kapcsolatban valószínűsíthető, hogy a feltételezett éghajlati változások (aszályosodás, a tv. szintjének jelentős csökkenése, a téli melegedése) a régió egész területét érintik. A kedvezőtlen hatások érzékenyebben érintik a homokvidéket, mint a Duna- és Tisza-völgyi, Maros vidéki löszös felszíneket. A talajerózió a homokvidéken jelentős károkat tud okozni a termőréteget is elhordó olykor több száz t/ha agyagot telepítő szél-erózió folytán.

Vízföldtani, vízrajzi adottságok:

Az elkövetkező évtizedek során egyre inkább fel fog értékelődni a víznek, mint nyersanyag-nak a szerepe. Éppen ezért fontos, hogy a Dél-alföld ezen a téren is aránylag kedvező adottságokkal rendelkezik. A rétegek vízszolgáltató képessége ugyan területenként és mélységtartományonként is változó, de a több száz méter vastagságú folyóvízi üledéksor a régió nagyobb részén lehetővé teszi a kellő mennyiségű és jó minőségű felszín alatti vizek kitermelését. Az elmúlt évek víztermelési és nyugalomvízszint-adatai arra engednek következtetni, hogy ez a jelentős *rétegvíz-készlet* átgondolt (kissé csökkenő mértékű) hasznosítás mellett nagyobb részben újrapiótlódik, ami körültekintő igénybevétellel a jelenlegi vízkészletek tartós hasznosítását teszi lehetővé.

A talajvíz – különböző okok folytán – a régió több területén is feszítő gond. A felszínhez közeli talajvíz komoly környezeti problémákat eredményezhet, szerepe lehet a belvizek kialakulásában is, a mélyre süllyedt talajvizek ugyanakkor a mezőgazdasági termelést károsítják. A talajvízszint csökkenése a szárazodási folyamat következménye. Ez a régió belül az egyes területeken eltérő mértékben jellemző, a régió nyugati, homokhátsági területein három méter-

nél is több, a hátság peremén, a Duna és a Tisza menti síkságokon pedig egy méternél is kevesebb.

A talajvizek erősen szennyeződés-érzékeny tárlóközetben található, és általában a keleti területeken kedvezőtlenebb minőségűek. Lényeges regionális különbségek ezzel együtt nem tapasztalhatók, a szennyezések pontszerűek.

A régió adottságaiban a *felszíni vizek* szempontjából meghatározó a Duna és a Tisza jelentősége. Hazánk első két folyója aszimmetrikusan osztja ketté a régiót. Szerepük a mai felszín kialakításában is meghatározó volt, napjainkban pedig az évente átlagosan számított 100 milliárd m^3 -nyi vízmennyiség jelentős erőforrásnak számít. Komoly problémát jelent ugyanakkor a folyók meglehetősen szélsőséges *vízszállítása*, ami folyamatosan potenciálisan állandó árvízveszélyt is jelent. Ez a szélsőségesség megmutatkozik az éves mennyiségben (Tisza: 12-54 milliárd $m^3/év$), de még inkább az egyes rövidebb – vízjárástól, meteorológiai körülményektől függő – időszakok vízszállításában (Duna: 610-8010 m^3/sec , Tisza: 95-4100 m^3/sec). A probléma a Tiszán és a Körösökön épített duzzasztókkal mérséklődött ugyan az elmúlt évtizedekben, de a vízjárás így is jelentős ingadozásokat mutat, ami a vízhasználat mennyiségi lehetőségein túl számottevő minőségi változásokat is okoz. Hasonlóan szélsőséges vízjárás jellemző a régió déli részén a Marosra, az északon pedig a Hármas-Körösre.

A Dél-alföld területének mintegy harmadát veszélyeztetik a nagyobb folyók, vagyis a Duna, a Tisza, a Körösök (a Berettyóval) és a Maros *árvizei*. A régió árvízvédelmi infrastruktúrájának legfontosabb részét a folyók menti árvízvédelmi töltések (beleértve a töltésekben elhelyezett különféle műtárgyakat, a kapcsolódó egyéb építményeket és berendezéseket is), más szóval az elsőrendű védvonalak alkotják, melyek összes hossza (a városi partfalakkal együtt) 783 km. A töltések védképessége – a Körösök vízrendszerét és a Tisza Szeged alatti szakaszát kivéve – általában a százévenként átlagosan egyszer előforduló árvizek ellen is megfelelőnek minősíthető. A Körösök esetében az árvízvédelmi biztonságot több szükségeltárazó fokozza, de ezek és egyes kritikus töltésszakaszok bővítésre, illetve erősítésre szorulnak. A Fehér-Körös menti és a Szeged alatti töltésfejlesztési munkálatok már folyamatban vannak. A települések és ipartelepek fokozott biztonságát szolgáló másodrendű védvonalak összes hossza kb. 250 km. Állapotuk elhanyagolt, csakúgy, mint a folyók hullámterében lévő úgynevezett nyári gátaké, amelyek csak közepes árvizek ellen nyújtanak védelmet, illetve tulajdonosi és kezelői viszonyaik is rendezetlenek.

A Dél-alföld területének közel felét veszélyeztetik a *belvizek*, vagyis az időszakos vízborítások. Ezek rendszerint a folyók menti mélyebb fekvésű, ritkábban a hátsági jellegű területeken jelentkeznek. A belvizek előfordulása igen szeszélyes, a belvizes periódusokat hosszú, több éves száraz időszakok követik.

A régió vízgyűjtő-egységeként kialakított belvízvédelmi rendszerei (összesen 28) belvízfőcsatornákból, kisebb-nagyobb mellékcsatornákból, belvízátemelő szivattyútelepekből, esetenként belvíztározókból, az előzőekhez kapcsolódó egyéb építményekből és berendezésekből állnak. A fő létesítmények (3800 km belvízcsatorna, 120 belvízi szivattyútelep, 15 nagyobb belvíztározó) kizárólagos állami tulajdonban és vízügyi igazgatósági kezelésben vannak. A létesítéskor fennálló vízszállító képességük az átlagosan tízévenként előforduló belvizek zavartalan elvezetésére felel meg, de a csatornák tényleges vízszállító-képessége – a növényzettel való erős benőttség és a feliszapolódás miatt – a legtöbb helyen jócskán elmarad a névleges értéktől – annak helyenként csak 40-60%-át teszi ki. Viszonylag jobb állapotban vannak a

kettős hasznosítású csatornák, tehát azok, amelyeket a belvízelvezetésen kívül öntözővízszállításra is igénybe vesznek. A folyóktól távol fekvő települések szennyvizét a tisztítótelepektől mindenütt belvízcsatornákon vezetik tovább, s ez nagymértékben rontja a belvízcsatornák állapotát, nehezíti, és költségesebbé teszi fenntartásukat.

A fő létesítményekhez kapcsolódó mellékcsatornák egy része (mintegy 6000 km) – főleg a tulajdonviszonyok megváltozása, illetve rendezetlensége miatt – elhanyagolt, gazdátlan állapotban van.

Vízhasznosítás:

Egy 1988-as felmérés szerint a felszíni vízkészlet kihasználtsága a régió Duna menti területein 40%-os, a Duna-Tisza közti területen 80%-os, a régió keleti területein 60%-os volt, míg a felszín alatti vízkészleté az egész régió területén 20%-os (a Körös menti kistájakon 60%). Az artézi kutak terhelése a Duna menti kistájakon 30-40% között alakult, a régió többi részén pedig 60%-os volt, kivéve a Kis-Sárrét és a Körös menti sík területét, ahol ez az érték megközelítette a 100%-ot. A Körösök, illetve a Maros vízének mértékadó részét (70, illetve 65%-ot) külföldön kötik le.

A Dél-alföld lakosságának mintegy 90%-a *közműves vízszolgáltatásban* részesül. Közülemi vízmű, illetve vízhálózat minden településen van. Egyedi kutas vízbeszerzésre csak a külterületi lakosság szorul. A lakásoknak alig kétharmadánál van lakáson belüli vízvételzési lehetőség, sok helyen udvari, sőt helyenként utcai kifolyókból hordják a vizet. E tekintetben különösen Békés és Bács-Kiskun megye van elmaradva. Bács-Kiskun megye Duna menti részén a Duna – parti szűrésű – vízkészletére támaszkodva kisebb regionális vízellátó rendszereket alakítottak ki, Békés megyében pedig a Maros hordalékkúpjának jó minőségű vízkészletére alapozva hozták létre a Közép-Békési Regionális Vízellátó, valamint több kistérségi vízellátó rendszert. A Dél-alföldön lévő közülemi vízművek összes kapacitása kb. 0,5 millió m³/nap, aminek fele (0,25 millió m³/nap) kerül kitermelésre. Az éves átlagos víztermelés 80 millió/m³ körüli (korábban 30%-kal több volt), melynek visszaesését a drasztikus vízdíjemelés és az ipari termelés csökkenése okozta.

A régió vízellátottsága és a csatornázottság közötti közműöllő nagyon tág, a keletkező szennyvizeknek csak kis hányada kerül tisztítva a befogadóba, vagyis azok az amúgy is rossz minőségű talajvizet tovább szennyezve kerülnek elszikkasztásra. A tisztítás nélküli vagy kevéssé meg nem tisztított szennyvizek folyóink vízminőségét is számottevően rontják. Példaként említhető, hogy a szegedi szennyvíztisztító hiánya a Tisza jugoszláviai területén történő duzzasztásával együtt többször is jelentős vízminőségi problémákat okozott a folyóban.

Az ipari üzemek vízszükségletük kétharmadát saját vízműveikből, egyharmadát közülemi vízműről szerzik be.

A mezőgazdasági vízhasználatok közül az öntözés igényli a legtöbb vizet. Az öntözésre be rendezett és vízjogilag engedélyezett terület – a '90-es években tapasztalható és főként a mezőgazdasági nagyüzemrendszer fölbomlásával magyarázható visszaesés után – mintegy 85000 ha. Vízellátásuk, akárcsak a közel 10000 ha összterületű halastavaké, az itteni folyók vízkészletére támaszkodó öntözőrendszerek keretében történik. Mivel a Körösöknek nyáron nagyon csekély a vízhozama, a Békés megyei öntözések számára a Berettyón és a Hortobágy-Berettyón keresztül vezetnek át vizet a Tiszából, mégpedig a tiszalöki8 és a kiskörei öntöző-

rendszer segítségével. Az átvezetett víz tározását és szétosztását szolgálják a Körösökön lévő duzzasztóművek (a békésszentandrásai, a békési és a körösladányi duzzasztó, illetve korábban a bökényi duzzasztó is, utóbbit néhány éve üzemben kívül helyezték). A Dél-alföldön 30 öntözőrendszer van, az öntözővizet szállító főcsatornák hossza – beleértve a kettős hasznosítású csatornákat is – mintegy 800 km, a folyami vízkiviteli művek kapacitása közel 8,6 millió m³/nap. Az évente megöntözött terület (kb. 50 napig tartó öntözés) és a kiszolgáltató vízmennyiség az időjárástól függően tág határok között változik, az utóbbi száraz években – a halastavi vízpótlással együtt – meghaladja a 200 millió m³/évet. Az öntözőrendszereket részben a területileg illetékes vízügyi igazgatóságok, részben a vízgazdálkodási társulatok üzemeltetik. A vízszolgáltatás terén különösebb gondok nincsenek, a vízszolgáltatási díj Bács-Kiskun megyében – a gravitációs vízfolyásoknak köszönhetően – viszonylag alacsony, Békés és Csongrád megyében viszont – a szivattyúzási költségek miatt – az országos átlagnál magasabb. Az öntöző telepek megfelelő üzemeltetését (a kapacitások kihasználását) a mezőgazdasági nagyüzemek egy részének felbomlása érezhetően befolyásolta. A Dél-alföld homokhátsági területén és a Maros-hordalékkúpon – mivel ide az öntözőrendszerek nem terjednek ki – csak a talajvízből történő öntözésre van lehetőség (igen korlátozott mértékben), mert a rétegvíz-készletet az ivóvízellátás céljára kell fenntartani.

A dél-alföldi folyók mentén 46 jelentősebb (5 hektárnál nagyobb) kiterjedésű *holtág* van. A holtágakat rendszerint több célra is használják (belvíztározás, öntözővíz-szállítás, horgászat, vízi sportok, természetvédelem, stb.). Fokozatos elöregedésük (feliszapolódásuk, vízi növényzettel való túlzott benőttőségük) további hasznosításukat és ökológiai értékeiket veszélyezteti.

1.1.7 Agrárstruktúra és gazdasági szerkezet (13., 14., 18., 19., 20. táblázatok)⁷

Az EU viszonyítási rendszerében mind mértékét, mind struktúráját tekintve a megyék agrár-gazdasága stratégiai jelentőségű. Ezt főként a kedvező adottságok, illetve gazdasági ráutaltság alapozza meg.

A *mezőgazdasági keresők* aránya az összes aktív keresőből a három dél-alföldi megyében jóval meghaladja az országos átlagot (8%). Bács-Kiskunban 15,8%, Békésben 16,2%, míg Csongrádban 15,3%. A mezőgazdaság részesedése a GDP-ből országosan 7,1%, ezzel szemben Bács-Kiskunban 15,8%, Békésben 17,4% és Csongrádban 12,3%. A dél-alföldi régiót tekintve Csongrádban van a legkisebb súlya a mezőgazdaságnak, de ezzel együtt is az agrárágazat az országos átlagot meghaladó fontosságú.

A régió természetföldrajzi arculata egyértelműen megoszlik keleti-nyugati irányban. Keleti Békés-Csanádi löszös hátság, illetve Körösvidékben. A Tisza és Körösök völgyétől nyugatra fekvő térségek alkotják a Kiskunság homokvidékét, valamint az Észak-bácskai termővidéket.

Az ország összes *termőterületének* 22%-a a régióban található (19. táblázat). (A térség 3/4 részét teszi ki.) Magángazdálkodók által használt terület nagysága a régióban 60%. Ezen belül

⁷ Forrás: Dél-Alföldi Területfejlesztési Koncepció (1999. - MTA RKK ATI)

a szántó és kertterületek közel 64%-a, a rét-legelő 70%-a, a szőlő- és gyümölcsültetvények 94%-a egyéni gazdálkodók birtokában található.

**Gazdaságok méret szerinti megoszlása a Dél-Alföldi régióban (db)
(1994)**

Megnevezés	1 ha alatti	1-5 ha között	5-10 ha között	10 ha feletti	Összesen
Bács-Kiskun megye	104.912	24.196	4.255	2.583	135.946
Békés megye	84.382	15.980	2.921	2.034	105.317
Csongrád megye	64.784	15.052	2.303	1.225	83.364
<i>Dél-Alföldi régió</i>	<i>254.078</i>	<i>55.228</i>	<i>9.479</i>	<i>5.842</i>	<i>324.627</i>
<i>Magyarország</i>	<i>1.428.031</i>	<i>184.839</i>	<i>29.407</i>	<i>21.486</i>	<i>1.663.763</i>
<i>Régió az ország %-ában</i>	<i>17,8%</i>	<i>29,9%</i>	<i>32,2%</i>	<i>27,2%</i>	<i>19,5%</i>

Forrás: Mezőgazdasági Statisztika (FVM, Budapest - 1995) + számítás

**Átlagos gazdasági jellemzők a Dél-Alföldi régióban
(1994)**

Megnevezés	Gazdaságonkénti átlagterület (szántó, gyep, szőlő, gyümölcs) (ha/gazdaság)	Gazdaságonkénti földrészletek száma (ha/gazdaság)	Állattenyésztő gazdaságok átlagos állatállománya (számos állat/gazdaság)
Bács-Kiskun megye	4,59	6	2,02
Békés megye	3,96	4	1,27
Csongrád megye	4,24	4	1,28
<i>Dél-Alföldi régió</i>	<i>4,40</i>	<i>4,6</i>	<i>1,52</i>

Régió területhasználata (3. térképmelléklet):

Összességében megállapítható, hogy a régió földhasználatában lényeges választóvonal a Tisza, amely nagyjából két, markánsan elkülönülő "földhasznosítási nagykörzetre" osztja a Dél-Alföldet.

A *mezőgazdasági terület* aránya a Dél-Alföldön (1997-ben az összes területből 76,0%) némileg magasabb az alföldi átlagnál (74,9%), s legmagasabb a magyarországi régiók között. A megyéket tekintve Békés aránya (86,3%) a csúcst jelenti az ország megyéi között is.

A mezőgazdasági hasznosításon belül a *szántó* aránya némileg eltérő területi képet mutat. A régió (59,0%) ez esetben is a legmagasabb arányt képviseli országosan. A térségen belül a szántó aránya az összes földterületből Békésben a legmagasabb (76,8%) – ami országosan ismét első helyet jelent –, Csongrádban pedig kiemelkedő. Bács-Kiskun mezőgazdasági területének alacsonyabb arányát az magyarázza, hogy jelentősek a gyepterületek, és országos összehasonításban is itt a legmagasabb a szőlőterületek aránya (4,4%, szemben az alföldi és az országos egyaránt 1,4%-os részesedéssel).

Bács-Kiskunban ugyanakkor az *erdősültség* foka is viszonylag magas (18,2%), míg Békésben országosan a legalacsonyabb.

A *művelés alól kivont terület* Csongrádban a legmagasabb (13,2%). Sajátos jelenség a települések (elsősorban a nagyobb városok) vegyes hasznosítású *peremzónája*, ahol területhasználati, környezetminőségi, építészeti, esztétikai problémák halmozódnak, s ez főleg a hagyományos ipari területeket érinti.

A terület-felhasználás szerkezetének változása térségi méretekben viszonylag lassú folyamat, ami azonban az utóbbi másfél évtizedben felgyorsult. A Dél-Alföldön a tendenciák az országoshoz hasonlóak, bár az arányok esetenként jelentősen eltérnek. Az *erdőterületek* növekedése mindhárom megyében átlag feletti, viszonyt a *kert + gyümölcsös + szőlő* csökkenése is (Bács-Kiskunban például 42%-kal csökkent e kultúra összterülete, ezen belül a szőlőé 36%-kal). A *gyepterületek* csaknem változatlan kiterjedése mellett az országosnál kisebb mértékben csökkent a mezőgazdasági terület, s ezen belül a *szántó* is. A "*kivett területek*" növekedése Csongrádban az országos átlagéval megegyező, a másik két megyében annál alacsonyabb.

A *földhasznosítás* területi szempontból részletezettebb szerkezete a Dél-Alföldön is igazodik a természeti adottságokhoz, elsősorban a talajviszonyokhoz, s követi a viszonylag homogén adottságú természetföldrajzi kistérségek határait.

Békésben találjuk a legmagasabb, 90% feletti szántóarányokat: a Békési-háton és a Békési-síkon, ahol a legjobb a szántó minősége (a békéscsabai, a szarvasi és az orosházi kistérségek több településén ez meghaladja a 40 AK értéket is).

Csongrádban a 90%-ot Árpádhalom mutatója haladja meg, amely a szentesi kistérséghez tartozik és a Békési-hát része. A makói kistérségben még a Csongrádi-sík és a Marosszög szántórészesedése emelkedik ki. A mórhalmi, a szegedi és a kisteleki kistérségben található a legtöbb olyan település (és összességében a legkiterjedtebb olyan terület), ahol a szántó átlagos részesedése 45% alatti.

Bács-Kiskunban a szántó minősége összességében messze alacsonyabb a csongrádi mutatóknál is, minősze a Bácskai löszöshát emelkedik ki. A kiskunhalasi és a kiskőrösi kistérségekben a települések zömében a szántóarány nem haladja meg a 25%-ot.

A *kert + gyümölcsös + szőlő* együttes területi aránya Bács-Kiskun homokháti területein dominál. Ezen összevont mutatón belül a megyében a szőlő abszolút túlsúlyban van. A kiskőrösi kistérségben a Kiskunsági-homokhát és a Bugaci-homokhát indexei haladják meg a 20%-ot. Csongrádban Pusztamérges mérhető "bács-kiskuni" mércével: a kert + gyümölcsös + szőlő együttes aránya itt 23,7%. Számottevő e kultúrák művelése még a mórahalmi, a szegedi és a kisteleki kistérségek Dorozsma-Majsai-löszösháton elterülő néhány településén. Békésben a kert és az ültetvények együttes aránya elenyésző.

Az *erdő* arányának viszonylag alacsony értékei miatt a *gyepterületek (rét + legelő)* aránya általában a szántóterületek "fordítottját" mutatja. Természetesen Bács-Kiskun emelkedik ki e téren. A Solti-sík, a Kiskunsági- és a Bugaci-homokhát, valamint a Dorozsma-Majsai- és a Kiskunsági- löszöshát településeiben a legmagasabb a gyepterületek aránya. Csongrádban a Marosszög és a Dorozsma-Majsai-löszöshát gyepterületi arányai emelkednek ki. Békésben nagyrészt a Békés-sík és a Kis-Sárrét mutat magas arányt, de viszonylag jelentős füves területek találhatók még a Davaványai-sík településein (szeghalmi és sarkadi kistérségek).

Az *erdőterületek* alakulás Bács-Kiskunban sajátos képet mutat. A megye középső és északi részén az erdőterületek arányai nagyjából követik a gyepterületek arányait, míg a megye déli, bácskai részein az erdők lényegében a szántók alternatívái. Elsősorban a Bácskai löszös síkság, a Dorozsma-Majsai-löszöshát és a Bugaci-homokhát településeinek jelentős részében jellemző az erdőterületek magas, egyharmad fölötti aránya. Messze kiemelkedik Érsekhalma erdősültsége (71,2%). Csongrádban a Dorozsma-Majsai-löszösháton elhelyezkedő erdőterületek említhetők (mórahalmi kistérség). Békésben csak a Körösmenti-sík erdősültsége jelentős. Az orosházi és a mezőkovácsházi kistérségekben (a Békési- és a Csanádi-háton) viszont szinte nincs település, ahol az erdő aránya elérné a 2%-ot.

A *művelés alól kivont területek* aránya a közigazgatási terület valamiféle átlagos "urbanizáltsági" szintjéről ad információt. Igaz, ez egészen mást jelent a jelentős külterületi infrastruktúrával rendelkező nagyobb városok, és mást a kishatárú "aprófalvak" esetében. A művelés alól kivont terület arányából tehát messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, azonban megállapítható, hogy a legalacsonyabb értékeket mutató területek (Bács-Kiskun vidékei), azonosak az intenzív mezőgazdasággal, valamint a legjobb minőségű szántókkal jellemezhető területekkel.

1.1.8 Mezőgazdasági termelés és értékesítés⁸

A *mezőgazdasági termelés* dél-alföldi fő ágazatainak a súlya az országos termelésben mind a hús-, mind a gabonatermékek tekintetében csökkent. Ennek ellenére a régióon belül a gabonahús hegemonia összességében megmaradt, térségenként differenciált nagyságrendben.

A hagyományos termékszerkezeti arányok azonban a mezőgazdaság fejlődésében gyorsulva változnak, főként a kisüzemi körben és a gyenge termőképességű talajviszonyok között. Jelen-

⁸ Forrás: Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója (MTA RKK ATI – 1999.)

leg a régió agrártermelése a fontosabb szántóföldi növények országos termékmennyiségéből több mint egynegyedes aránnyal részesedik. 1997-ben a napraforgómag 30%-át, az őszi árpa és a lucernaszéna 28%-át, a kukorica több mint 25%-át, a búza 24%-át, a cukorrépa 20%-át termelték meg a Dél-alföldi gazdaságaiban. A szántóföldi növények átlagtermése évről évre maghaladta az országos átlagok szintjét.

Kiemelkedő szerepe van a térségnek a *zöldségtermelésben*. Az összes zöldségféle termésmennyiségének az utóbbi évtizedben közel 40%-a Dél-alföldről származott. Az uborka és a fejeskáposzta kivételével minden számottevő zöldségféle termésmennyisége az országos termésmennyiségnek több mint 30%-át tette ki. Nem ilyen nagy a térség részesedése a *gyümölcsstermelésből*, de az őszibarack mintegy ötödrésze, a meggy és a szilva több mint egytizede ebből az országrészből került a fogyasztókhöz. A szőlőterület egyharmada található a három dél-alföldi megyében, s a bortermelésnek is közel 30%-a származik a Dél-alföldről.

Az *állattenyésztés* hanyatlása a régióban minden állatfaj tekintetében nagyobb súllyal ment végbe, mint országosan. Ennek ellenére az állattenyésztési főágazat itteni mérete még mindig jelentős. 1997-ben a szarvasmarha- és a tyúkállomány kereken 20%-a, a juhállomány negyed része és a sertésállomány közel 30%-a volt itt található. Az ország állattenyésztésének fejlődésben megrekedt állapota végeredményben a Dél-alföldre is jellemző.

Az *ágazati szerkezet* éppen úgy, mint a nyers- és feldolgozott állapotú termékkibocsátás, összességében az országos arányokat tükrözi, de a dunántúli régiókhoz képest – főként a feldolgozott termékhányad tekintetében – lényegesen kedvezőtlenebb. Ebben tükröződik a termelői érdekeltség mellőzése az élelmiszergazdasági termékpályákon. Ez a jelenség az észak-alföldi és a dunántúli régiókhoz képest markáns hátrányokat mutat, és jelzi a dél-alföldi agrártermelők érdekérvényesítésének hátrányait az ország többi részéhez hasonlítva. Súlyos helyzet jött létre az integrált termékpályákon, amelyeknek korábbi természetes szálai szétszakadtak, és a Dél-alföldön termelt nyerstermékek igen nagy hányada feldolgozatlanul hagyja el a régiót.

A dél-alföldi régió agrárgazdasága a történelmi változások hatását minden más régiónál erőteljesebben élte meg. A rövid virágzó korokat radikális visszaesések követték mind a humán erőforrások, mind az állat- és növényvilág, mind pedig a termelési eszközök tekintetében. Az Európai Unió gazdag országaiban jellemző és a Dél-alföldön az ország minden részét messze meghaladóan elterjedt tanyás gazdálkodás döntő hányada napjainkra elveszett és jövője ellentétes nézetek fókuszába került. Az 1990-es évek e tekintetben számottevő javulást nem hoztak: a gazdaságot és a gazdálkodót tetemes időveszteség érte, a termeléssel való együttélés hagyományai nem éledhettek fel. Ennek bizonyítékai az üresen tátongó, omladozó istállók, nagyüzemi állattelepök és tárolóépületek, s nagyrészt a műszaki infrastruktúrák is. Rendkívül negatív és új keletű jelenség a külterületek élet- és vagyonbiztonságának szánalmas állapota.

E tendenciák következményei a folyamatos jelenlétet és ellenőrzést nem igénylő termelési ágak térhódítása a jó szántóföldeken. Ez nem társult a takarmányt hasznosító állatfajok térfoglalásával, sőt tíz év alatt az állattenyésztés jelentősen visszaesett, különösen a szarvasmarhaágazatban, melyben az 1991. évi állománynak csupán 62%-a maradt meg. A sertésállomány, – amely az évtized elején szintén jelentősen csökkent – a dekád végére csaknem kiheverte az állományvesztést. A három megye juhállománya szenvedte el a legnagyobb létszámcsökkenést: 1991-től 1997-ig a felénél is kevesebbre esett vissza. A tyúkállomány éppen fordítva: az évtized végén alig kisebb az 1991. évinél.

A takarmánytermelés és az állattenyésztés közötti mély belső disszonancia áttételes hatásaival rontotta az egész agrárágazat teljesítményét, az új érték növelését, a termelői jövedelmeknek legalább a megóvását, és általában az agrárlakosság „perspektíva-érzetét”.

A régió belüli differenciálódás hagyományos terméktényezői az úgynevezett hungarikumok (fűszerpaprika, hagyma, kajszi- és őszibarack, mangalica, sertés, Pick szalámi, gyulai és csabai kolbász, stb.). A hungarikumok köre új típusú marketing szövetkezetek útján kezd tovább bővülni (medgyesi dinnye; kiskunsági libamáj; homoki akácmez; szegedi, ill. bajai halászlé; kiskunsági spárga; hajósi, pusztamérgesi, ill. csongrádi tájborok; stb.).

Ezen kívül a *vetőmag-termesztés és szaporítóanyag-előállítás* bír jelentőséggel, szinte valamennyi növényféléseggel kapcsolatában, de külön is kiemelés érdemel a kukorica hibrid, napraforgó, étkezési búza vetőmag, fűszerpaprika fajták, burgonya vetőgumó, hajtított zöldségfélék, vörshagyma, stb. előállítás.

A *biogazdálkodás* a szántóföldi növénytermesztésben még nem számottevő, a biotermelésnek, környezetkímélő vetésszerkezet kialakításának nincs elég hagyománya, nincs megfelelő szabályozás és támogatás. A '80-as évek elején indult folyamat '87-ben szerveződött egyesületté (Biokultúra Egyesület). A taglétszám 1998-ra meghaladta az 1300 főt, területi gazdálkodása pedig a 21,5 ezer ha-t. A növekedés számottevő, de mindezzel együtt is a régió mezőgazdasági területének elenyésző – ezrelékben kifejezhető – részét képviseli jelenleg.

Mára már az ökológiai termesztésbe vont kultúrák száma igen magas. A zöldségnövények közül szinte valamennyi hazai termesztésű faj, jelentős számú fűszernövény és jelentősebb szántóföldi növények (búza, árpa, rozs, zab, kukorica, durumbúza, napraforgó, stb.) termesztése folytatható ellenőrzött ökológiai vetésszerkezetben. A gyümölcsök közül a dió, a cseresznye, a meggy, az alma, a körte, a szilva, a kajszi- és őszibarack és a szőlő képezi a biotermelés részét. Az állattenyésztésben a szarvasmarha, a mangalica sertés, a rackajuh, a tojó tyúk, a gyöngytyúk és a méhtartás található az ökológiai gazdálkodásban.

A tanyák, kistelepülések megújításában, fejlesztésében nagy szerepe lehet az ökológiai gazdálkodásnak. Ehhez törvényi szabályozás, ökológiai képzési struktúrák, szaktanácsadás, továbbképzési programok kialakítása szükséges. Gyakorlati téren mintagazdaságok, ökotanyák létrehozása a feladat.

A biotermékek iránti kereslet jelenleg is növekedőben van. Az előállított termékek egy részéből otthon is készíthető feldolgozott biotermékek (aszalványok, befőttek, lekvárok, juhtúró, mézfélék, stb.) állíthatók elő, melyek a falusi, illetve az ökoturizmus keretében is jól értékesíthetők, mely egyúttal többletjövedelmet is biztosít. Az ezekhez kapcsolódó kisipari, hagyományos tevékenységek újra fellendítése kisebb befektetésekkel is megvalósíthatók.

A hajtított kertészet az ország más tájaihoz képest jelentős. Az ország növényház és fóliasátor felületének többsége a régióban található. Az üveg és fólia alatti termesztés a városok környékén, illetve a gyengébb minőségű területeken elterjedtebb. A magángazdálkodók körében a növényházakénál lényegesen alacsonyabb beruházási költséggel épített fóliázás a népszerűbb. Az intenzívebb termesztés, illetve a termesztési időszak növelése (téli, kora tavaszi évszak) többletjövedelmet és egyenletes foglalkoztatást teremt az abból élőknek. A fóliás hajtítás megközelítőleg 90%-a egyéni gazdálkodók birtokában van, mely jelentős termelési értékével az egyik legfőbb család-, illetve népességfoglalkoztató, -megtartó eszköz lehet a vidékfejlesztésben. Ezen túlmenően a hajtított házak, illetve fűtött fóliásátrak hévíz és egyéb fűtési módok (szén, fa, olaj, stb.) környezeti terhelésének csökkentése összetett, koordinált tevékenységet, kutatást kíván az érintett szakhatósági, illetve tudományos fórumoktól.

Állattartásban a régiós átlag szarvasmarhából és juhból 100 ha mezőgazdasági területre vetítve kissé átlag alatti, sertésből mintegy 28%-kal magasabb az országos átlagnál. Tyúkfélékből 20%-kal kevesebb az országosénál. Egyéni gazdálkodók tartják a régió sertésállományának közel 60%-át, a szarvasmarha-állomány közel 40%-át, a juhok közel 80%-át, a tyúkfélék 45%-át.

A '90-es években a szarvasmarha régiós állománya majdnem felére, a sertésállomány 60%-ra, juhállománya harmadára, baromfiállománya 3/4-ed részére esett vissza.

A *szarvasmarha-, sertés-, baromfitenyésztés* közelmúltbeli ellentmondásos gazdálkodási feltételei indokolják az alternatív állattartások fokozottabb elterjesztését. Ezek egyike a *juh- és kecsketenyésztés*. A juh biológiai sajátossága, a gazdaságosság szerényebb mértéke indokolja a legeltetésre alapozott, extenzívebb tartás bevezetését.

A *juhágazatban* kis létszámban található a racka és cigája fajták, melyek őshonos magyar szelekciót képviselnek. Az eredményes juhtartást befolyásolja a gyapjú piaci értékének jelenlegi alacsony volta. A térségben nem jellemző a juhok fejése. Kifejlődött gazdálkodási mód a vágóbáránny-tenyésztés. Ennek piaca adott, szinte kizárólag exportra kerül az egész állomány.

A *kecsketenyésztés* jelenleg kuriózumként van jelen, kiterjedt hagyományai nincsenek. Ebben szerepe van a fogyasztási szokásoknak, a kecske kedvezőtlen megítélésének. A térség kecskeállománya néhány ezerre becsülhető, ezen belül a vágókecske mennyisége nem számottevő.

Kisállattenyésztésből legfejlettebb integrált előállítás a *nyúltenyésztésben* található. Ez szélesebb körű piackutatással még növelhető.

A haltenyésztés jelenleg elsősorban belső fogyasztást szolgál. Az egészséges táplálkozásban döntő szerepet játszik. Célszerű a személyenkénti éves adagot 2,5 kg mennyiségről a duplájára növelni. Ezzel a meglévő halastó nagyság intenzívebbé tehető, sőt a térségben kis mértékben még fejleszhető. A régió jelentős kiterjedésű holtágainak, tavainak rendbetételével az üdülő- és sporthorgászat is jelentősen növekedhet.

A lótenyésztés elterjedőben van a régióban. Az állomány egy részét ménesekben (leghíresebb a Mezőhegyesi Ménésbirtok Rt.) míg nagyszámú lovat tartanak hobbi-lóként. Kisgazdaságokban használják még munkavégzésre. Kiemelkedő hasznosításuk a sport és a turizmus területére koncentrálódik. Ebben még nagy vonzerő rejlik.

A *méhészet* is fejlődőben van. Az egyszerű vándoroltatásos módszer lehetőségeket ad az eltérő időben virágzó mézélő növények térségeinek hasznosítására. a legismertebb az akácméz mely a világpiacon is keresett áru, illetve melynek minőségét garantálva jelentős fejlesztés irányozható elő.

1.1.9 Mező- és erdőgazdasági termékek feldolgozása

A mezőgazdasági termeléshez szervesen kapcsolódó feldolgozás a régió iparában hangsúlyozottan fontos.

A mezőgazdaság átalakulási folyamata legérzékenyebben az élelmiszer-feldolgozást érintette, az alapanyag-termelés csökkenése mellett az export-támogatások minimalizálása, a keleti pia-

cok összeomlása szinte megoldhatatlan helyzetet teremtett a '90-es évek elejére a baromfi-tartósító és szőlő-borfeldolgozásban. A régiós helyzet az országoséhoz hasonló. A már korábban is tőkés exportra termelő, jó pénzügyi pozíciójú és eszköz-felszereltségű vállalatok részvénytársaságokká alakultak, míg a korszerűtlen nagy adósságállományú vállalatok csőd, illetve felszámolás alá kerültek. Jelenlegi helyzetben szükséges kidolgozni a termékszerkezet-váltást, korszerű technológiai módszerek bevezetését, termelői, feldolgozó érdekezését.

A *húsfeldolgozás* kiemelt jelentőségű a térségben, az országos export és régiós ellátás szempontjából (pl. Pick Rt. vállalatai adják a szalámi-kivitel szinte teljes egészét, és a gyártás 3/4 részét az országos mennyiségen belül).

A *vágóbaromfi termelése* a '90-es évek közepéig stabilizálódott. A vágó, feldolgozó és tovább-feldolgozó gazdasági társaságok belföldi keresletnövekedéssel, illetve további export lehetőségekkel számolnak. A baromfitenyésztés térségi adottságai jók, jelentős a termálenergiára alapozott telepek száma. A nagyüzemi tenyésztő telepek kapacitásának kb. 60%-a, a kisüzemi gazdaságok kapacitásának 20-30%-a kihasználatlan. A baromfi-feldolgozás továbbfejlesztése a termelés jövedelempozíciójának változásától függ.

A *tej- és tejtermék* feldolgozott mennyisége a szarvasmarha állomány felszámolásával folyamatosan csökkent. A tej- és tejtermékek iránti kereslet szintén csökkenő tendenciájú. Fogyasztói körben egyre kedveltebbek a közvetlen termelői tejkimérések. Nagyobb településeken igényként fogalmazódik meg a helyben történő feldolgozás és értékesítés feltételeinek megteremtése.

Az ország halastó területének 23%-a (7.480 ha) a régióban található. Ezen kívül a régiót határolja, illetve szeli át Magyarország két legjelentősebb folyója, a Duna és a Tisza. Ezek, valamint a fennmaradt holtágak jelentős halászati kapacitással bírnak. A viszonylag kedvező élőhal-értékesítés mellett a *halfeldolgozás* kezdeti állapotban van. Főleg élő-feldolgozás, konyhakész kiszerelés, hűtés, csomagolás, konzerválás minőségi feltételei hiányoznak. A tenyésztett halmennyiség döntő hányada ponty. A fajtaválaszték alföldi viszonyok között bővítésében jelentős szerepe lehet a haltenyésztési kutatásoknak, melynek egyetlen központja Szarvason működik.

Méhészeti feldolgozás a régió minden kistérségében működik. A méztermelés hatékonysága érdekében vándoroltatásos módszert alkalmaznak, hogy kihasználják a szántóföldi kultúrák (repce, napraforgó, stb.) és a virágzó akácerdők adta lehetőségeket. Az akácméz különleges minősége miatt jelenleg piacképes termék, a világpiacon elismert.

Gabonaiipari feldolgozás a legjelentősebb növénytermesztési tevékenységből adódóan kiemelt fontosságú. a Dél-Alföldi régió szántóterületének több mint felén gabonafélék termesztése folyik. Takarmánytároló, -feldolgozó üzemek a régió körzeteiben működnek, privatizációs átalakulásuk sok helyen még folyamatban van.

A *napraforgó növényolaj-ipari feldolgozás* növekedésben van, mivel az aszályos éghajlat és a művelési technológia gépesíthetősége mellett viszonylag gazdaságosan termelhető. A régió napraforgó vetésterülete az országos nagyság több mint 1/4-e. A térségben jelentős olajipari feldolgozó üzem nem működik.

Cukorrépa-feldolgozás a régióban megszűnt. A sarkadi és mezőhegyesi cukorgyárak bezárása után a térség termelésének feldolgozását a szolnoki és a kabai cukorgyárak végzik. Így a déli

régiós területekről a nagy szállítási távolságok miatt jelentős költségnövekedések adódnak, melyek csökkentik az eddigi termelők cukorrépa-termesztési hajlandóságát.

Szálás- és silótakarmány előállítás mennyisége igazodik az állattenyésztés volumenéhez. Mivel a szállítási költségek itt is jelentős behatároló tényezők, így egy-egy körzet állatlétszámához igazodva alakul ki a nagyságuk. Ezek kapacitásnagysága elégséges a régió állattenyésztésének ellátásában, azonban egyes körzetek meglévő feldolgozó üzemének elhasználtsága, illetve minőségi takarmány előállítási követelményei a feldolgozó üzemek egy részénél racionalizálási, átalakítási programok kimunkálását követeli meg.

A zöldségfélék feldolgozása a nagy megyei feldolgozó vállalatok termeléscsökkenésével a '90-es évek elején megtorpant. A ZÖLDÉRT vállalatok átalakulásával, illetve megszűnésével felbomlott a termelés, felvásárlás, feldolgozás integrációja. A nagy múltú konzervgyárak mellett néhány kisebb feldolgozó üzem létesült. Ezek, valamint az időközben újrahasznosításra privatizált konzervgyárak a szükséges kereslet szerinti termelést végzik, változó hatékonysággal. Piaci igény mutatkozik a zöldségszárítványok iránt, a meglévő szárítóüzemek hasznosításával, célirányos termeltetéssel új szárítvány feldolgozók alakulhatnak ki komplex termékpaletta keretében.

A gyümölcsfélék feldolgozásánál hiányos az integrált eszközfeltétel – hűtőházak, csomagolók, szállítóeszközök –, melyek nélkül az exportlehetőségek sem valósulhatnak meg. Emellett pl. Csongrád megyében kihasználatlanok a fogyasztókapacitások (Szentés, Szeged), a piac a felvásárlás szervezetlensége miatt. Az idősebb ültetvények korszerűtlenek mind technológiailag, mind gyümölcsminőségileg. A jelentős ültetvénykivágás, termesztés-felhagyás miatt a termelés és feldolgozás is visszaesett. Az új telepítések termőre fordulásáig szükséges a tárolás és feldolgozás körülményeinek javítása, hogy versenyképes áruminőség kerülhessen a piacra. *A rostos és szűrt üdítőital-gyártás* Bács-Kiskun és Békés megyében megoldott, Csongrád megyében jelenleg nem található kapacitás. Készítéséhez az alapanyagok, a különféle gyümölcsfélék termesztése biztosított.

Szőlő-feldolgozásnál elsődleges a *borkészítés*. Legnagyobb arányban Bács-Kiskun megyében (87%), majd Csongrád megyében (11%) található. Békés megye részaránya nem jelentős (3%). A privatizációs folyamatok, kárpótlás, borértékesítési gondok miatt sok szőlőt felhagytak, nem művelnek. A korábbi nagyüzemi borászatok felszámolásával, privatizációjával tökeszegény környezet jött létre, mely a termelői felhasználást, a termelői hasznosítású kapcsolatokat nehezen tudja kialakítani.

A bortermő vidékek hegyközségi szervezéssel, illetve a szervezet erősödésével elmozdulás tapasztalható, melyet célirányosan kell továbbfejleszteni. A Magyarországon kialakított minőségi borexport nem az alföldi hagyományos fajtáknak kedvez, de néhány helyen ezekkel a fajtákkal is lehet minőségi borokat előállítani (Bács-Kiskun megyében található a térség egyetlen hazai érdekeltségű pezsgőgyára is). Borászatban a családi méretű nagyüzemek (100-300 hl kapacitással) csak különleges minőségű, egyedi borokkal lehetnek versenyképesek. Termelői integráció, életképes pinceszövetkezetek létrehozása és megerősítése már a hazai belső fogyasztás 2,5-3 millió hl/év mennyiségében már komoly részarányt érhetnek el az alföldi tájjellegű borok minőség és versenyképes ár biztosításával.

1.1.10 Hiányok és többletek a térség gazdaságában

A régió gazdasági fejlettsége a viszonyítási pontoktól függően eltérően ítéhető meg (5. táblázat). Az adatok szerint a Dunától keletre fekvő megyék közül összességében az egy lakosra jutó bruttó hazai össztermék (GDP) alapján a 7 régió között a negyedik. Ezen belül Bács-Kiskun és Békés megye a 11-12. helyen, Csongrád pedig az 5. helyen van a megyék rangsorában. A régió egy főre jutó GDP értéke 81%-a az országos átlagnak (Bács-Kiskun és Békés 6-7%-kal alatta, míg Csongrád 14%-kal felette van).

A térség mezőgazdaságában termelt bruttó hazai termék 1 lakosra jutó értéke közel másfélszer akkora, mint a megyék átlaga, az iparé pedig elmarad az országos átlagtól.

Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP)
(ezer Ft)

1.1.10.1.1.1.	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél- Alföld	Magyar - ország
1994	329	338	402	354	425
1995	433	429	513	457	549
1996	512	517	628	549	676

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

Az utóbbi évek kedvezőtlen folyamataira, a gazdasági megújulás késlekedésére és a gazdaság forráshiányára utalnak azok az adatok, melyek szerint a magyar lakosság 13,4%-át kitevő és a GDP 10,9%-át adó Dél-alföldi régióba. A külföldi vállalkozások által jegyzett tőke a mezőgazdasági összérték 4,4%-a, az építőipari összérték 0,4%-a, az ipari összérték 6,5%-a került a régióba (összességében az országos értéke 4,6%-a került térségünkbe).

Az egy lakosra jutó összes beruházási értékben a régió utolsó az országban, gazdasági szerkezetek által végzett beruházásoknál az utolsó előtti.

**Régiók sorrendje az egy lakosra jutó beruházások alapján
(1997.)**

A gazdasági szervezetek által végzett		Az összes	
beruházás alapján			
régió	érték, (ezer Ft/fő)	régió	érték, (ezer Ft/fő)
Közép-Magyarország	190	Közép-Magyarország	235
Közép-Dunántúl	162	Közép-Dunántúl	197
Nyugat-Dunántúl	148	Nyugat-Dunántúl	194
Észak-Magyarország	88	Észak-Alföld	127
Dél-Dunántúl	81	Észak-Magyarország	126
Dél-Alföld	81	Dél-Dunántúl	118
Észak-Alföld	70	Dél-Alföld	110

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

A táblázatból látható, hogy az egy főre vetített beruházási érték régiókban a felét sem éri el a vezető közép-magyarországi régióknak.

a) A gazdasági szerkezet eltérései:

1997-ben az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma 66, mely megközelítőleg az országos adattal egyező, ugyanez mondható el az egyéni vállalkozásokról is.

A régióban vizsgált gazdálkodó szervezetek által foglalkoztatottak hazai bruttó átlagkeresete (1997.) 49.134 Ft volt. Ez az országos érték 84%-át érte el. Ezen belül a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás ennek a 85%-a, a szálláshely és vendéglátás 67,5%-a volt a régiós átlag kereset.

A vállalkozások területi megoszlásai abszolút városi dominanciára utalnak (falusi bejegyzett vállalkozások elenyészők a városiakhoz képest).

A vállalkozások ágazati szerkezete némiképp eltér az országos átlagtól. Az 1997. évi 90.238 db régiós vállalkozásból 8.133 db volt mezőgazdasági, mely 9,0%-ot tesz ki (az országos érték 5,2%). Ennél is nagyobb a különbség az egyéni vállalkozásoknál, ahol a régiós mezőgazdasági érték 9,8%, míg az országos 5,9%. Jól jellemzik az adatok a mezőgazdaság régiós súlyát.

Az élelmiszeripari termelés a régió összes ipari termelésének közel 43%-át teszi ki (az országos érték 19%). Ez döntően megadja az ágazat régiós súlyát. Az élelmiszeripari export értéke az összes ipari exportértéken belül 37% (országos kivitel 25%). a kiviteli érték alatta marad a termelésnek, az összes kivitelnek így is több mint 1/3-át adja, szemben az országos átlag 1/4 részarányának.

Az ipari beruházások tömege egyetlen városban sem érte el azt a nagyságot, hogy az a térség megújulását gyors lökésekkel segítette volna előbbre. Ugyanakkor a vizsgált években egy sor alágazatban, számos társaságnál végbement a felzárkózás a fejlett versenytársak színvonalára, javult a versenyképesség, az eredményesség és a tőketermelő kapacitás.

A beruházási adatok alapján úgy tűnik, hogy a korábbi ipari centrumok egy részében alapvetően leépülési folyamat, más részében erőteljes szelektivitás mellett egy szűkebb tevékenységi

kör stabilizációja ment végbe, míg néhány központban valóban érzékelhető modernizálás indult meg.

b) Minőségi termelés felé való elmozdulás eltérései⁹:

Az Európai Unió csatlakozás, de már a felkészülési szakasz is a hazai gazdaság nagyobb nyitottságát, az ottani szabályozás, szabványok, elvárások egyre növekvő arányú átvételét, azokhoz való aktív alkalmazkodást jelentik. Ez egyik oldalról a vállalati beszerzések, értékesítések, együttműködések egyre szélesebb horizonton való eloszlását jelenti, másrészt a lehetséges partnerek, a stratégiai fontosságú piacok minőségi elvárásainak kell egyre inkább megfelelni a hazai cégeknek.

Az EU ISO néven útjára bocsátott szabványsorozatából a 9000-es sorozat vonatkozik a minőségbiztosításra, a 14000-es a környezetgazdálkodásra. A hazai adatbázisok meglehetősen elmentmondásosak a már biztosított cégek számát illetően. A Magyar Minőségbiztosítási Alapítvány – legtágabbnak tűnő – adatbázisa szerint 1997 végén Magyarországon az ISO 9001 vagy az ISO 9002 minősítést megszerzett cégek együttes száma 1222 db. Ha ezt a számot az 550 ezres társasági összlétszámhoz, vagy a működő társas vállalkozások számához viszonyítjuk, látható a még megteendő út nagysága. Egyelőre elenyészően kevés a községekben és a mezőgazdaságban a minőségbiztosított cég.

c) Kutatás-fejlesztés eltérései:

A kilencvenes években lezajlott változások (a nagyvállalati kutató-fejlesztő csoportok feloszlása, minisztériumi kutatóintézetek megszüntetése, a költségvetési források lefaragása) eredményeképpen a szektorban dolgozók száma és a beruházások összege 1997-re erősen visszaesett. Az 1996-ban K+F-re fordított kiadások összege (mintegy 4,6 Mrd Ft) az 1990. évinek reálértékben mindössze 36%-át tette ki. A kutatási beruházások kevésbé, a kísérleti fejlesztések ráfordításai azonban erősen visszaestek. (Csongrád megyében működik a legnagyobb vidéki kutatóbázis.)

d) A régió mezőgazdaságára ható eltérések:

Talajadottságok:

A régió közel 1,8 millió ha termőterületének ugyan majd 60%-a szántó, de a földek értéke nagyon változatos képet mutat. A talajok minőségét vizsgálva – jelentős egyszerűsítéssel – a régió négy részre osztható. A Duna völgyében a réti öntéstalajok alacsony termőképességi kategóriának felelnek meg, míg a homokhátsági területeken már a deflációval veszélyeztetett talajok (futóhomok, humuszos homok és csernozjom típusú homokféleségek) a számottevők. A Tisza árteréhez kapcsolódó középső területen savanyú réti és öntéstalajok dominálnak, de a folyóvölgytől keletre a Körös-Maros közén, a löszös üledéken keletkezett, többnyire kiváló és jó termőképességű mészlepedékes csernozjomok találhatóak. Észak-Békés területét a Körösök vidékén a talajvízhatás miatt képződött szikesek, rossz termőképességű réti talajok jellemzik.

⁹ Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1992-96.)

A nyugati homokvidéken 10 aranykorona alatti, a középső, ártéri vályogos talajokkal fedett felszíneken 10 körüli, a keleti löszös vidéken pedig 16-20 aranykorona értékű termőföldek találhatóak.

A 8. táblázat alapján a térség termőföldjeinek agráralkalmassági mutatószáma alapján (értékszám az országos átlag 80%-a alatti minőségű) Bács-Kiskun megyében a legkedvezőtlenebb a helyzet, ahol a talajok 16,8%-a, Békésben 5,0%-a, Csongrádban pedig 4,8%-a igen kedvezőtlen. A régióban összességében kedvezőtlen minőségű a területek 10,4%-a, az országos átlagot meghaladó minőségi érték pedig a területek 45,1%-a (erdő, illetve mesterséges felszín található a területek 15,4%-án).

e) Elnéptelenedés miatt veszélyeztetett területek:

A 3. táblázat alapján a veszélyeztetett és halmozottan hátrányos települések megyei jegyzéke alapján Bács-Kiskun megyében 44 települése, Békés megyében 26 település, míg Csongrád megyében 14 település található.

A régió 253 településének mintegy harmada (84 település) hátrányos helyzetű, elnéptelenedéssel fenyegető, alacsony népsűrűségű terület. A veszélyeztetett körzetekben igen magas a mezőgazdasági foglalkoztatottság, mely közismerten alacsony jövedelmezőségű ágazat.

A népességfogyás '90-es évekbeli átlagos tendenciáját elemezve megállapítható, hogy ezek a települések népességszám-csökkenésének megállítása hathatós külső komplex támogatási rendszer nélkül eredménytelen lesz.

1.1.11 Az élelmiszeripar, élelmiszeripari kapacitások térbeni elhelyezkedése

A Dél-alföld mezőgazdasági jellege a többi régiónál erőteljesebb és meghatározóbb. Az ország mezőgazdasági GDP-jének mintegy negyedrészt állítják itt elő. E tekintetben az elmúlt 10 év alatt lényegi arányváltozás nem történt.

Magyarország GDP-jének területi bontása:

	Magyarország	Dél-Alföldi régió
Összes GDP (Mrd Ft) – 1996.	6894 (100%)	751 (10,9%)
Alkalmazásban álló (ezer fő) – 1997.	2337,1 (100%)	274,8 (11,8%)
Ebből mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat (ezer fő) – 1997.	151,8 (6,5%)	30,8 (11,2%)
Feldolgozó-ipar (ezer fő) – 1997.	636,9 (27,3%)	84,3 (30,7%)

(Forrás: Csongrád megyei KSH)

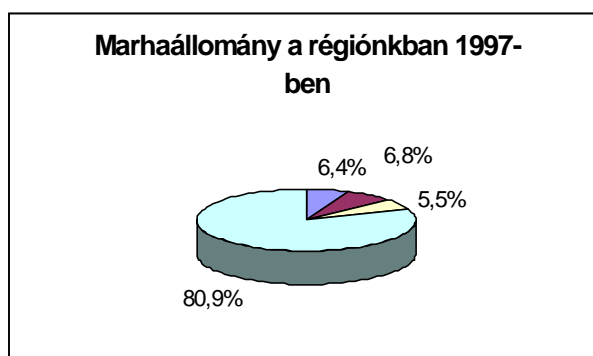
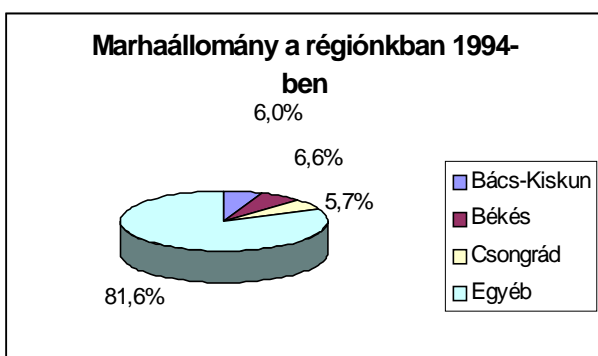
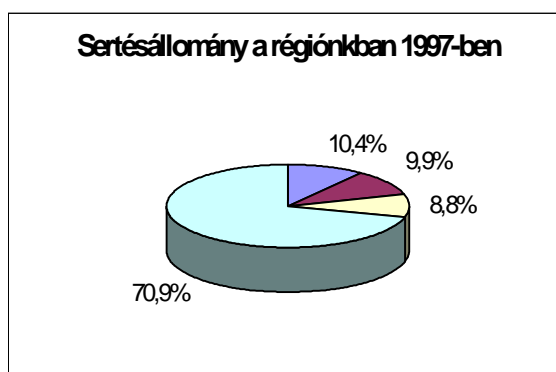
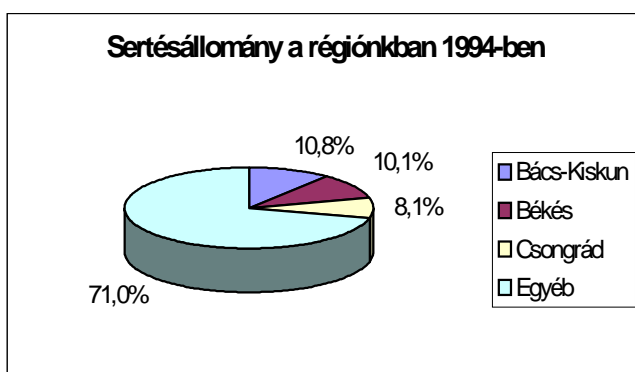
Az adatok jól szemléltetik, hogy a régióban a mezőgazdaság és a feldolgozóipar – melynek döntő többsége élelmiszeripar – milyen fontos szerepet tölt be, hisz az országos átlag fölötti a kérdéses területeken a foglalkoztatottak aránya. A teljes foglalkoztatottnak ez a két terület adja a közel 42%-át. Az elmúlt 5 évben a foglalkoztatottak száma mintegy 38%-kal csökkent, viszont az 1 alkalmazottra jutó termelékenység 2,5 szeresével javult. az 1 alkalmazottra jutó termelés értéke meghaladta a 7 millió Ft-ot.

Az élelmiszeripari termelés csökkenése 1989-ben kezdődött és egészen 1995-ig tartott. A csökkenés mértéke a '90-es évek elején nagyobb, évente 10%-ot meghaladó, míg ezt követően 5-6% mértékű volt. 1995-ben jelentős változás történt, ekkor mintegy 7%-os termelésnövekedés következett be.

A *hazai fogyasztás* viszont lényegesen csökkent, beszűkült a belső piac. Egyedül a vitamin-hordozó termékek szintje mutat állandóságot. A régió határfekvése következtében kialakult bevásárló turizmus elsősorban a friss gyümölcs, zöldség, de a tartósított élelmiszerek forgalmában is keresletnövelő hatást váltott ki.

A *nagyüzemi élelmiszer-feldolgozó kapacitások* egy része ma kihasználatlan. Igen alacsony (20-25%) a kapacitáskihasználás a sütőipar egy részében. Valamivel jobb a helyzet a tartósítóiparban és a tejiparban (50-60%). A húsipar vállalatainak egyes tagjainál esetenként 30% körüli a kihasználtság (kivétel a Pick Rt., ahol 90%).

Az élelmiszeripar ágazati közül a *húsipar* kiemelkedő jelentőségű.

(ezer db)	Magyarország	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-alföld	Dél-alföld arány (%)
Sertésállomány: 1994	4356	471	440	354	1265	29,0%
1997	4931	515	487	432	1434	29,1%
Marhaállomány: 1994	910	55	60	52	167	18,4%
1997	871	56	59	51	166	19,1%

(Forrás: Tájékoztató az élelmiszeripar helyzetéről Csongrád megyében – 1999.)

A termelés biológiai, genetikai alapjait a fajtiszta tenyészetből kell beállítani. (Színhús behozatal mintegy 5%-kal elmarad az EU szinttől. A fajlagos takarmány-felhasználás 1 kg-mal magasabb az EU értéknél.)

Állathigiéniai és környezetvédelmi szempontok betartása alatta marad az EU követelményeknek. A régióban lehetőség van a termelők és a feldolgozók közötti harmonikus összehangolásra (feldolgozók alapanyagigényének minél szélesebb körű ellátása).

A *tejtermelés és tejtermék-feldolgozás* alapjait képező tehénállomány mintegy 1/3-dal csökkent. A múlt évtized alatt. A tehenenkénti tejhozam lényegesen nem változott. Az előállított tej kb. 80%-át a tejipar vásárolta fel. KSH-felmérés szerint az iparág termelési volumene mintegy 25%-kal, a munkaerő-létszám 40%-kal lett kevesebb.

A tejfogyasztás az utóbbi évtized alatt mintegy harmadával esett vissza. (Az Unióban a legkevesebb tej és tejtermék fajlagos értéke Spanyolországban van, de ez is 20%-kal meghaladja a hazai értéket. Finnországban 2,5-szeres a fogyasztás Magyarországhoz képest.)

Jelenleg a kis tejüzemek (évi 2 millió literes feldolgozás alatt) nehezen tudnak versenyezni a nagy tejipari cégekkel (koncentrált vásárlóerő, disztribúciós csatornák, üzletláncok, stb.). Tejtermék-gyártásnál, termékspecialitás-előállításnál lehet esély a fennmaradásra.

Az egyes üzemek az adott értékesítési körzet, illetve termékspecialitás esetén, az adott termékszegmens konkurenciaviszonyai függvényében lehetnek életképesek (elsősorban a nagy gyártók által szabadon hagyott piaci réseket célozhatják meg).

A *gabonaipar* az egyik legjelentősebb ágazat az élelmiszeriparon belül. Utóbbi években erősödő tendencia, hogy külföldi társaságok is vásárolnak malmokat. A piaci viszonyok jelenleg kedvezőtlenebbek, a belföldi piacon jelentős túlkínálat, a külpiac pedig rapszodikusán működik. Az őrlő kapacitás többszöröse a belföldi szükségletnek, ennek következtében a malmok piacaik megtartására önköltségi ár körül értékesítik termékeiket.

Keveréktakarmányoknál az állatállomány csökkenése miatt szintén túlkínálat van. Az EU-s műszaki színvonal elérése a gazdaságosan nem felújítható malmok megszűnését eredményezi (minőség biztosítási rendszerek kialakítása, automatizálás, környezetvédelmi beruházások).

A *sütőipar* területi elhelyezkedésére a diffúzitás jellemző a régióban. Kisebb üzemek terítési körzete 10 km-en belül van, de sűrűbb, illetve nagyobb üzemeknél 20-50 m-es szállítási távolságok is adódnak. Jelenleg megfelelő az ellátás, mennyiségi túlkínálat a jellemző. Jelenleg erős termelői verseny alakult ki az egyes vállalkozások között. A pékségek 95%-a 15-50 féle terméket tud előállítani. Az utóbbi időben teret hódít a reformtáplálkozás (öko kenyér, hétmagvas cipó, búzakenyér, stb.). Felmérések szerint az utóbbi két évben a csökkenő termelés megállt, a piac stabilizálódott.

Jelenleg a sütőipari üzemek kapacitáskihasználása 50%-osnak mondható. Az üzemek műszaki színvonala különböző. Sok kis pékség régi sütőde rendbe hozásával, elhasznált olcsó technikával indult. Az új pékségek (0,5-2 t kenyérsütés / 16 óra kapacitás), esetenként középüzemek (2-6 t kenyér / 16 óra kapacitás) a '90-es évek elején még minőségi termelésben élen jártak, mára viszont elhasználódtak, jelentős karbantartást igényelnek. Kenyérfogyasztásban a négy évvel ezelőtti 0,225 kg/fő/nap mennyiségről mára 0,192~0,2 kg/fő/nap mennyiségre csökkent. Ez 1358 ezres régiós lakos számnál cca. 272 t napi kenyérigénynek felel meg, melyet a térség sütődei biztonsággal teljesíteni tudnak.

A *tartósítóipar* ágazatai közül legjelentősebb a konzervipar. A régió mindhárom megyéjében van feldolgozó üzem. Az országban működő 13 konzervgyár többsége privatizálásra került. A konzervüzemek többsége kapacitás-kihasználatlansággal küszködik, mely visszahat a termelékenységre és a jövedelmezőségre is. Az EU-s élelmiszeripari és környezetvédelmi minőségi követelményeknek kevés üzem tud megfelelni. Az ágazatban a minőségbiztosítási, szakmai,

technológiai, piacra jutási feltételeket megszerezni kell, hogy a szükséges pótlólagos beruházások megfelelő hatékonyságúak lehessenek.

A bor- és szeszgyártási ágazatokban az állami boripari vállalatok is privatizációra kerültek. A mennyiségi borkészítést mindinkább a minőségi pincészetek veszik át, általában már kisebb kapacitással.

A szeszgyártással foglalkozó üzemek jórészt belföldi kézbe kerültek. Ez országos tendencia. A szeszfőzdék száma az utóbbi években valamelyest csökkent, általában kisipari nagyságban működnek.

A söriparban az országossal megegyezően valamennyi sörgyár külföldi tulajdonba került. A '90-es években terjedőben vannak a kis kapacitású „mini” sörfőzők, melyek sajátos egyéni szint visznek egy-egy kisebb helység vagy városrész fogyasztói szokásaiba.

A növényolaj-ipari vállalatok Magyarországon magánosításra kerültek. A régióban néhány kisebb kapacitású és magántulajdonban levő étolaj-sajtoló kisüzem működik.

1.1.12 A térség foglalkoztatási viszonyai és területi jellemzői

(6., 9., 12., 13., 14. táblázatok)

A Dél-Alföldi régióban a foglalkoztatottak 11%-a a mezőgazdaságban, 33%-a az iparban, 56%-a egyéb ágazatokban tevékenykedik. Az agrárszektorban foglalkoztatottak létszáma a régióban, ezen belül pedig Bács-Kiskun megyében országosan a legnagyobb.

Az elmúlt években a foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban közel felére, a feldolgozóiparban 3/4-ed részére, a szolgáltatói szférában pedig mintegy 80%-ra esett vissza. Létszámnövekedés a közigazgatás, illetve a társadalombiztosítás terén volt.

A mögöttünk álló évtized és napjaink legnagyobb társadalmi problémája a munkanélküliség. A Dél-Alföldi régió munkanélküliségi rátája valamivel több, mint az országos érték, de Békés megyében mintegy 3,5 százalékponttal magasabb az országos átlagnál.

Az aktív keresők létszáma az összlakosságból hasonló az országoshoz, viszont az idősebb (60 év feletti) és fiatal (15 év alatti) lakosság aránya 7 százalékponttal kedvezőtlenebb az országosnál. Ezen belül Bács-Kiskun értéke hasonló, de Csongrád +8%-kal, Békés pedig +15%-kal rosszabb az országos aránynál. A mutatók jelzik, hogy e két utóbbi megyében elindult az öregedési folyamat, Békés megyében pedig már jelentősen előre haladott állapotban van. Ez az elkövetkezendő évek foglalkoztatására mindenképpen visszafogó hatással van.

A régió agrárgazdaságának súlya (a mezőgazdasági foglalkoztatási létszám csökkenése ellenére) az országos átlaghoz képest ma sokkal egyértelműbb, mint 1990-ben volt. Manapság a térség adatai kiugróan nagyok a többi megyéhez képest. A községek többségének gazdasága még ma is meghatározó mértékben függ az agrárszekortól, hiszen a falvak átlagában becsülhetően 40%, helyenként 50% körüli a mezőgazdaságban dolgozók aránya, s ez – már csak az ágazat stagnálása, gyenge jövedelmezősége, illetve sebezhetősége miatt is – kedvezőtlennek tekinthető. E tény a régió gazdasági fejlődésének belső ellentmondásaira is utal.

Az aktív keresők foglalkoztatási főcsoport szerinti megoszlása (%)

1996.

Foglalkoztatási főcsoport	Dél-alföld	Országosan
Törvényhozók, igazgatási, érdekképviselői, gazdasági vezetők	5,0	6,2
Egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	9,5	11,6
Egyéb felső-, vagy középfokú végzettséget igénylő foglalkozások	12,2	14,0
Irodai és ügyviteli jellegű foglalkozások	5,2	6,2
Szolgáltatási jellegű foglalkozások	15,4	15,1
Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások	8,8	3,5
Ipari és építőipari foglalkozások	22,2	22,5
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	11,0	10,9
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	9,0	8,4
Fegyveres erők, fegyveres testületek foglalkozásai	1,6	1,6
ÖSSZESEN	100,0	100,0

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

1.1.13 Erdősültség és jellemzőinek területi elhelyezkedése. Erdőgazdálkodás (23. táblázat)

A Dél-Alföldi régió 208.613 ha nyilvántartott erdőterülete az országosénak alig 12%-a. Az erdősültség mértéke az országos átlaghoz (19%) viszonyítva alacsony, alig 11%-os a régióban. Ezen belül Bács-Kiskunban a legnagyobb az erdősültség 18%-kal (országost megközelítő átlag), Csongrádban 7%, míg Békében alig 2%-os.

A régió erdőnagyságának 3/4 része Bács-Kiskunban, 1/5-e Csongrádban, míg Békésben alig 5%-os részarány található.

Természeti körzetenként vizsgálva a helyzetet, megállapítható, hogy a Duna-Tisza-közi hátság erdősültsége megközelíti az országos átlagot, míg a Tiszántúli területeken jóval kevesebb az országos átlagénál.

Az átlagos erdőnagyság 2-5 ha körüli.

A Duna-Tisza-köze és a Tiszántúl éghajlata, domborzata, vízrajzi és talajadottságának megfelelően erdős puszták növénytakarása alakult ki. Ebből a növénytakarásból csak töredék maradt meg. A mélyebb fekvésű hullámtereken, a puhafás ártéri erdők képviselik a hajdani eredeti életközösséget.

A 23. táblázat alapján az erdők túlnyomó része mesterséges eredetű nyáras, nemesnyáras, akác-cos, tölgyes, erdei és fekete fenyves.

Az árterek egy része is telepített kultúrerdő, ún. származékerdő.

Korosztály szerinti megoszlásnál legnagyobb területtel a 11-20 éves, majd a 21-30 éves korosztály rendelkezik. Legkevesebb a 60 évesnél idősebb állományok által elfoglalt terület.

A régió élőfa-készlete megközelítőleg 20 millió m³, mely meghatározza a térség erdőgazdálkodását is. Évenkénti kitermelésre kerül kb. 350-500 ezer m³ fa. A nyár alacsonyabb rendű fűrészárúként, a keményfa bútortipari felhasználásra, illetve tűzifa végfelhasználásra kerül.

1.1.14 Jóléti, jövedelmi viszonyok, szociális, egészségügyi ellátás¹⁰

Az elmúlt néhány év gazdasági-társadalmi átalakulása, a piacgazdaság kiépítése, az állami gondoskodás, állami újraelosztás szűkülése lényegesen átformálta az egyének, családok élet-színvonalát, illetve az azt meghatározó, befolyásoló tényezőket. Az írható le, ami egyrészt szorosan összefügg az érintettek anyagi viszonyaival (mint fogyasztási lehetőség), másrészt lényegesen befolyásolják a szemléleti elemek, az értékrend. Az anyagi viszonyok alakulásában a legfontosabb szerepe a jövedelmeknek és az elsősorban ebből, másodsorban a korábban felhalmozott mobilizálható vagyontárgyakból származó járulékos jövedelmet biztosító vagyonnak (értékpapírok, ingatlanértékesítés, ingatlan-bérbeadás, termelőegység-tulajdonlás, privatizáció, stb.) van. Az egyének, családok jövedelmi, vagyoni helyzetére vonatkozó pontos adatokkal nem rendelkezünk, így a térségben élők szociális helyzetének bemutatásakor több, egymással összefüggő, illetve egymást kiegészítő mutatót használunk (10. táblázat).

A Dél-alföldön élők szociális helyzetét a következő tényezők határozzák meg:

- A jövedelmi viszonyok mind a bruttó, mind a nettó jövedelmeket tekintve érdemben elmaradnak az országos átlagtól, csupán az Észak-alföld adatait múlják felül.
- Az alkalmazásban állók átlagkeresete az országos átlag 90%-át sem éri el.
- A saját jogon nyugdíjasok havi átlagnyugdíja közel háromezer forinttal kevesebb az országos, és több mint ötezer forinttal kevesebb a közép-magyarországi átlagnál.
- Az idős népesség elmaradottsági rátája (22,8%) a régiók között itt a legmagasabb, az országos átlagot 1,6%-kal, a vidéki átlagot 2,3%-kal múlja felül.

A jövedelmi helyzet területi szerkezetét a különféle veszélyeztetett csoportok előfordulási gyakoriságát bemutató adatok mellett a magasabb jövedelmek előfordulása is meghatározza. Egyéb hozzáférhető adatok hiányában ez a személygépkocsi-ellátottság és az ezer lakosra jutó vállalkozások számával fejezhető ki a legjobban.

A régió összevont adatait tekintve a Dél-alföld helyzete mindkét mutató esetében átlag körülinek nevezhető. A régión belül ugyanakkor lényeges területi különbségek figyelhetők meg, az átlagosnál jóval kedvezőbb helyzet jellemzi Csongrád és Bács-Kiskun megyét, míg Békés megye lemaradása szembeötlő. Ezen mutatók által felrajzolt regionális térszerkezet tehát összhangban van a különféle veszélyeztetett csoportok előfordulásának gyakoriságával.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a régió lakosságának életszínvonala egyes elemeiben és egészében is megfelel az alföldi és az országos átlagnak. A vizsgált mutatók mindegyike – apróbb különbségekkel – ugyanazon területeket mutatja a kedvezőbbnek és kedvezőtlenebbnek.

A Dél-alföld lakásállománya 1997-ben meghaladta az 570 ezret. A növekedés 1990 óta 20 ezer (4% körüli), a gyarapodás üteme azonban az országos tendenciákhoz hasonlóan visszaesett. A száz lakásra jutó lakosok száma alapján a Dél-alföld szilárdan tartja vezető helyét a

¹⁰ Forrás: Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója (MTA RKK ATI – 1999.)

régiók között. Ezt az arányt – egyebek mellett – a népesség lélekszámának fokozatos csökkenése és a falvakban, valamint a tanyás településeken az egyre több üressé váló lakóépület okozza.

A régió jelenleg is álló lakóépület-állományának közel ötödét a múlt században építették. Ez az arány hasonló az országos átlaghoz, Csongrád megyében azonban enyhén magasabb.

1.1.14.1. Szociális ellátás:

A szociális intézményrendszer alapfeladataiból következően sem az alapfokú, sem a középfokú ellátások nem indukálnak általában településközi mozgást, vagyis az ilyen szintű térkapcsolatok szempontjából szerepük ne meghatározó.

Az önkormányzatok a jogszabályok által differenciáltan meghatározott (a település méretétől függő) feladatoknak nagyrészt eleget tesznek. Az intézményrendszert tekintve a Dél-alföld problémái lényegében azonosak bármely más régió problémáival. Általában fejletlen az idősök ellátását segítő intézményrendszer (házi segítségnyújtás, házi gondozás, szociális otthonok), a kisebb településeken gyakran nincs megoldva a gyermekek napközbeni ellátásának biztosítása és az egész régióban kevés a rehabilitációs tevékenységet végző intézmény.

A főként egyes falusi térségekben meglehetősen előregedett népességstruktúrájú Dél-alföld lakossága számára különösen nagy jelentőségű az időskorúak szociális ellátásának területi rendszere. A nappali gondozást végző „idősek klubja”, „öreg napközi otthona” vagy „gondozási központ” a települések mintegy felében működik, nagyjából az érintett helyi lakosság létszámához igazodó kapacitással. A bentlakásos elhelyezést nyújtó intézmények jóval koncentráltabbak: a regionális szinten meglévő több mint tízezer férőhely zöme a régió városai-ban található, ezen kívül további elhelyezési lehetőség van Csongrád megyében 12, Bács-Kiskunban 20, Békésben 18 községben.

Fontos ellátási szerep hárul ma már a nem önkormányzati intézményfenntartókra, az egyházi, alapítványi és magán szociális otthonokra, nyugdíjas házakra. A régióban működő 184 tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó otthon közül 136 megyei szintű ellátást folytat, vagyis térségi feladatokat lát el, illetve 38 nem önkormányzati fenntartású. Összefoglalásként megállapítható, hogy szociális ellátottság tekintetében a régió periférián, illetve településszerkezetet tekintve a kisebb településekkel rendelkező térségek falvaiban vannak jelentősebb hiányosságok. Ez annál is inkább kedvezőtlen, mert épp ezeken a településeken a legmagasabbak a lakosság (a kormegoszlás eltéréseiből adódó különbségeket kiküszöbölve számított) halálozási arányszámai, és általában ezen övezetekben a legfejletlenebb az egészségügyi ellátás is.

1.1.14.2. Egészségügyi ellátás:

Az *alapellátásban* (mely magába foglalja a háziiorvosi, a házi gyermekorvosi és a gyógyszerellátást, továbbá a körzeti védőnői szolgálatot) a háziiorvosi praxisnagyság átlagos, ami első sorban Csongrád megye kedvező mutatójának köszönhető. A százezer lakosra jutó házi gyermekorvosok számában is a középmezőnyben helyezkedik el a régió, teljes összhangban az ország átlagával. Az 1300 főben meghatározott ideális háziiorvosi és házi gyermekorvosi praxisnagyságot egyik megye sem éri el, csupán Csongrád közelít hozzá. Legkisebb az országos praxisnagyság a mórhalmi kistérségben, ahol mindössze 1205 lakos jut egy háziiorvosra és házi gyermekorvosra, legnagyobb a kiskunfélegyházi kistérségben (1849 fő/háziiorvos). Bács-Kiskun megye további négy kistérségében (kunszentmiklósi, kalocsai, bajai, kecskeméti) jut több lakos az orvosokra, mint az országban, három kistérségben (bácsalmási, jánoshalmi, kiskunmajsai) az országos, illetve a régióátlag körüli, s csak kettőben (kiskörös-keceli, kiskunhalasi) közelíti meg az ideálist. Ezzel szemben Csongrád megyében mindössze két kistérség (makói, szentesi) tartozik a kedvezőtlenebb kategóriába, csak a szentesi az átlagosba, a többi vagy jó, vagy a legjobb minősítést kapta. Ez az orvosi egyetem kisugárzásának köszönhető. Békés arányaiban hasonló Bács-Kiskun megyéhez, annyi különbséggel, hogy a kedvező kategóriát csak a mezőkovácsházi kistérség éri el. A legfőbb térségi probléma, hogy a háziiorvosi praxisok azokon a területeken a legnagyobb népességszámúak, ahol a legtöbb külterületi népesség él.

Örvendetes, hogy a praxisok száma folyamatosan nőtt, azonban ez már nem járt együtt a hatékonyság növekedésével. A bővülés erőteljesebb volt Bács-Kiskun megyében, s a tradicionálisan is jól ellátott Csongrád megyében kisebb. Hasonló tendencia zajlott le a házi gyermekorvosi ellátásban is, de ott a legintenzívebb fejlődés Békés megyében ment végbe. Ez a területi kiegyenlítődés irányába mutat. Békés megyében a növekedés ellenére még mindig kevés az önálló házi gyermekorvos. Ha a praxisok száma tovább nő, és a népességszám továbbcsökken, akkor a régió megyéinek praxisnagysága ideális lehet, ami abban válik fontossá, ha a jövőben a háziiorvosi szolgálatra nagyobb feladat hárul. Kimondottan szűk azoknak a településeknek a köre, ahol helyben nincs háziiorvos. A legtöbb ilyen település Bács-Kiskun megyében található, sőt a legtöbb olyan is, ahol a faluban nincs orvosi rendelő sem. Csongrád megyében a más-honnan ellátott települések (bár ilyen csak öt van) területileg a makói kistérségben koncentrálnak. Külön házi gyermekorvossal többnyire csak a városok rendelkeznek.

Nagy probléma, hogy a régióban a *járóbeteg-szakrendeléssel* beutalások aránya az összes betegforgalomból nő. A magas beutalási arány különösen Békés megyében jelent gondot. A *fekvőbeteg-gyógyintézetbe* történő beutalások nagy aránya azonban a régió más területein is jellemző (Bács-Kiskun megye).

Az egy *védőnőre* jutó népességszám átlagos, bár a védőnők betegforgalma csökken. A gyógyszerügyi ellátottság mindhárom megyében kedvezőbb, mint az országos átlag; különösen Bács-Kiskun és Békés megyében nőtt intenzíven a *gyógyszertárak* száma. Közülük privatizáltak előszeretettel működtetnek fiókgyógyszertárakat olyan településeken is, ahol azelőtt nem volt megoldott helyben a gyógyszerellátás.

Végeredményben az egészségügyi alapellátás települési mutatói szerint – több tényezőt figyelembe véve (háziiorvos, házi gyermekorvos, védőnő, gyógyszerár) – a legkedvezőbb helyzet

Csongrád megyében figyelhető meg, a legtöbb egészségügyi alapellátási hiánnyal küszködő település számszerűen Bács-Kiskunban, arányait tekintve Békés megyében van.

A középfokú ellátás a járóbeteg-szakellátást, azaz a fogorvosi, a rendelőintézeti és a gondozó-intézeti ellátást foglalja magába. Az egy fogorvosra jutó lakosok száma közepes, de a megyék szintjén differenciált: a legjobb az arány Békésben, csak ezt követi Csongrád, majd Bács-Kiskun megye. A régió kimondottan nagy járóbeteg-szakellátási kapacitásával az ország rangsor elején foglal helyet. E tekintetben is kiemelkedik Csongrád megye: mind az ezer lakosra jutó rendelőintézeti munkaórák, mind a gyógykezelési esetek száma közel kétszerese a többi megyéének. Mindkét mutatónál Bács-Kiskun helyzete a legkedvezőtlenebb. Ugyanakkor a hatékonyságot mutató, egy gyógykezelési esetre jutó idő Békésben a legrövidebb, Csongrád-ban átlagos, Bács-Kiskunban a leghosszabb. A járóbeteg-szakellátás területileg nagyon centralizált. A rendelőintézetek a nagyobb városokhoz kötődnek. Szegeden található az ország egyik legnagyobb olyan rendelőintézete, amely nem kórházzal együtt, hanem önállóan működik, és amelyik speciális (országos) szolgáltatás nyújtására is képes (alvásambulancia). Ezen kívül Kecskeméten, Gyulán és Békéscsabán működik nagyobb járóbeteg-szakellátási kapacitás. A járóbeteg-szakrendelés erőforrásainak eloszlása a régióban kistérségenként is nagyon egyenlőtlen. Csongrád megyében a kisteleki és a mórahalmi kistérség kivételével közepes vagy magas az ezer lakosra jutó járóbeteg-szakrendelési munkaóra. Békés megyében csak a békéscsabai térség bír jelentősebb járóbeteg-szakellátási erőforrással, a többi valamilyen szempontból hiányos. Bács-Kiskun megye északkeleti részén koncentrálódik a kevés rendelőintézeti kapacitás, s bács-kiskuni a legrosszabbul ellátott jánoshalmi kistérség is.

A falvak egy részét – különösen Bács-Kiskun megyében – a mozgó szakorvosi szolgálatok látják el heti vagy havi egyszeri gyakorisággal (időszakos szakrendelés), de a kistelepülések nagy részén nem lehet helyben szakorvoshoz jutni, ami az idősebb korosztály számára jelent problémát. Nem rendelőintézeti, rendszeres szakrendelés csupán néhány településen található, s gyakorlatilag sehol sem működik csoportpraxis. A szakorvosi munkaórák és a betegforgalom folyamatosan és intenzíven növekszik, ugyanakkor a mutatók szerint ez nem jár együtt az egészségi állapot javulásával.

A felsőfokú ellátás a fekvőbeteg-szakellátás keretében valósul meg. Az 1990 előtti kórház-centrikus egészségügyi felfogásnak köszönhetően a fekvőbeteg-gyógyintézeti kapacitások lényegesen meghaladják a szükségleteket: mind az országban, mind a régióban sok extrakapacitás épült ki. A kórházhálózat kapacitásai nagy regionális különbségeket mutatnak. A kórházi ágyak abszolút és tízezer lakosra jutó száma Magyarországon és a régióban 1990-ig emelkedett, majd folyamatosan csökkent, különösen 1996-ot követő ágyszám-leépítések következtében. A régió kórházi ágyszáma összességében magas. A legtöbb kórházi ágy 1990-ben Csongrád megyében volt található, de a régióból ezt a megyét érintette legjobban az ágyszám-leépítés, így ma a legtöbb kórházi ágy Bács-Kiskun megyében van. Míg Csongrád megyében az ágyszám az 1970-es évek elejének szintjére esett vissza, addig Bács-Kiskunban csak az 1970-es évek végének szintjére. Békés megye nem mutat ekkora időbeli hullámzást, a visszaesés is kisebb (1985-ös szint).

Ha népesség öregedése folytatódik, akkor a jelenlegi krónikus ágyak nem lesznek elegendők az ápolási feladatok ellátására. Ma a tízezer lakosra jutó ágyszám a régióban kevesebb, de Csongrád megyében több mint az országban általában.

A száz kórházi ágyra jutó orvosok száma nem csökkent a Dél-alföldön. A régió egésze az ország átlagának megfelel, lényegesen kiemelkedik azonban Csongrád megye. Az ágykihasználtság sem tér el érdemben az országos átlagtól, csupán Csongrád megye mutatója jobb. A 80%-os ágykihasználtság önmagában is a szabad kapacitásokra utal. Az átlagos ápolási idő folyamatosan csökken, jelenleg a régió a kedvezőbb mutatójú területek közé tartozik. A Dél-alföldön belül is csak a Békés megyei kórházak átlagos ápolási ideje hosszabb valamivel az országos átlagnál.

A régióban 19 önálló fekvőbeteg-gyógyintézet működik, melyek kihelyezett osztályokkal is rendelkeznek. Nincs kórház Bács-Kiskun megye déli és északnyugati, továbbá Békés megye északi részén. A sürgősségi ellátás paraméterei átlagosak – Csongrád megye helyzete kiemelkedik. A külterületi népesség sürgősségi ellátása kimondottan problematikus.

A Dél-alföld regionális egészségügyi központja Szeged. Ha a régióközpont elérhetősége nem javul, az esélyegyenlőségbeli különbségek a régióon belül konzerválódnak, tovább növekedhetnek. Itt koncentrálódik a regionális szerepkörű intézmények nagy része, továbbá itt található a régióban egyedül orvosképzés, nemzetközi diagnosztikai központ, drogambulancia. Regionális szerepkörű ágyakat finanszíroznak ezen kívül Kecskeméten (a megyei kórházban és a Kecskeméti Repülő Kórházban) és Gyulán a megyei kórházban. A legtöbb települést a SZOTE klinikái, a Kecskeméti Repülő Kórház és a deszki Mellkasi Betegségek Szakkórháza vonzza. A szarvasi ápolási intézet helyi szerepkörű, a makói kórház vonzása főleg a kistérségre terjed ki. A többi kórház vonzáskörzete átlagos kiterjedésű. A régió gyógyvízadottságai és kórházi kapacitásai csak néhány településen kapcsolódnak össze.

1.1.15 Kulturális örökség, civil társadalom (35. táblázat)¹¹

Egy-egy régió vagy kistérség kulturális életének fontosabb jellemzőit legfeljebb csak részben tárhatják fel a statisztikai számsorok. A kulturális „fejlettség” terén nemcsak az egyes régiók között alakultak ki jelentős különbségek, hanem a régióon belül a centrum és a periféria között is. Elegendő csupán a népesebb városokat (Szeged, Kecskemét, Gyula), illetve az országhatár menti kistérségeket (Sarkad, Mezőkovácsháza, Makó) falvainak lehetőségeit egymás mellé állítani. A Dél-alföld mindhárom megyéjében megtalálható halmozottan hátrányos helyzetű falvakban és kisvárosokban az önkormányzatok számára évek óta szinte megoldhatatlan feladat az oktatási-művelődési intézmények fenntartásához szükséges anyagi erőforrások előteremtése. A kisebb (ezer-kétezer lakos körüli) települések óriási erőfeszítéseket tesznek, hogy az általános iskolai vagy legalább az alsó tagozatos oktatást helyben oldják meg. A művelődési ház, a könyvtár, az Internet hozzáférhetőségét pedig a legkisebb és leghátrányosabb helyzetben lévő településeken is lehetővé kell tenni. Rendkívül fontos az iskolán kívüli művelődési lehetőségek helybeli vagy közeli elérhetősége. A helyben élő, a helyi társadalomhoz kötődő értelmiség kultúráközvetítő szerepe is közismert, ezért a falvakban, a leszakadó térségekben letelepítésüket és tartós megmaradásukat akár állami források igénybevételeivel is biztosítani kell.

---

¹¹ Forrás: Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója (MTA RKK ATI – 1999.)

A régió kulturális hagyományai:

A dél-alföldi térség egyik jellegzetes, az országhatárokon túl is ismert kulturális öröksége a mezőváros, ami gazdálkodási és településszerkezeti, s egyúttal igen jelentős *kulturális és életmódbeli hagyomány* is. A városokat és községeket övező tanyavilág, a századunk közepétől alakult tanyaközségek azonban még napjainkban is a régió sajátos színfoltjai. A mezővárosi örökség része még a közélet iránti fogékonyság, az egészséges lokálpatriotizmus, amit számos városi közösség a mai napig megőrzött.

A nemzeti kulturális értékek védelme és megismertetése a szomszédos népekkel és más európai országok polgáraival az egyik legfontosabb kulturális misszió ma is.

Ugyancsak kiemelkedő feladat a másfél-két évszázados múltra visszatekintő *kertészeti kultúra* és annak átörökítése az utódokra. A régióban élők és elődeik között az egész Kárpát-medencében ismert dohány-, szőlő-, és gyümölcskertészek voltak, az utóbbi évtizedekben pedig a fóliás zöldségtermesztésben értek el az országhatáron túlmutató eredményeket.

Sajátos színfoltot jelentenek a régióban a magyarsághoz tartozó *néprajzi csoportok* (Szeged környéke, Hódmezővásárhely és vidéke, Kiskunság, Csongrád és környéke, stb.) és a napjainkra már csaknem asszimilálódott *nemzetiségi közösségek*, akik nyelvváltásuk ellenére is sok mindent megőriztek múltjukból. Békéscsaba a hazai szlovák, Gyula a román, Baja pedig a német kisebbség egyik kulturális központja. Mindegyik városban az egyre gyarapodó intézményhálózat (általános és középiskola, főiskolai tanárképzés, könyvtár, közgyűjtemények) szolgálja az identitás, a nemzetiségi kötődés fennmaradását. Az említett népcsoportokon kívül szerbek és bunyevácok is élnek a régió néhány településén. Jelentősebb etnikai-néprajzi csoport még a térségben a cigányság, akiknek egy része már magyarnak érzi-vallja magát. Sajátos zenei kultúrájuk ápolása többnyire megoldott. Szociális problémáik kezelése, társadalmi integrációjuk segítése jelenti napjainkban a legnagyobb kihívást.

Számos, a magyar *művelődéstörténethez* kötődő emlék található a régióban. Katona József neve elválaszthatatlan Kecskeméttől vagy Kiskőrös Petőfiétől. Erkel Ferenc gyulai kapcsolatai ugyanúgy közismertek, mint Tessedik Sámuel, a hazai gazdaszképzés megteremtőjének szarvasi évtizedei. Szeged a múlt század végétől a főváros mellett Pozsonnyal, Nagyváraddal és Kolozsvárral együtt a Kárpát-medence kulturális központjává vált. Dugonics, Mikszáth, Móra és Tömörkény, vagy a két világháború közötti évtizedekben Radnóti, Sík Sándor és nem utolsósorban Szent-Györgyi Albert neve fémjelzi kultúránk régióbeli nagyjait. Németh László vásárhelyi évei, Tornyai János képei, Kner Imre könyvműhelye szintén e térségben gyökereznek. Ópusztaszer pedig éppen a millicentenáriumi megemlékezés tette évtizedek után újból ismertté és látogatottá. A régió más műemlékei, műemlék-együttesei és közgyűjteményei (könyvtárai, múzeumai, képtárai) is közérdeklődésre tarthatnak számot.

A *napi- és hetilapok* (Békés Megyei Hírlap, Békés Megyei Nap, Petőfi Népe, Délvilág, Délmagyarország, Délkelet, stb.), a folyóiratok (Forrás, Tiszatáj) és más időszakos kiadványok (Alföldi Tanulmányok, múzeumi évkönyvek), valamint a könyvkiadás (Tevan Kiadó, Kecskeméti Lapok Kft., Lakitelek Alapítvány Antológia Kiadója) egyebek mellett éppen a tágabb térség sajátosságainak bemutatását tűzték ki célul. A folyóiratok és kiadványok megjelenése sajnos az elmúlt években nem egyszer anyagi okok miatt átmenetileg szünetelt.

Nemzetközileg elismert a régióbeli *zenei és színházélet* is. 1931 óta Szeged neve a szabadtéri játékokkal összeforrt, míg Gyulát a nyári várszínházi bemutatók tették fürdői mellett vonzóvá.

Kecskemét és Békés-Tarhos hírét pedig a Kodály-hagyomány ápolása, az ének- és zeneoktatás módszertanának továbbfejlesztése terén elért kiváló eredményei öregbítik a nagyvilágban.

Civil társadalmi szervezetek:

Magyarországon a civil társadalmi szervezetek terjedése újszerű folyamat, amely az 1980-as évek legvégétől kibontakozó társadalmi-gazdasági-politikai változások egyik velejárója. A civil szervezetek létrejöttük és terjedésük során valójában olyan társadalmi-politikai innovációs folyamat előtt állunk, amely egyrészt az egyén korábbi elszigeteltségének megszűnését, végső soron az egyén társadalmi részvételének elősegítését, a polgárosodást, s ez által a gazdasági-társadalmi változást eredményezi¹².

Az öntevékeny társadalmi szervezetek (egyesületek, alapítványok) alakulása szinte lavinaszerű folyamatként indult az egész országban az 1980-as évek legvégétől. 1970-ben 8886, 1982-ben pedig 6570 egyesületet számláltak Magyarországon. 1989 végén már újra 8 ezer fölé emelkedett a nyilvántartásba vett öntevékeny csoportok száma, mely 1991 végén több mint kétszerezére nőtt, 1992 végén meghaladta a 20 ezret, 1996 elejére pedig 27685-re emelkedett. Hasonló fejlődési tendencia következett be az alapítványok világában is, bár ez a szektor több szempontból is különbözik az egyesületektől. 1989 végén 400, két év múlva 6182, 1992 végén 9703 alapítványt tartottak nyilván. E tendencia a későbbiekben is folytatódott. 1994 végéig Magyarországon 26107 egyesületet és 14216 alapítványt (összesen tehát 40323 szervezetet) tartottak nyilván, 1996/97 fordulójáig pedig mintegy 40000 egyesületet és közel 18000 alapítványt jegyeztettek be a bíróságokon.

A három dél-alföldi megyében 1989 végéig összesen 1906 (Bács-Kiskun megyében 534, Békésben 823, Csongrádban 549) egyesületet jegyeztettek be, melyek több mint kétharmada már az egyesületi törvény megszületése előtt, tehát az „államszocialista” időszakban is létezett. Jellemző, hogy a szervezetek több mint fele sportegyesület volt. A horgász- és vadásztársaságok száma csaknem azonos volt az önkéntes tűzoltó-egyesületekével, s igen kevés olyan szervezetet találtunk, amelyek az érdekvédelemmel kapcsolatosak (városvédő, környezetvédő csoportok, stb.). A bejegyzések 1989 közepétől vettek nagyobb lendületet. A szervezetalapítási láz az országos trendnek megfelelően tovább tartott, s 1992 végére már 2649 öntevékeny, társas nonprofit szervezet volt a régióban, azaz két esztendő alatt a bejegyzett egyesületek száma megkétszereződött a három dél-alföldi megyében. A szervezetek bejegyzésének számos sajátossága volt ebben az időszakban. Az nyilvánvaló, hogy kezdetben a már korábban is működő civil szervezetek bejelentésére (illetve átjelentésére) került sor, 1989 második felétől azonban előbb a különböző ifjúsági szervezetek, majd a szakszervezetek, munkástanácsok bejegyzése vált jellemzővé. 1990-ben vett kezdetét az olvasóköri mozgalom újjászületése, mely elsősorban Hódmezővásárhelyen lett ismét jelentős. Szintén ebben az évben jelentek meg az első nagycsaládosokat tömörítő csoportok, s főleg 1991-től bontakozott ki a gazdakörök szervezése, melynek eredményeként 1993 elejére több mint 70 gazdakör, biokertészettel foglalkozó csoport, illetve valamilyen agrártermék (pl. hagyma, zöldség, őszibarack) természetével kapcsolatos, részben érdekvédelemmel is foglalkozó helyi szervezet alakult. Ezek a szervezetek több esetben országos jellegűek is voltak. Bács-Kiskunban és Békésben a nemzeti és etnikai kisebbségek (németek, szlovákok, szerbek, bunyevácok, románok, cigányok) öntevékeny szervezetei is nagyobb számban jelentek meg.

¹² A folyamat értékelését az adatgyűjtés nehézségei, illetve a jelenség jellegzetességei is korlátozzák.

Az egyesületalapítás az 1990-es évek közepén is tovább folytatódott. Bács-Kiskunban általában évi 150-160, Békésben 200-210, Csongrádban évenként 200-250 bejegyzési kérelemmel számolhatunk, így a régióban a társas nonprofit szervezetek (egyesület, kör, klub, stb.) száma napjainkban eléri a 4820-at. Ezzel az értékkel a Dél-alföld a közép-magyarországi (1995-ben 15169 szervezet) és az észak-alföldi (1195 végén 5047 nonprofit szervezet) régió mögött foglal helyet: a három dél-alföldi megye településein működik az ország társas nonprofit szervezeteinek 11,2%-a.

A régióban a jelzett időszakban az egyesületekhez hasonlóan az alapítványi világban is robbanásszerű változások következtek be. 1987-től 1991 végéig összesen 659 (Bács-Kiskunban 243, Békésben 199, Csongrád megyében 253) alapítvány jött létre. Ezt követően évente mintegy 100-150 új szervezet bejegyzésével számolhatunk, melynek következtében 1995 végén már több mint 1600, napjainkban pedig mintegy 2000 helyi alapítvány tevékenykedik a régióban. Az alapítványok tevékenységi csoportok szerinti besorolását áttekintve megállapítható, hogy ezek a társadalmi szervezetek elsősorban az oktatás, a szociális ellátás és az egészségügy területén jöttek létre, jelezvén, hogy ezeken a területeken itt is komoly gondok vannak, azaz a kormányzati szféra nem tud kellő figyelmet fordítani ezekre a kérdésekre. Jellemző, hogy igen sok középiskolai, általános iskolai, zeneiskolai, óvodai alapítványt hoztak létre a három megye településein (ez egyébként országosan is jellemző törekvés) az intézmények társadalmi környezetében tevékenykedő magánszemélyek. Sok esetben maguk a pedagógusok, azzal a céllal, hogy az oktatási, nevelési tárgyi és személyi feltételeket jobbá tegyék. A nagyobb városokban megjelentek a kórházak, kórházi osztályok köré szerveződő alapítványok is.

Az egyesületek, alapítványok időbeli és térbeli megoszlására a Dél-alföldön is az úgynevezett hierarchikus diffúzió a jellemző. 1989 előtt Bács-Kiskun megyében 107, Békésben 60, Csongrád megyében 61 csoportos településen működött valamilyen egyesület (a három megye 35 közigazgatásilag önálló, vagy egyéb, csoportos településen viszont nem volt társas nonprofit szervezet).

Az alapítványi világ térbeli elterjedése az egyesületekhez képest az induláskor jóval koncentráltabb képet mutatott. 1991 végéig mindössze 106 olyan település volt a Dél-alföldnek (a települések 40%-a), ahol alapítványt jegyeztek be.

Az évtized közepére, illetve második felére a civil szervezetek területi elhelyezkedésében számottevő változások következtek. Az egyesületek településenkénti elterjedése jellemző, hogy magasan kiemelkedik Szeged mintegy 670 egyesületével.

Jelenleg a civil szervezetek száma 1000 lakosra vetítve a régióban 1 db, mely átlagban jó alapot teremt az öngazgatáson alapuló európai társadalomba történő bekapcsolódáshoz.

Az elmúlt években viszont több jel utal arra, hogy a civil szervezetek az 1990-es évek második felében válaszut előtt állnak. Ezt részben a társadalmi problémák erőteljesebb jelentkezése (az állami szerepvállalás csökkenése), részben a gazdasági-jogi környezet változása (az 1997-es úgynevezett nonprofit törvény bevezetése, s az ebből következő intézményesülési kényszer) is jelzi. Minden bizonnyal a dél-alföldi régióban is számolni kell a nonprofit szervezetek alakulási ütemének mérséklődésével, illetve a bejegyzett szervezetek egy részének megszűnésével. Ez különösen a kisebb településeken fékezheti le a civil társadalom regenerálódását. Már ma is jól érzékelhető a nagyobb centrumokban lévő civil szervezetek intézményi és anyagi előnyeinek érvényesülése, mely például a pályázati lehetőségek kihasználásánál is megmutatkozik. Ha ez a tendencia erősödik, akkor ismét több település civil szervezet nélkül maradhat,

s az 1990-es évek elejéhez hasonló térbeli megoszlással számolhatunk. Amennyiben viszont a települések helyi társadalmában nem csak az oktatási, a kulturális, az egészségügyi és a szociális szférához kötődő önszerveződés lesz a meghatározó, akkor megszilárdulnak a helyi öntevékeny szervezetek, s bár számszerű gyarodásuk minden bizonnyal mérséklődik, fontos tényezői lesznek a településpolitikának és a területfejlesztésnek is. Ezt az is jelzi, hogy egyre több civil szervezet vállal a helyi képviselő-testületben politikai-közéleti szerepet a Dél-alföldön.

1.1.16 Idegenforgalom, turizmus

(33. táblázat)¹³

A turizmus a nemzetgazdaság szolgáltató szektorának egyik fontos, multiplikátor hatást is kifejtő, viszonylag "új" ága, amely az elmúlt évtizedekben a világgazdaságban és Magyarországon is az egyik legdinamikusabban fejlődő szektorrá vált. A gazdaságiak mellett jelentősek a turizmus társadalmi, kulturális hatásai is, melyek a társadalmi mobilitás növelésében, a helyi és nemzeti értékek megbecsülésében is kifejezésre jutnak.

A régió idegenforgalmi vonzereje, adottságai

Egy terület idegenforgalmi értékét elsősorban a meglévő adottságok határozzák meg. A Dél-Alföld esetében először a *természeti értékeket* kell kiemelni. A termál- és gyógyvizek (Gyula, Orosháza, Szeged, Szentes, Makó, Dávod, Kecskemét, Kiskunmajsa, Tiszakécske), a folyók (Duna, Tisza, Körös, Maros), holtágak, tavak vízi adottságai, a védett természeti értékek (a KMNP, KNP, DDNP területei), a növények, a nagyvadak, a napsütéses órák magas száma, a fejlett homoki szőlő- és gyümölcskultúra speciális lehetőségeket kínálnak. A pontszerűen előforduló jelentősebb turisztikai célpontok (Gyula, Csongrád, Ópusztaszer, Szeged, Baja, Hajós, Kalocsa, Kecskemét, Kiskunhalas) esetében a *művi adottságok* egyházi és világi emlékei, valamint az azokra sokszor ráépülő *rendezvények* (kongresszusi turizmus, kulturális rendezvények, néprajzi adottságok, sportesemények, stb.) bírnak kiemelt jelentőséggel. Egyes esetekben a *speciális forgalmi helyzet* (pl. határátkelő) növelheti az adott település turisztikai potenciálját (Gyula, Battonya, Nagylak, Rösze, Tompa, Kelebia). Nagyon fontosak az *emberi adottságok* (vendégszeretet, nyelvtudás, stb.) is, amelyek mindenfajta vendégfogadás, de különösen a falusi és az agroturizmus alapvető feltételeit jelentik.

A Dél-Alföldi földrajzi fekvésénél fogva nem tartozik egyetlen országosan kiemelt üdülőkörzethez sem. A kisebbek közül a "Tisza-Körös menti", a "Kőröszug", az "Alsó-Duna" és az "Alsó-Tisza" üdülőkörzetek egy része tartozik a térséghez. A régió településeiben vonzerő-adottságok többsége önmagában jelentős egyedi vonzást nem képvisel, ezért a versenyképes kínálat kialakításához az egyes adottság-elemek összekapcsolásával idegenforgalmi "csomag" összeállítása szükséges.

A régió szerepe a turizmusban

A régió Magyarország területének közel egyötödét foglalja el, s itt és az ország népességének 13%-a. A turizmusban ennél jóval szerényebb a szerepe, amit földrajzi fekvése, adottságai, lehetőségei lényegesen befolyásolnak. A kereskedelmi szállásférőhelyek és a vendégek szá-

¹³ Forrás: Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptió (1999. - MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet)

mának 8-8%-át, az összes vendégéjszakák 6,7%-át (a külföldiek 4,9, illetve 3,2%-át) regisztrálták a régió három megyéjében lévő kereskedelmi szálláshelyeken 1997-ben. A belföldi vendégek és vendégéjszakák száma az országos érték mintegy 12%-át teszi ki, azaz ez közelíti meg legjobban a régió népességi arányát. Az átlagos tartózkodási idő több, mint fél nappal (a külföldiek esetében több, mint egy nappal) marad el az országos átlagtól, ami a régió idegenforgalmának tranzit, látogató jellegére utal. Mindezek azt mutatják, hogy vannak még kihasználatlan lehetőségek a Dél-Alföldön.

A *kereskedelmi szálláshelyeken* belül a szállodák száma, szobaszáma, férőhelyeinek száma és az összes kereskedelmi szállásférőhely száma a dél-alföldi régióban a legalacsonyabb, csakúgy, mint az egyéb szállásférőhelyek összes száma, aminél azonban szállástípusonként (panzió, kemping, turistaszállás, fizetővendéglátás) mindig más-más régió kerül az utolsó helyre – a Dél-Alföld általában a 6. helyet foglalja el. A vendégforgalomban (a szállodákban és az egyéb szálláshelyeken, valamint összesen is) a dél-alföldi régió átlagosan a hatodik helyen található az Észak-Alföld előtt, a külföldi vendégek esetében pedig csak Észak-Magyarországot múlja felül. Az összes vendégéjszakák számában a legutolsó helyre került, a külföldiek által eltöltött összes vendégéjszakák esetében pedig szintén csak Észak-Magyarországot előzi meg.

A turizmus régiós folyamatai, változásai

A Dél-Alföldön – 1990-hez viszonyítva – a kereskedelmi szálláshelyek és a belföldi vendégek számának indexe hasonló mértékben, erőteljesen emelkedett. A belföldi vendégéjszakák száma viszont csak 1997-ben haladta meg a bázisév szintjét. A külföldiek és vendégéjszakáik indexe egymással párhuzamosan fut, csökkenő tendenciát mutatva közel felére esett vissza, ennek hatására mind a vendégek száma, mind a vendégéjszakáké mintegy 15%-kal marad el az 1990. évi értéktől. Az átlagos tartózkodási idő alig változott, ám a belföldiek közel egy nappal kevesebbet, a külföldiek egyharmad nappal többet töltöttek nálunk, mint az időszak elején. A vizsgált mutatók volumenindexei leginkább Csongrád megye hasonló indexeivel korrelálnak. Más-más arányokkal, de igen jelentősek a régió belüli megyék, a településtípusok, valamint az egyes települések szerinti különbségek.

A statisztikailag mérhető turizmus, illetve annak hatásai elsősorban pontszerűen, települési szinten érzékelhetőek. A turizmusba bekapcsolódott települések száma 75-re, közel másfélszeresére növekedett 1990 óta. A turizmus – mint emberi alapfunkció – napjainkban nemcsak városi jelenség, egyes formái kifejezetten a rurális térben terjedtek/terjednek. Ennek ellenére a turizmus forgalmának döntő része 1990-ben még a városokra koncentrált (80-95%), ám arányuk azóta a belföldi vendégek és vendégéjszakák kivételével kis mértékben csökkent. E koncentrációt csak fokozza, hogy három városban (Szegeden, Kecskeméten és Gyulán) összpontosul napjainkban a régió szálláshelyeinek 41%-a, turisztikai forgalmának több, mint fele (57-58%). A falvakban mindenekelőtt a férőhelyek (2,6-szeresére) és a külföldi vendégéjszakák száma emelkedett meg 1990 óta, s így a férőhelyek ötödrésze itt található. A falvak részesezése a régióba látogató külföldiek – egyébként erőteljesen csökkenő – turistaforgalmából közel kétszeresére növekedett, míg a dél-alföldi szinten jelentősen bővülő belföldiekéből csökkent. Tehát a falvak vendégforgalma mind a teljes régióhoz, mind az azt alapvetően alakító városokéhoz viszonyítva éppen ellentétesen alakult.

Az 1990 óta bekövetkezett változások miatt a megyék pozíciói is átalakultak, s a megyék közti különbségek jobban kifejezik a tendenciákat. Összefoglalva megállapítható, hogy a másik

két megyéhez viszonyítva 1990 óta Békés rendelkezik a legkedvezőbb mutatókkal, melyek változása meghaladta a másik két megyét, Csongrád viszont elmaradt azokétól. A vendégforgalomban mindhárom megye megtartotta korábbi helyét. Jelentős csökkenés után, még mindig Csongrád megyébe látogatnak a legtöbben, Békésbe – ahol viszont szinte évről-évre növekedés tapasztalható – a legkevesebben, míg Bács-Kiskun – 1992 óta egyre csökkenő vendégszám mellett – tartja második helyét. Az átlagos tartózkodási idő a Békés megyében turistáskodó vendégek között a legnagyobb (4 éjszaka), Csongrád megyében ennek éppen a fele, míg Bács-Kiskunban 2,5 éjszaka. A vendégszámhoz hasonlóan, a vendégéjszakák számában Békés megyében évek óta folyamatos növekedés, Csongrádban stagnálás, Bács-Kiskunban viszont egyértelmű csökkenés tapasztalható. A fentiek következtében a vendégéjszakák tekintetében 1997-ben Békés megye megelőzte a másik két dél-alföldi megyét. Ebben a megyében a bázisévhez viszonyítva a belföldiek és vendégéjszakáik száma kétszeresére nőtt, míg a külföldiek száma több, mint 20%-kal csökkent. Bács-Kiskunban csak a belföldi vendégek száma haladja meg az időszak eleji szintet, a külföldiek és vendégéjszakáik száma, valamint a belföldi vendégéjszakák száma 1993 óta folyamatosan csökken, s mintegy 30-40%-kal marad el a bázisévtől. Csongrádban a belföldi vendégéjszakák száma – az 1991 óta tartó folyamatos emelkedés ellenére is – elmarad az 1990-es szinttől, míg a külföldiek és vendégéjszakáik száma egyenletesen, mintegy 60%-kal csökkent egészen 1997-ig.

A régióban 86 településen volt regisztrált idegenforgalom 1990-ben és/vagy 1997-ben. A szálláshely típusa alapján megállapítható, hogy a nagyobb városokban elsősorban a szállodai vendégek és vendégéjszakák aránya számottevő, néhol eléri a 80-100%-ot is. 1990 óta jelentősen növekedett a panzióbeli vendégek és vendégéjszakák aránya elsősorban a kisebb településeken, míg legnagyobb mértékben a szervezett fizetővendéglátásban résztvevők száma csökkent. Szeged és Kecskemét vendégforgalma – elsősorban a külföldi vendégek elmaradása miatt – drasztikusan visszaesett, Gyulán viszont közel ötszörösére nőtt a vendégéjszakák száma. Néhány termáltelepülésen a vendégszám csökkenése ellenére növekedett az éjszakázások száma, egyes kisvárosokban és falvakban mérhetővé vált, illetve jelentősen növekedett a turisták forgalma. A korábbi magas átlagos tartózkodási idő elsősorban azokon a településeken csökkent nagymértékben, ahol 1990-ben magas volt a fizetővendéglátás aránya, néhány termáltelepülésen viszont napjainkban nőtt meg az ott-tartózkodás ideje. A nagyvárosokra – részben a magas szobaárak miatt – korábban is a kétéjszakai tartózkodás volt jellemző.

Turisták száma és összetétele

A kereskedelmi szállásférőhelyeken belül a kempingek aránya volt és maradt a legjelentősebb. Leginkább a szervezett fizetővendéglátás férőhelyeinek száma csökkent, míg a turistaszállások és kisebb mértékben a panziók férőhelyeinek aránya növekedett. A vendégek fele ma is hotelekben száll meg, ám a panziók elterjedése, férőhelyeinek bővülése miatt egyre nő a panzióvendégek száma. A külföldi vendégek aránya a szállodákban még magasabb (61%), a belföldi vendégek közül viszont minden negyedik a panziókat választotta. A vendégéjszakák közel fele a szállodákra esik, amit jelentősen lemaradva, a panziókban és a kempingekben töltöttek követnek. Csökkenő vendégéjszaka-szám mellett a legnagyobb mértékű 21%, visszaesés (a belföldi vendégek között mintegy 75%-os) a fizetővendéglátás területén következett be. A szállodákban ugyanakkor 15%-os növekedést regisztráltak, ám a belföldi vendégéjszakák aránya kétszeresére emelkedett 1991 óta. Ennél kisebb mértékben, de nőtt a panziókban és a turistaszállásokon töltött belföldi éjszakák aránya.

1989-hez viszonyítva a külföldi turisták nemzetek szerinti megoszlásában – az országos tendenciáknak megfelelően – a Dél-Alföldön is nagymértékű átrendeződés, kicserélődés következett be: a korábbi (kelet- és nyugat-) német - lengyel - szovjet - bolgár sorrendet 1997-ben a német- volt jugoszláv - lengyel - osztrák sorrend váltotta fel. Az egy évtizeddel korábbihoz képest – amikor a román, angol és osztrák vendégek átlagos tartózkodási ideje volt a legnagyobb – 1997-ben a németek, a bolgárok, az amerikaiak, az egyéb szálláshelyeken a belgák, a lengyelek és a németek tartózkodnak átlagosan legtovább. Területi különbségeket jelez, hogy míg Békés megyében sorrendben a németek, a lengyelek és a volt jugoszlávok, addig Bács-Kiskunban és Csongrádban a belgák, a hollandok és az amerikaiak töltik a leghosszabb időt.

1.1.17 A Dél-alföldi régió infrastruktúrája¹⁴

1.1.17.1. Közlekedés:

Közúti közlekedés:

A régió közlekedés-földrajzi fekvése egészében véve kedvezőnek mondható, hiszen a Magyarországot érintő legfontosabb nemzetközi tranzitirányban, az Északnyugat-Európát a délkelet-európai és a kisázsiai térségekkel összekötő útvonalon fekszik. Ennek megfelelően az Európai Unió transzeurópai hálózatához csatlakozó tíz kréta-helsinki „folyosó” közül három is érinti: a IV. (Berlin/Nürnberg-Prága-Pozsony/Bécs-Budapest-Bukarest-Konstanca), a X/B. jelű ([Salzburg-]Budapest-Belgrád[-Szaloniki]) és a VII., a Duna. A két előbbi összeköttetés ma is hatalmas nemzetközi (valamint ezzel nagyrészt egybeeső irányú belföldi) forgalmat visel, s a térség határátkelői közül Tompa és Röske személy-, illetve Nagylak és Gyula teherforgalma országosan is kiemelkedő. Az e két folyosót képviselő főutak (5-ös, 43-as) és vasúti fővonalak (120-as és 150-es) ma is részei a – közúton a TEM, vasúton az AGC egyezményben megállapított – transzeurópai törzshálózatoknak.

A másik két megyénél lényegesen kedvezőtlenebb azonban Békés megye forgalmi helyzete. Míg Bács-Kiskunt érinti egy vasúti és egy közúti helsinki folyosó és a Duna, Csongrád megyén pedig áthalad mindkét közúti folyosó, addig Békés megyét csak egy vasúti főútvonal kapcsolja a nemzetközi vérkeringésbe. Bár kisebb belső közlekedési perifériák másutt is előfordulnak a régióban (pl. a Felső-Bácska), a közép-békési térséget és az északnyugati peremet kivéve Békés megye egésze forgalmi árnyékhelyzetben, s az ország központi térségeivel való összeköttetései is kedvezőtlenek.

A közúti közlekedést tekintve – amely mára a személy- és áruszállításban egyaránt vezető szerepű, és jelentősége a regionális fejlődés szempontjából is a legmeghatározóbb – a hálózatok kiépítettsége, állapota (minősége) és forgalmának jellemzői egyaránt jelentősen eltérőek a régió három megyéjében. Az útsűrűség Csongrádban a legmagasabb, de ez is csak az országos átlagot éri el, s a másik két megye alacsony értékének köszönhetően, összességében a régiók közül fajlagosan a Dél-Alföldön van a legkevesebb országos közút. Igaz, ez nagyobb részben az alföldi településhálózat sajátos alakulásának köszönhető alacsony településsűrűségegre vezethető vissza, ám – elsősorban Bács-Kiskunban és Észak-, illetve Dél-Békésben – több szükség-

¹⁴ Forrás: Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója (MTA RKK ATI – 1999.)

gesnek látszó közúti összeköttetés is hiányzik. Bács-Kiskun megyében van az ország kiépítetlen állami útjainak a negyede, s főleg Bács-Kiskunban több falu is akad, amelyet csak egyetlen bekötőút köt össze a külvilággal.

A régió közúthálózatának legnagyobb problémája azonban az, hogy – abszolút értékben is, a kedvező fekvéshez és a forgalmi igényekhez képest pedig különösen – kevés a *gyorsforgalmi út és főútvonal* a térségben. E tekintetben Bács-Kiskun jelenti a kivételt: a viszonylag sűrű főútvonal-hálózat jól feltárja a megyét a legfontosabb forgalmi irányokban, s egyetlen település sincs 20 km-nél messzebb a legközelebbi főúttól. Bács-Kiskunban található a régió egyetlen autópályája is 56 km hosszban Lajosmizsétől Kiskunfélegyházáig. Noha a koncessziós M5 autópályája magas használati díjai sok magyar közlekedőt visszatartanak az igénybevételtől, forgalma (főként külföldieknek köszönhetően) magas, s az eddig elkészült szakasz gazdasági dinamizáló hatása Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Csongrád térségére már ma is egyértelműen megmutatkozik.

Bár Bács-Kiskunhoz hasonlóan a másik két megyében is egyértelmű a Budapest irányú közúti kapcsolatok elsődlegessége – mindhárom megyében ezek a kiemelkedően legnagyobb forgalmú szakaszok –, ám Csongrádban és Békésben ez a forgalom elsőrendű főúton bonyolódik. Az M5-ös autópályája hiányzó Kiskunfélegyháza-Szeged-Röszke országhatár közötti szakaszának megépítésére még 2003-ig kivitelezési előjoga van a koncessziós AKA Rt.-nek. Noha ennek mielőbbi megvalósítására forgalmi, logisztikai és területfejlesztési is szükség lenne, reálisan 2003 előtt semmiképpen sem várható az országhatár elérése (a közlekedési kormányzat jelenleg 2005-ös befejezéssel számol). A 44-es főút gyorsforgalmi úttá fejlesztése pedig egyelőre csak a nagytávú tervekben szerepel, így –ha nem sikerül e határidőket előbbre hozni – a Dél-Alföld megyéinek forgalmi helyzetében meglévő különbségek várhatóan középtávon is fennmaradnak. Csongrád, különösen pedig Békés megyében kevés van a főutakból is: az összeköttetéseknek az országosnál jóval nagyobb része alsóbbrendű utakon valósul meg, azaz mindkét megye közúthálózata mellékút-túlsúlyos. Csongrádban néhány községtől 20-25 km-re található a legközelebbi főút, míg ÉK- és D-Békésben néhol 30-35 km ez a távolság, s a sarkadi és a mezőkovácsházi kistérségnek egyáltalán nincs főútja.

Az M5-ös, 5-ös és 44-es számú utak nemcsak a fővárossal, hanem – kiegészülve a legforgalmasabb keresztirányú kapcsolattal, a 47-es sz. másodrendű főúttal – a régió megyeszékhelyei között is közvetlen főhálózati összeköttetést biztosítanak, ami kedvező a régió belső kapcsolatrendszerének szempontjából. Ma ezek az utak, illetve a részleges megyeszékhelyi funkciókat betöltő Baját a fővárossal, Kecskeméttel és Szegeddel összekötő 51., 54. és 55. sz. másodrendű főutak jelentik a régió közúthálózatának gerincét. Jellemző azonban, hogy a fővárosi, sugaras irányú pályákhoz képest a régió belüli, illetve dunántúli kapcsolatokat hordozó keresztirányú (transzverzális) utak kiépítettsége – mindössze két útvonal, a 44-52-es, illetve a 47-55-ös utak jelentenek főhálózati kapcsolatot – és forgalma szintén jelentősen elmarad.

Mindennek egyik legfőbb tényezője, egyben a Dél-Alföld közlekedésének egyik legfontosabb közös problémája a *térség nagy folyóin átvezető hidak aránya*, illetve rossz állapota. A Dunán mindössze két híd vezet át Budapesttől délre, amelyek egymástól több mint 70 km-re találhatók. A vasúttal közös bajai és solti hídon emiatt a két országrész közötti kapcsolatok gyengesége ellenére is igen nagy – 5500, illetve 125000 személygépkocsi-egységnyi – forgalom halad át naponta. Ennek megfelelően állapotuk sem jó, bár a bajai híd problémáját jelenleg folyó rekonstrukció várhatóan megoldja. A jelenlegi kormányzati szándékokat alapul véve a terve-

zett új Szekszárd térségi híd legkorábban 2002 körül, míg Dunaújváros-Szalkszentmárton közötti 2007 körül valósulhat meg, a hozzájuk vezető – az M9 és M8 jelű gyorsforgalmi gyűrűk első elemeit jelentő – útszakaszokkal együtt. A Tisza-hidak közül ki kell emelni a 44-es főút vasúttal közös tiszazugi hídjának korszerűtlenségét és túlzásúfoltságát, amely – bár Jász-Nagykun-Szolnok megyében található – elsősorban Békés és Bács-Kiskun megye számára fontos probléma. A híd rekonstrukciója, illetve a vasúti forgalom leválasztása és a jelenlegi melletti új híd megépítése 2001 körül látszik valószínűnek. Emellett már a mostani forgalmi igények alapján is legalább két új Tisza-híd hiányzik Szeged térségében – hiszen a szegedi városi hidak és a 47-es főút algyői hídjá is kapacitásuk határán vannak –, hosszú évek óta megoldatlan a csongrádi pontonhíd kiváltása, valamint jelenleg az Algyő-Csongrád közötti több mint 50km-es Tisza-szakaszon nincs állandó összeköttetés. Ez a helyzet – a hídhány, illetve a nyugat-kelet irányú, Budapestet elkerülő gyorsforgalmi összeköttetés hiánya – a régióvá szerveződés lényeges közlekedési akadályát is jelenti.

Az alsóbbrendű úthálózat átlagos forgalma mindenütt nagyjából hasonló, egy terület országútjainak átlagos forgalma elsősorban a főutak hálózatán belüli arányát tükrözi. Ennek megfelelően, noha a régióon belül mind a fő-, mind a mellékutak átlagos terhelése Csongrádban a legnagyobb, egyúttal Bács-Kiskun megye útjai a forgalmasabbak. Békésben az átlagos forgalom nagyság csak kétharmada a másik két megyéének, mivel itt kevés a főút, és – elsősorban a megye periférikusabb fekvése következtében – a meglévők is kisebb forgalmúak. Így, míg a két előbbi megye közúthálózata forgalmát tekintve a megyék rangsorának első harmadában található, addig Békés csak két dunántúli megyét előz meg, ráadásul a Békés megyei forgalomnak kiugróan nagy része (közel 60%-a) bonyolódik a főutakénál lényegesen alacsonyabb szolgáltatási színvonalú és rosszabb állapotú alsóbbrendű utakon.

Mindezt igazolják a részletesebb területi bontású adatok is. A legtöbb jármű a nagyobb városok környékén és a tranzitútvonalakon halad. A 10 ezer személygépkocsi-egység/nap értéket meghaladó forgalmú utak esetében mindenképpen szükséges, de 8-10 ezres szakaszokon is feltétlenül indokolt többsávos utak kiépítése. A sorrendben ezután következő nagyobb forgalmú, általában térségi centrumokat összekötő utak között található a főutak többsége és – néhány fontosabb, térszerkezeti jelentőségű mellékút is. Területi egységenként tekintve, a legnagyobb forgalmúak Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely környéke, valamint Bács-Kiskun megyében Kalocsa, Kiskunhalas és Solt térsége, míg az ellenkező végletet jelenti a 44-es út sávját és Orosháza térségét kivéve egész Békés megye, valamint Makó, Kunszentmiklós, Kiskunmajsa térsége és a Felső-Bácska.

Ebben a területi képből világosan tükröződnek a *személygépkocsi-ellátottság* területi különbségei is. E tekintetben a Dél-Alföld helyzete összességében átlagosnak mondható (valamennyi dunántúlinál rosszabb, a Dunától Keletre a legjobb), de igen nagy a belső differenciáltság: Bács-Kiskun megye a megyék sorrendjének felső, Csongrád a középső, míg Békés az alsó harmadában található, s jellemző az is, hogy a két szélsőséget képviselő kistérségek közül a kiskőrösiben 252 db, míg a szeghalmiban 113 db gépkocsi jut ezer lakosra. A települési különbségek egyértelműen a kiskunságiak, illetve a nagyobb városok előnyét mutatják e téren, s szembevetően Észak- és Dél-Békés hátránya. Az utóbbi években egyébként – az országos növekedéssel szemben – a Dél-Alföldön kismértékben csökkent a személygépkocsik száma.

A mellékutak helyzetében nincsenek lényeges térségi különbségek, míg a főutakat tekintve Békés megye kis hálózata viszonylag jobb állapotú a másik két megyéénél. Bács-Kiskunban

és Csongrádban az utak többségének megfelelő a teherbírása, de Békésben a hálózat közel fele nem megfelelő e tekintetben. Mindhárom megyében nagy (15% körüli) viszont a keskeny, a 6 m-es mellékúti szabványt el nem érő szélességű utak aránya, és sok az egyenetlen mellékút is.

A 90-es évek folyamán a közúthálózat állapota romlott a Dél-Alföldön. Nemcsak a szükséges felújítások maradtak el, de a fejlesztések terén még az országos átlaghoz képest is rosszabb helyzetben volt a régió. A Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium központi közúthálózat-fejlesztési erőforrásaiból 1993 és 1997 között csak 4%-ban (!) részesedett a Dél-Alföld, amit döntően elkerülő utak építésére, csomópont-átépítésekre, határátkelőkhöz vezető utak kiépítésére fordítottak. Ezzel együtt eltérő mértékben fejlődött a három megye közúthálózata. Bács-Kiskunban ugyanis koncessziós tőkéből megépült az M5 autópálya Kiskunfélegyházáig tartó szakasza, több elkerülő út, és – döntően önkormányzati, földművelésügyi minisztériumi és területfejlesztési pályázati forrásokból – 11 új mellékút-szakaszt is kiépítettek. Ezzel szemben Csongrádban csak a Szeged-Algyő közötti út négy nyomúsítás, egy elkerülő út építése, egy jelentősebb határátkelő-korszerűsítés és két mellékút-építés történt. Békésben mindössze két új elkerülő út darab és egy rövid szakasz négy nyomsávúra bővítése jelentette az előrelépést.

Az országos közutakkal ellentétben – az önkormányzatok erőfeszítéseinek köszönhetően – több településen is lényeges javulást sikerült elérni a *belterületi utak* burkolása terén, a területi, települési különbségek mégis jelentősek maradtak. A legjobb Bács-Kiskun megye helyzete, különösen annak nyugati részei. E megye belterületi önkormányzati útjainak mintegy 72%-a kiépített, de nem sokkal marad el ettől Csongrád megye átlaga sem (kb. 70%-os arány), s mindkettő meghaladja kissé az országot. Lényegesen rosszabb Békés megye helyzete, ahol mindössze 54%-os a kiépítettség. A településenkénti értékek Bácsban és Csongrádban 5 és 100% között szóródnak, míg Békésben lényegesen kisebbek a különbségek.

Önkormányzati tulajdonban vannak a *kerékpárutak* is, amelyek építésében a régió országos összevetésben is kiemelkedik. 1998 végéig mintegy 330 kilométernyi kerékpárút létesült (zömmel 1990 után), túlnyomórészt a belterületeken, az országutak legbalesetveszélyesebb átvezető szakaszai mentén. Területi megoszlásuk azonban nem egyenletes: mintegy 40-40%-uk Békésben és Bács-Kiskunban van, s kevesebb, mint ötödrészüket épült Csongrádban. Ezzel együtt továbbiakra is szükség lenne, hiszen a kedvező domborzati és településszerkezeti adottságoknak köszönhetően az év nagyobb részében jelentős a kerékpárforgalom.

Túlnyomórészt a közúti közlekedéshez kötődik a *határátkelő helyzete* is, hiszen 1998-ban az átkelő személyeknek csak 9%-a vette igénybe a vasutat – szinte kizárólag külföldiek –, és elenyésző része a légi vagy vízi közlekedést. A személyforgalom a teljes egészében a régióban található magyar-jugoszláv határszakaszon nagyobb (1998-ban 7,5 millió fő), míg a román határon közel 5 millióan keltek át a régiót érintve, ami a teljes román-magyar határforgalom mintegy kétötöde. E határszakaszon az erdélyi magyarok által sűrűbben használt északi átkelelők – Ártánd, Csengersima – forgalmasabbak a dél-alföldieknél. Az átlépőknek a román határon csak mintegy hetede, míg jugoszláv viszonylatban egyharmada magyar állampolgár. Bár mindkét határszakaszon két közúti (Röszke, Tompa, illetve Nagylak, Gyula), és egy vasúti (Kelebia, Lökösháza) átkelőn folyik teherforgalom is, ennek volumene Románia irányában jelentősebb, amihez persze hozzájárul Jugoszlávia politikai elszigeteltsége, s az állandósulni látszó balkáni háborús veszély.

Vasúti közlekedés:

A vasút jelentősége a rendszerváltás hatásainak köszönhetően 1990 és 1993 között drasztikusan csökkent. Országosan, és a – teljes egészében a MÁV Szegedi Területi Igazgatóságához tartozó – Dél-Alföldön egyaránt a vasúti áruszállítás teljesítménye mintegy felére, míg a személyszállításé háromnegyedére esett vissza. Ennek következtében a vasút részesedése az áru fuvarozásból 1997-ben már csak 33% volt a közút 42%-os súlyával szemben, míg a közforgalmú távolsági (helyközi) személyszállítás terén a vasút aránya 40, a közúté 46% volt¹⁵, noha a rendszerváltáskor még mindkét tekintetben a vasút teljesítménye volt a nagyobb. A vasúti teljesítmények csökkenése 1993-tól kezdődően megállt, majd 1997–98-ban minimális mértékben nőtt országosan és a Dél-Alföldön is. A közúti forgalom növekedésének üteme azonban ezt továbbra is meghaladja, így az ágazat részesedése csökkenő maradt.

A régió vasútjainak vágányhossza közel 1400 km, itt található az ország közforgalmú vasútvonalainak 18%-a, s a települések 45%-ának van 2 km-nél közelebb levő vasútállomása. A vasútsűrűség az országos átlag körül van, és kissé meghaladja az európai átlagot, ám a hálózat komoly fogyatékosága a Budapest-irányú pályákra merőleges transzverzális vonalak hiánya vagy gyenge kiépítettsége, és a nemzetközi vasúti összeköttetések alacsony száma (egy-egy fővonal és mellékvonal összeköttetés van mind Jugoszlávia, mind Románia felé). Mindezt azért is fontos megemlíteni, mert a trianoni határ több mint tíz vasútvonalat vágott át a térségben, amelyek közül a meglévő átkelőkön kívül három egykori vonal területe még ma is MÁV-tulajdonban van (Körösnagyharsánynál, Szőregnél és Csikériánál).

A Dél-Alföld négy vonala tartozik a MÁV törzshálózatához. A 120-as számú (Budapest–) Szolnok–Békéscsaba–Lőkösháza (–Arad), valamint a 150-es (Budapest–) Kiskunhalas–Kelebia (–Szabadka) vonal "A1" kategóriájú nemzetközi, míg a 140-es (Budapest–) Cegléd–Kecskemét–Szeged és a 155-ös Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas vonal "A2" kategóriás belföldi törzshálózati fővonal. Csak ezek a vasutak vannak villamosítva a régióban, de közülük is csak a 120-as vonal Gyoma–Békéscsaba közötti szakasza kétvágányú. Kiépítési pályasebességük a 120-as vonalon Muronyig 120 km/óra, a többi szakaszon 100 km/óra, ám a rossz pályállapotból következően rengeteg a sebességkorlátozás, így e vonalakon is egy óra alatt legfeljebb 75–85, a legrosszabb állapotú 150-esen csak 60 km-re lehet eljutni gyors- vagy IC-vonattal. A régió vasúthálózatának kiépítettsége és állapota összességében még a szintén kedvezőtlen országos átlagnál is rosszabb, s különösen a kétvágányú pályák hiánya gátolhatja a régió kedvező logisztikai lehetőségeinek kihasználását. Mivel a MÁV jelenlegi beruházási tervei között csak a Gyoma–Békéscsaba vonal korszerűsítése és (2001-től) a Cegléd–Kiskunfélegyháza szakasz rehabilitációja szerepel (a Budapest–Kiskunhalas–Kelebia vasút korábban tervezett a 160 km/órás pályasebességre történő kiépítése is lekerült a napirendről), rövid távon kilátás sincs a helyzet érdemi javulására.

A „B1” kategóriájú „egyéb fővonalak” közé tartoznak a régióban a Bátaszék–Baja–Kiskunhalas, a Fülöpszállás–Kecskemét, a Makó–Hódmezővásárhely–Szentés–Szolnok, a Kecskemét–Lajosmizse–Budapest, a Szeged–Békéscsaba és a Békéscsaba–Gyula–Kötegyán közötti vonalszakaszok, a hálózat többi eleme "B2" jelű mellékvonal. Ezeknek a pályaszerkezete túlnyomórészt korszerűtlen, elavult, több évtizede nem épültek át, ezért a zömmel 60–80 (néhol csak 40) km/órás kiépítési pályasebességnek megfelelően is csak kevés vonalon haladhatnak a vonatok a pálya állapota miatt. Így egy óra alatt a B1-es vonalakon 40–60, a B2 kategóriájúak zömén csak 30–40 km-t tesznek meg a személyvonatok, s néhány szakaszon a for-

¹⁵ Az áruszállítás teljesítményét árutonnakiló méterben, míg a személyszállításét utaskiló méterben mérve.

galom pusztá fenntartása is csak nagy nehézségek árán biztosítható. Több vonalon a teherforgalmat megnehezítő tengelyterhelés-korlátozás is érvényben van.

A régió az ország *vasúti forgalmából* kisebb arányban részesedik, mint a vonalak hosszából: az országos vasúti teherszállítási teljesítménynek csak 10%-a, a személyforgalomnak ennél is kisebb része bonyolódik a dél-alföldi vonalakon. Ez a terhelés is a fővonalakon összpontosul, a mellékvonalak kapacitásai kihasználatlanok. A négy törzshálózati vonal hossza a régió vasútvonalainak mintegy 28%-át teszi csak ki, de ezeken halad a dél-alföldi vasúti teherforgalomnak 89–90, a személyszállításnak mintegy 63%-a, összességében a vasúti forgalom 3/4-e.¹⁶

A legforgalmasabb vasútvonal mind a személy – mind az áruforgalom tekintetében a Szeged–Kecskemét(–Budapest) közötti, amelynek Kecskemét–Kiskunfélegyháza szakaszán 95%-os az egyetlen vágány kihasználtsága. A kétvágányúsítást (amely a kombinált fuvarozás kiterjesztését csakúgy gátolja, mint a személyszállító vonatok sűrítését) tehát itt teszik legsürgetőbbé a forgalmi igények, ám a MÁV hosszú távú terveiben is csak a meglévő vágány rekonstrukciója szerepel. Nem sokkal kisebb a Békéscsaba–Szolnok vonal személy- és áruszállítási volumene sem, e két vonal dél-alföldi szakaszain irányonként naponta 3–5 ezer fő utazik.

A másik két törzsvonal szerepe a teherforgalomban jóval nagyobb, mint a személyszállításban. Ezeken, és a forgalmasabb – zömmel Békés megyei – egyéb vonalakon irányonként ezer fő körüli az átlagos napi utasszám, míg a legkisebb forgalmú mellékvonali szakaszok irányonkénti napi utasforgalma mindössze 30–200 fő. A régióban az egyes vasútvonalakon a vonatok férőhely-kihasználtsága 13–72% közötti, összesítve csak 43%-os.

Vízi és légi közlekedés:

A *vízi szállítás* volumene a korábban fő megrendelőnek számító gazdasági ágak és nagyvállalatok visszaesése, a tömegáru-fuvarozási igények csökkenése miatt 1980 és 1992 között 1/3-ára csökkent, míg azóta lassan emelkedik, s 1997-ben a magyar áru fuvarozási teljesítményekből 6,6%-ban részesedett. Ennek több mint 70%-a magyar behozatali és kiviteli forgalom volt, a többi pedig szinte teljes egészében tranzitszállítás, a belföldi forgalom részesedése a 2%-ot sem érte el.

A régió folyói közül a Duna korlátozásokkal EGB VI., míg a Tisza Kisköre–Csongrád közötti szakasza EGB III., lejjebb EGB IV., a Kettős-Körös Békéstől EGB II., a Hármas-Körös EGB III. osztályú vízi út. Ezek közül a Dunán kívüli vízi utak szállítási szerepe elhanyagolható: csak vízügyi, illetve sport- és rekreációs célú közlekedés folyik rajtuk, s – bár a Tiszán van rendszeres utasforgalom – a vízi személyszállítás volumene is jelentéktelen. Az intenzívebb hasznosítást gátolják műszaki problémák is, (a bökényi duzzasztó állapota a Körösön, a kedvezőtlen hajómerülési viszonyok a Tiszán Csongrád és Kisköre között). A legfőbb akadály azonban a fuvaroztatói igények hiánya: e folyók irányában nincs komoly tömegáru-áramlás. Még a Tiszán is csak néhány kőszállítmány halad, kihasználatlan a 80-as években nagyobb-részt kiépült, viszonylag korszerű szegedi medencés kikötő is. A Tisza hasznosítását alapvetően gátolja, hogy nincs nemzetközi vízi úttá nyilvánítva, így nincs összeköttetésben a Dunával s ezen keresztül az európai víziút-rendszerrel.

¹⁶ Az összesített vasúti szállítási teljesítményt a közlekedő vonatok és rakományuk együttes tömegét a megtett távolsággal súlyozva képzett ún. bruttó elegytonkilométer egységben kifejezve.

A Dunán bonyolódik viszont a magyarországi forgalom több, mint 90%-a. A dunai hajózás lehetőségei a Duna–Majna–Rajna csatorna 1992-es átadása óta megnövekedtek, s távlati szerepe – immár európai VII-es korridorként is – igen jelentőssé válhat. Ennek ellenére a dunai hajóforgalom a lehetőségekhez képest alacsony szinten ingadozik, aminek oka a jugoszláviai politikai helyzet bizonytalansága, a nem megfelelő magyar hajótér-kapacitás és a hajózást korlátozó mederproblémák a Duna magyarországi szakaszának felső részén.

A régióban jelenleg csak a kecskeméti katonai repülőtér van rendszeres (katonai célú) *légiforgalom*. Ezen kívül szilárd burkolatú a kalocsai volt szovjet katonai repülőtér – ennek hasznosítása egyelőre nem megoldott –, rendszeres sportcélú repülés folyik a szegedi, kiskunfélegyházi és békéscsabai füves repülőtereken, és néhány további kisebb leszállópálya is van még a térségben. Az időről-időre felmerülő regionális repülőtér-fejlesztési elképzelések megvalósulását ezek igen jelentős beruházási igénye gátolta eddig, s megfontolandó, hogy a ferihegyi repülőtértől 1–2 órás közúti utazási távolságban rentábilissá tehető-e működésük. A sport-, vadász-, üzleti és konferenciaturizmushoz kapcsolódóan azonban a jelenlegi repülőtereknek a jövőben komolyabb szerep is juthat.

1.1.17.2. Energiaellátás:

Villamosenergia-hálózatok:

A régióban a helyi villamosenergia-rendszerek kiépülése a nagyobb városokban már a századfordulón megkezdődött (Szeged, Kecskemét), de ténylegesen egységes országos hálózatról csak 1963-tól, az MVM Tröszt megalakulásától beszélhetünk. A mára létrejött alaphálózati rendszer elemei közül a régiót az Albertirsa–Békéscsaba és a Paks–Sándorfalva(–országhatár) 400 KV-os, illetve a Szolnok–Szeged(–országhatár) 220 KV-os nagyfeszültségű hálózat érinti (az említett városok egyúttal a régió alállomásait is jelentik). A hálózat alap-betáplálását végző 13 erőmű egyike sem üzemel a régióban. Ez azt jelenti, hogy a meglévő energetikai nyersanyagok ellenére a régió minimális mértékű önellátásra sem képes.

A 120 KV-os főelosztó hálózat teremti meg lényegében az összeköttetést a régió nagyobb térségei és centrumai között, illetve a régió kívüli betáplálási pontokkal (Dunaújváros–Kecskemét–Cegléd, Pécs–Mohács–Baja–Kiskunhalas–Szeged, Baja–Kalocsa–Kiskőrös, Kecskemét–Kiskunfélegyháza–Szeged, Kecskemét–Szolnok, Szeged–Szentés–Orosháza–Békéscsaba, Szeged–Makó–Békéscsaba, Békéscsaba–Szarvas–Mezőtúr, Békéscsaba–Békés–Szeghalom–Berettyóújfalu, Békéscsaba–Gyula).

Az OTK-ban megjelölt, a régiót érintő hálózati fejlesztések közül a Szeged–Békéscsaba(–országhatár) 400 KV-os távvezeték emelkedik ki, kisebb léptékűnek látszik a Kistelek–Kiskunmajsa–Kiskőrös 120 KV-os rendszer üzembe helyezése. A közelmúlt megvalósult fejlesztései közül a sándorfalvi alállomás bővítése kívánkozik az első helyre, mely lehetővé teszi az ország bekapcsolódását a DK-Európa felé menő energia-transzferbe. Középtávon tűzik ki célként az algyői szekunder erőmű felépítését, bekapcsolását a rendszerbe. A hálózati rendszerek viszonylatában az OTK kiemeli a Szeged–Arad 400 KV-os összeköttetés létesítésének fontosságát, de csak hosszú távon látja a megvalósulás realitását.

A régió meghatározó áramszolgáltatója a DÉMÁSZ Rt., csak néhány peremen lévő település „lóg át” a TITÁSZ ellátási területére, miközben a DÉMÁSZ-nak Pest és Szolnok megyei érdekeltségei is vannak. A megvalósuló és tervezett fejlesztések alapvetően három okból következhetnek be: a meglévő hálózatok elhasználódása miatt, a közvetlen új fogyasztói igényre történő kapacitásbővítés során, illetve a meglévő fogyasztók növekvő igénye miatt. Az elhasználódás esetén lehetőség van a minőségi fejlesztésre is, hiszen a csere során jobb, korszerűbb termékek beépítése történik. A második típusú fejlesztésre eddig csak Kecskeméten és környékén volt példa, alapvetően az autópálya megjelenéséhez, hatásához köthetően. A harmadik típusból a vállalati és egyéni fogyasztás alakulása viszonylag pontosan számítható legalább középtávon, ezért itt időben fel tudnak készülni a pótlólagos igények kielégítésére. A gondot a gazdátlan, illetve „idegen” hálózatok fejlesztése jelenti. Ezek nagy része a hajdani – ritkán szabványos – TSZ-hálózatok mai utóda. Mai áron számítva még 4–5 milliárdos fejlesztés lehet hátra az összesen mintegy 13 milliárdos költségű munkából. A gondot a tulajdonossal rendelkező hálózatok jelentik, mert itt lényegében nincs lehetőség semminemű beavatkozásra. Becslések szerint a gazdátlan vonalak 10%-a, mintegy 1300 fogyasztóval vár még minőségi cserére, ami a kezdeti létszám 11%-ára tehető.

Ma úgy tűnik, hogy a közeljövő bővítéseit alapvetően a megnyíló ipari parkok bejelentett igényei határozzák meg.

Szénhidrogén-ellátás:

A régió rendelkezik *fosszilis energiahordozókkal* (kőolaj, földgáz), s ebből reménybeli készletek feltárása is várható. A megújuló energiahordozók közül a geotermikusenergia-készletek mennyisége kiemelkedő, hasznosítására számos minta értékű projekt zajlott a múltban és folyik ma is. Előrejelzések szerint Csongrád megye egészén, Békésből Orosháza és Békéscsaba, Bács-Kiskunból főként Tiszakécske környékén lehet számítani nagyobb arányú terjedésére. A természeti földrajzi adottságok közül a magas napfénytartam lehetőséget ad a szoláris energia jelenlegi lényegesen meghaladó mértékű hasznosítására, elsősorban Bács-Kiskun és Csongrád megyékben, de Békés nyugati sávjában is. Ugyanakkor a bioenergia nagyobb arányú felhasználását az egész Alföld területén preferálják.

A régiót a Százhalombatta–Szeged(–országhatár) *kőolajvezeték* szeli át, battonyai, illetve kiskunmajsa–kiskunhalasi leágazásokkal. Több termékvezeték is érinti a Dél-Alföldet. Az egyik a Százhalombatta–Szajol vonal cegléd-kecskeméti leágazása, a másik a Szeged központú hálózat, melynek végpontjai Ásotthalom, Kiskunmajsa, Sarkad(–országhatár), illetve leágazások futnak Mezőkovácsháza, Orosháza–Mezőtúr, illetve Kistelek–Üllés irányába.

Ma a hazai primer energiahordozók szerkezetében a szénhidrogének szerepe a meghatározó, együttesen a felhasználás több mint kétharmadát adják, miközben az OECD átlaga 60% körül mozog, lényegesen nagyobb teret adva a szilárd tüzelőanyagoknak, illetve az alternatív energiaforrásoknak.

A régióban a *vezetékes gázellátás* lényegesen jobb, mint az ország átlaga. 1997-ben már a településállomány 94%-a rákapcsolódott a hálózatra (1998-ban további 2%-os javulás következett be), míg az ország egészében csak 64%-os a ráfűződési arány. Az ellátott háztartások aránya a régióban 70, az országban 64%, míg 1000 lakosra vetítve az ellátottság a régióban közel 300, az országban alig 250 fogyasztó volt. De nemcsak a hálózatok növekedése volt meglege-

tősen gyors, hanem a fajlagos fogyasztási adatok is megyénként 40–50%-kal növekedtek, azaz a gáz kiváltott más energiahordozókat az érintett háztartásokban.

Az ellátottság térségi különbségei megyei, kistérségi és településhálózati szinten is nyomon-
hatók. A régió átlagánál 10%-kal kedvezőbbek Csongrád megye fajlagos mutatói (ellátott la-
kások aránya, 1000 főre jutó fogyasztók száma). Bács-Kiskun nagyjából átlagos ellátottsággal
rendelkezik, míg Békés kissé elmarad a régió szintjéről, de felette van az országos átlagnak. A
fajlagos fogyasztásban Bács-Kiskun vezet, elsősorban a kalocsai, kiskőrösi, kiskunmajsai tér-
ségek kiugró adatainak köszönhetően. Viszonylag magas Békés átlaga, elsősorban Dél-Békés,
illetve az orosházi térség átlagot meghaladó értékei miatt, s legkisebb Csongrád átlaga, alap-
vetően a nagy lakosság számú, de kiugróan alacsony fogyasztású szegedi kistérség adata miatt.

A kistérségek közötti ellátottságbeli eltérések viszonylag jelentősek, a szegedi kistérségben a
háztartások több mint kilenctizede rákötött a hálózatra, míg Bácsalmás térségében kevesebb,
mint kétötöde, s az 1000 lakosra jutó fogyasztószámában Szeged térségében közel 400, Bács-
almáséban alig 180 főt regisztráltak. Ugyanakkor a területi eltérések a folyamatos bekötések
nyomán évről évre módosulnak, s nagyobb időtávot tekintve csökkennek, bár eltűnni aligha
fognak. Bács-Kiskunban kiemelkedő a bajai és kecskeméti, s a bácsalmási mellett viszonylag
alacsonyabb a kiskőrösi és kiskunmajsai térség ellátottsága. Békésben a megyeszékhely és
Orosháza térsége a legjobban ellátott, kisebb elmaradás csak Szeghalom és Mezőkovácsháza
térségében érzékelhető. Csongrád megyében Szeged térsége mellett Csongrád és Hódmezővá-
sárhely is kiemelkedik, viszont Kistelek és Mórahalom kistérségének ellátottsága jelentős le-
maradást mutat.

A megyeszékhelyek mindhárom megyében kiemelkedő ellátottsággal rendelkeznek, s megye-
székhely-város-falu lejtő is megfigyelhető (kivételt képez Csongrád, ahol a falvak fajlagos
mutatói megelőzik a városokét!), de a differenciák nem túlságosan élesek, s tendenciájukban
csökkenők. Ha a település-nagyságrendi csoportokat tekintjük, a hierarchikus lejtő legtisztáb-
ban Csongrádban jelenik meg. Békés megyében a lejtőt az 1000–1999 fős falvak, illetve az
aprófalvak (200 főnél kisebb) relatíve jobb ellátottsága töri meg, Bács-Kiskunban Baja meg-
előzi Kecskemétet, az 5000–9999 fős kategória a kisvárosokat, illetve a 200–499 fős kistal-
vak az eggyel nagyobb lélekszámú kategóriát.

1.1.17.3. Távközlés:

A távközlési infrastruktúra terén zajlottak a kilencvenes években a leggyorsabb, leginkább
látványos változások a nemzetgazdaság ágazatai közül. Az elavult, analóg, illetve kézi kap-
csoláson alapuló, európai összehasonlításban kifejezetten gyér ellátottságot, az évekig tartó
vonalra várakozást bő hét év alatt egy magasan digitalizált, kínálati piacot nyújtó, a kényelmi
és üzleti szolgáltatások folyamatosan bővülő körét nyújtó *telekommunikációs szektor* váltotta
fel. Az országos szinten több mint megháromszorozódó vonalszám a régióon belül csaknem
négyeszeres növekedési ütemet jelentett. Ezzel egyrészt csökkent a főváros-vidék dichotómia,
másképp a régió relatív helyzete javult: mára a vidéki átlag fölé került az ellátottságot tekint-
ve. A régióban bekapcsolt több mint 370 ezer fővonal a vidéken bekötött vonalak 17%-át je-
lenti. Az 1998-as évben már csökkent a bekötött fővonalak száma – a gyors mennyiségi növe-
kedés, mely a leggyorsabb volt az átalakuló országokban, lassúbb, minőségi és szolgáltatási
alapú fejlődésnek adja át helyét. Előtérbe kerülnek a beszéd-továbbítás melletti kommunikáci-

ós formák, az adatátvitel, kép, hang és információ integrált továbbítása, illetve a távközlési és kábeltelevíziós rendszerek fokozatos összeolvasztása.

A megyék közötti különbségek érezhetően mérséklődtek, de el nem tűntek. A legkedvezőbb helyzetű Csongrád megye ellátottsága ma is jó 15%-kal haladja meg Békés, 11%-kal Bács-Kiskun megye szintjét. Ebben az összehasonlításban a megyék közül Bács-Kiskun a leginkább kiegyenlített ellátottságú (91 fővonalas abszolút eltérés), de Békés megye sem mutat végletes differenciákat (98 fővonal). A megyeszékhelyek ellátottsága mindenütt kiemelkedő, s a városoké is általában jobb, mint a falvaké. Mindazonáltal a különbségek érezhetően csökkentek a kilencvenes években. A folyamat Bács-Kiskunban jutott legmesszebbre, itt a város-falu rés mintegy 20%, ugyanez Békésben 22%, míg Csongrád lényegesen nagyobb szakadást mutat (40%). Hasonló kiegyenlítődési trend ment végbe a település-nagyságrendi csoportok között is: 200 fővonal alatti ellátottságot (1000 főre) csak Békés megye 200–499 fős, illetve Csongrád 1000–1999 fős falvai mutatnak, de 300 fővonal feletti értékeket is csak a megyeszékhelyek (illetve Bács-Kiskun megye 200 főnél kisebb települései) mutatnak. Közülük kiugró Szeged (406 fővonal) ellátottsága. A falvak között is megjelennek magas fajlagos ellátottságúak (300 fővonal felett), de eléggé szórt elhelyezkedésben, míg a gyengébben ellátott területek jobban koncentrálnak. Részben ÉK- és DK-Békésben, részben Békés és Csongrád, illetve Bács-Kiskun és Csongrád határsávjában, részben Csongrád megye egyéb falusi tereiben, illetve Bácskában tömörülnek. Ez a fejlődés csak kevésbé üt át az életmód-statisztikákban, ahol a lakások telefonnal való ellátottsága a legalacsonyabb a régiók között, több mint 16%-kal elmaradva az országos átlagtól. A lakás- és üzleti vonalak sűrűsége is meghaladja a vidéki átlagot, s gyakorlatilag mindhárom megye telefonsűrűsége átlagos, vagy afeletti.

Mobil telefónia:

A mára egymilliót is meghaladó mobiltelefonos tábor térbeli elhelyezkedése sokkal kiegyenlítettebb, mint akár két-három évvel ezelőtt volt. Bár a városok és Budapest súlya továbbra is magasabb, mint a lakosságból való részesedésük, a községek, kisvárosok felzárkózása gyors ütemben halad, a differenciák elsősorban a fizetőképes kereslet különbségeit jelzik vissza, azaz a jövedelmekkel korrelálnak – megszűnt tehát a mobiltelefon helyettesítő szerepe. Az életmód-statisztikák szerint terjedésük a régióban valamelyest lassúbb, mint a fejlettebb dunántúli megyékben, de eléri az országos átlagot.

Teleház, telefalu program:

Teleház, telefalu kísérleti projektek 1993 elején indultak Magyarországon. 1997 októberében 18, 1998 februárjában 24 teleház vagy azzal egyenértékű intézmény működött, de további 26 létesítése már megkezdődött. Ekkor 120 település már szándéknyilatkozatot tett, további 200-ban komolyan fontolgatták hasonló program indítását. A teleházakat összefogó – csákberényi székhelyű – szövetségnek 1998 közepén 57, az év végén 70 tagja volt, ezek mind ténylegesen is működő intézményeket jelentettek. A régió települései is felismerték az elsősorban kistelepülések, elszigetelt vidékek számára megnyíló lehetőségeket: négy teleház kezdte meg működését és további tíz fejlesztés alatt áll. Becslések szerint 2002-re a községek ötöde-negyede kapcsolódhat a programba, ami már részlegesen szakosodó (szociális, regionális kiszolgáló, intézményeket kiváltó, üzleti alapon működő, nonprofit-jellegű stb.) teleházak kialakulásához vezethet.

A régióban található teleházak száma és kiépítettsége elmarad az országos átlagtól. A hátrány azonban gyorsan ledolgozható, ha a területi politika figyelembe veszi a hazai és nemzetközi eredményeket, és társadalmi hasznosságához, súlyához mérten támogatja a teleházmozgalmat. Ebben az esetben a teleházak száma az elkövetkezendő egy évtizedben a mostani 2–3-szorosára emelkedhet, területi elhelyezkedésük egyenletesebb lehet. Az elkövetkezendő évek fontos kérdése lesz, hogy a politika, a közművelődés, a pedagógia, a tudományos élet és a média milyen mértékben tud hozzájárulni a társadalmi fogadókészség fokozásához, a leszakadó társadalmi rétegek kulturális felemelkedéséhez.

Számítástechnika:

A rendelkezésre álló adatbázis szerint a régió nagy- és közepes méretű vállalkozásainak jó fele jelez számítógépet, de ebből kevesebb, mint félezerre tehető a számítógépes hálózattal rendelkezők száma. A megyék között abszolút számban Bács-Kiskun vezet, közel 200 céggel, fajlagosan viszont Csongrád mutatói a legkedvezőbbek (185 társaság). Békés megye mindkét mutató szerint jelentős lemaradást mutat. Kistérségi szinten az eltérések jelentősek: a megyeszékhelyek térségei a minta vállalkozásainak 50–65%-át koncentrálnak, míg megyénként egy-két kistérség szinte teljesen kimarad a számítástechnikai rendszerekből.

1.2 MAKROGAZDASÁGI VISZONYOK

1.2.1 A munkanélküliség és a foglalkoztatás

A regisztrált munkanélküliek megoszlása:

A Dél-Alföld régióban *regisztrált munkanélküliek száma* az 1993-as csúcson 100 ezer fő körül alakult, de 1995-re ez a szám már 66.562-re csökkent. 1996-ban néhány tucattal, 1997-ben újabb 1100 fővel növekedett a számuk. Ennek megfelelően a munkanélküliekből a régió 1993-ban még 15,4%-kal, 1995-ben már csak 13,4%-kal részesedett, majd aránya lassú növekedésnek indult (1996-ban 13,7%, 1997-ben 14,4%), mely jelzi az országosnál kedvezőle-
nebb trendek jelentkezését a munkaerőpiacon.

A *munkanélküliségi ráta* ennek megfelelően folyamatosan az országos átlag felett alakult. Az 1993-as csúcson 13,3%-kal múlta felül az ország átlagát, addig 1995-re, alig 1%-kal maradt el attól. Az utolsó két évben az eltérés megint növekedésnek indult, 1996-ban közel 3%, 1997 végére közel 7% volt már az elmaradás. Abszolút számokban kifejezve, míg 1995-ben 10,5% volt a régió átlaga, ez 1996-ra 10,8-re, 1997 végére 11,1%-ra növekedett, miközben az országos mutató 1994-1997 között folyamatosan 10,4-10,5% között ingadozott. Ha a megyék átlagát tekintjük, a Dél-Alföld 1993-94-ben még 0,1%-kal rosszabb rátát mutatott, azóta viszont tartósan ennél kedvezőbb helyzetbe került. 1995-ben közel 10%-kal, 1996-ban 8,5%-kal, 1997-ben 5,9%-kal volt a régió átlaga kisebb a megyék munkanélküliségi rátájánál. A trend itt is romló, de a kedvező induló pozíció még egy-két évig konzerválja a relatíve kedvező helyzetet.

A *munkanélküliségi ellátásban részesültek záró létszáma* 1995-ben még 28 ezer felett volt (az országos létszám 14,1%-a), ami 1996-ra 20680 főre olvadt (14,8%), majd 1997 végére 20395 főre csökkent a létszám (14,9%). A jövedelemplótló támogatásra jogosultak száma az időszakban eléggé „hektikusan” alakult. 1995-ben még nem érte el a 23 ezret (az országos létszám 11,7%-a), ami 1996-ra 27 ezer fölé növekedett (12,8%), majd 1997 végére 25375 főben (13%) állapodott meg. A létszám ingadozása mögött azonban látszik az arányában növekvő trend. A munkanélküli ellátásban és támogatásban használatos eszközökkel 1995-ben alig 13 ezer, 1996-ban már 14 ezer, majd 1997-ben 17266 fő került kapcsolatba.

A munkanélküli ellátás záró létszáma a teljes regisztrált kör 42,2%-át fedte 1995-ben, ami 1996-ra 31,5%-ra, 1997-re 30,6%-ra mérséklődött. Ezek az arányszámok rendre 2,1%-kal, 2,3%-kal, illetve 1,1%-kal magasabbak, mint az országos átlag. A jövedelemplótlásra jogosultak esetében 1995-ben 34% kapta a támogatást, ami 1996-ra 41,4%-ra növekedett, majd 1997-ben 38%-ra süllyedt. Az országos trendek ennél magasabb támogatási rátákat mutattak, az eltérés rendre 4,9%, 2,9, illetve 3,9%. Aktív eszközökkel 1995-ben még csak minden ötödik munkanélkülit támogattak a régióban, ez folyamatos növekedés mellett 1997-re közel 26%-ra emelkedett. Az országos hasonló mutatók is emelkedő rátákat mutatnak, de induláskor 18,4%, 1997 végén pedig 25,5%-ot mértek.

A *megyék* közül a legkedvezőbb helyzetben Csongrád van, hiszen a munkanélküliség megjelenése óta mind a vidéki, mind az országos átlagnál kedvezőbb mutatókkal rendelkezik. 1994 óta a munkanélküliségi ráta 10% alatt alakul, 1995-óta pedig 9% közelében ingadozik. Köztes helyzetű megye a régióban Bács-Kiskun, hiszen munkanélkülisége 1993-ban a vidéki és országos átlagot is meghaladó szintű volt, majd viszonylag gyors csökkenés nyomán 10-11% között látszik stabilizálódni (1995 óta). A vidéki átlagnál 1994-től, az országos átlagnál 1995-

től kedvezőbb a pozíciója (1997-ben az országos átlagot 0,1%-kal haladta meg a ráta). Békés megye helyzete a legkedvezőtlenebb, hiszen az amúgy is magas szintű munkanélküliség mind az országos, mind a vidéki átlagot „veri”, s az utóbbi három évben magas, 13-14%-os szinten látszik stabilizálódni. A megyék rangsorában Csongrád a munkanélküliség megjelenésétől kezdve az 5-7. helyet foglalja el, Bács-Kiskun a 8-13. helyek között mozog, míg Békés a 13-15.

A regisztrált munkanélküliek száma a legnagyobb lakosságszámú Bács-Kiskunban a legmagasabb, de a legkisebb népességgel rendelkező Békés adatai csak 1,6 ezer (1995), illetve 0,8 ezer (1996, 1997) maradnak el tőle. Míg Bács-Kiskun és Csongrád megyékben 1996-ban még abszolút számban is csökkent a munkanélküliek száma, s csak 1997-ben mértek ismételt növekedést, addig Békésben folyamatos, évi 300 fő körüli bővülést kellett regisztrálni. Az ellátásban részesültek záró létszáma meglehetősen pontossággal követi a regisztrált munkanélküliek számát, kivétel az 1996-os év, ahol Bács-Kiskun megye Békés rovására erősen felülreprezentált. 1997-ben Békés és Csongrád megyében a munkanélküliek 30,2%-a, Bács-Kiskunban 31,2%-a kapott segélyt. A jövedelemplótló támogatások esetében azonban mind 1996-ban, mind 1997-ben Békésben nagyobb létszámú csoportokat találtunk, mint Bács-Kiskun megyében. 1997 végén a támogatásra jogosultak aránya Békésben volt a legmagasabb (43,1%), némiképp meghaladva az országos átlagot, Bács-Kiskun mutatója már csak a régió átlagát érte el (38%), míg Csongrád megyében a munkanélküliek alig 30%-a jogosult erre a támogatási formára. Érdekes anomália viszont, hogy az aktív eszközök felhasználásában is egyértelműen Békés megye kiugró. 1995-ben egymaga több munkanélkület vont be a rendszerbe, mint a régió másik két megyéje együttesen, s súlya a régióon belül csak fokozatosan mérséklődött (51%-ról 44%-ra).

A *bejelentett betöltetlen álláshelyek* száma a vizsgált időszak végén a régióban nem érte el az 5 ezret, ez azt jelentette, hogy egy szabad állásra 13,8 munkanélküli jutott, pontosan 1 fővel több mint az országos átlag. A megyék közötti eltérések jelentősek, hiszen Békésben 800-nál is kevesebb, míg Csongrádban csaknem 2900 szabad állás várt betöltésre. Ennek megfelelően az egy álláshelyre jutó munkanélküliek száma is erős szóródást mutat, hiszen Békésben 30, Bács-Kiskunban 21-22, Csongrádban mindössze 6-7 fő jutott. Ez az adatsor jól jellemzi a három megye munkaerőpiaci lehetőségeit, hiszen hosszabb időszor átlagában hasonló mértékű eltéréseket regisztrálhatunk.¹⁷

A munkanélküliek megközelítőleg 9%-a *pályakezdő*, arányuk az utolsó három évben, csekély mértékben változott, a megyék ellentétes irányú mozgásainak eredőjeként. Az átlagos szint lényeges belső különbségeket takar, hiszen Csongrádban 12%-ra tehető arányuk, a másik két megyében viszont tartósan 8% körüli érték látszik stabilizálódni.

A *35 évnél fiatalabb munkanélküliek* száma 1997-ben meghaladja a 34 ezret, ez a teljes regisztrált kör 51,3%-a (mindössze 0,2%-kal alacsonyabb az országos átlagnál). Arányuk a régió átlagában meglehetősen stabil, az egyes megyékben bekövetkező kismértékű változások szinte teljesen kioltják egymást. A 20 év alatti korcsoport összlétszáma ugyan még meghaladja az 5 ezer főt, de minden megyében jelentős csökkenés történt ebben a korcsoportban 1995-97 között. A tendencia mindenképpen kedvező, jelzi, hogy a felsőoktatás kibővülése, a középfokú

¹⁷ Állománycsoportonként a szellemi foglalkozású munkanélküliek vannak kedvezőtlenebb helyzetben, hiszen a számukra felajánlott betöltetlen álláshelyek Békésben 39, Bács-Kiskunban 36, Csongrádban 7 főre jutnak. Ez utal a megyék helyi gazdaságának eltérő szerveződésére is, míg Csongrád lényegesen nagyobb tömegű szellemi foglalkoztatottat el tud tartani, sőt igényel, addig a másik két megyében – főként Bács-Kiskunban – még mindig fizikai munkásokra van szükség elsősorban. A viszont biztató jel, hogy e csoportból legkevésbé a képzetlen segédmunkások számára tudnak állásajánlatot nyújtani.

képzés általánossá válása megnöveli az oktatásban eltöltött időt, a fiatal korosztályok egyre magasabb képzettséggel lépnek be a munkaerőpiacra, ami javítja hosszú távú karrier lehetőségeiket. A 21-25 évesek között azonban már több mint kétszere annyian, 10261-en nem találtak állást maguknak, s sajnos mind számuk, mind arányuk növekszik a teljes regisztrált körön belül. Kisebb mértékű, de folyamatos emelkedés jellemzi a 26-35 évesek csoportját is, számuk minden megyében meghaladta az 5 ezer főt. A fiatal aktív korosztályok fokozatosan nehezedő állásszerzési lehetőségei meglehetősen sötét képet festenek e korosztályok hosszabb időtávra szóló lehetőségeiről.

Az *idős korosztályok* (55 év felett) alacsony munkanélküliségi mutatói jól mutatják, hogy a korosztály tagjai közül számosan éltek a korengedményes és korkedvezményes nyugdíj lehetőségével, vagy a rokkantsági nyugdíj kínálta eséllyel, s tömegesen vonultak ki a munkaerőpiacról.

A munkanélküliség belső szerkezete, változása:

A *női munkanélküliek* aránya az elmúlt három év során közel 3%-kal növekedett, megyénként csaknem azonos ütemben (2,6-3,1%). Ezzel arányuk stabilan 40% fölé növekedett, de mivel a pályakezdők között részesedésük ennél is néhány százalékponttal magasabb, további lassú térnyerésük várható.

Az összes munkanélküli közel 40%-a képzetlen, legfeljebb a 8 általánost végezte el. A megyék közül szintjük Csongrádban a legalacsonyabb (34%), Bács-Kiskunban a legmagasabb (43%). *Szakmai végzettséggel* ennél valamivel kevesebben, a régió átlagában 37%-nyian rendelkeznek. E csoport Békésben a legkiterjedtebb (39%), a másik két megyében 36% körül mozog részesedésük. A szakközépiskolai és technikumi végzettséggel munka nélkül maradók aránya minden megyében 20% alatt marad, a régió átlagában 14-15%-ra tehető arányuk. Míg a technikus minősítés viszonylag kedvezőbb életkilátásokkal kecsegtet, a szakközépiskolai végzettség önmagában egyre kevesebb védelmet nyújt a munkát keresőknek. A megyék közül a legnagyobb „túlkínálat” e végzettségből Csongrádban tapasztalható (18%-os arány), a többi két megyében 12-13% közötti értékeket mértek. Az utolsó három év tapasztalatai alapján a gimnáziumi érettségi fokozatosan leértékelődik a munkaerőpiacon. Bár a munkanélküliekből való részesedés még a legtöbb érettségizettet kibocsátó Csongrád megyében sem haladja meg a 10%-ot, a lassú aránynövekedés mindenütt megfigyelhető. A viszonylag stabil életkilátáshoz ma már diploma, elsősorban egyetemi végzettség szükségeltetik. Igaz, a régió legnagyobb felsőoktatással bíró megyéjében, Csongrádban néhány képzési területen már jelentkezik a túlkínálat jelei, de az átlagosan 5% alatti részesedés a munkanélküliek tömegéből továbbra is biztató a végzettségi csoport tagjai számára.

A *pályakezdő munkanélküliek végzettsége* több ponton is jelentősen eltér az általános képtől. A képzés nélkül próbálkozók aránya alig fele a teljes tömegének (legmagasabb Békésben, legalacsonyabb Bács-Kiskun megyében). Lényegesen magasabb a szakközépiskolát végzetek, technikus minősítést szerettek aránya, közelíti a pályakezdő munkanélküliek negyedét. A megyék közül Békésben 21-22%-ot, Csongrádban 28%-os részesedést mondhatnak magukénak. Átlagosan 14%-ra tehető a gimnáziumi érettségivel munka nélkül maradók aránya, itt a két végponton Csongrád (18%) és Bács-Kiskun (12%) állnak. Mintegy 6%-ot tesz ki a diplomás munkanélküliek részesedése, mely szintén erős területi különbségeket mutat. Csongrádban nagyjából 9%-ra, Békésben mindössze 3%-ra tehető arányuk (ami egyben jelzi a két megye felsőoktatása közti aránykülönbséget is).

A munkanélküliek képzettségét tekintve, a *fizikai foglalkozásúak* aránya stabilan 80% felett mozog a régió átlagában, valamelyest (0,8%-kal) alacsonyabb szinten, mint az ország átlagában. A régióon belül Csongrádban ennél lényegesen alacsonyabb (76,3%), Békésben 4 ponttal magasabb értékeket mérhetünk. Szám és arány szerint a legnagyobb csoportot a *szakmunkások* teszik ki, arányuk a régióban közelíti a 37%-ot (24643 fő), valamelyest (1,2%-kal) meghaladva az országos átlagot. A *betanított munkát végzők* országosan a munkanélküliek negyedét teszik ki, a régióban arányuk ennél 1,4%-kal alacsonyabb. A *segédmunkások* arányát vizsgálva 0,5%-kal szintén a Dél-Alföld mutat kisebb értéket (21%). A megyék közötti eltérések közül kitűnik Békés megye kiugró aránya a szakmunkás végzettségű munkanélküliek körében, Csongrád magas és Békés alacsony aránya a betanított munkások esetében, illetve Csongrád kifejezetten alacsony mutatója a segédmunkások körében.

A *szellemi foglalkozásúak* 18,5%-os átlagos aránya a régióban magasabb, mint az országos átlag (17,7%), ami döntően Csongrád megye kiugró (23,4%-os) értékének köszönhető. A vezető posztokat betöltő aránya 1,4-1,7% között mozog úgy a megyékben, mint a régióban, vagy országosan. Az irányító pozícióból munkanélkülivé váltak aránya a régióban 0,5%-kal meghaladja az országos átlagot, elsősorban Csongrád megye kiugró (3,3%-os) arányának köszönhetően. Az ügyintézők átlagos aránya a régióban és országosan szinte azonos, de míg Csongrádban 4%-kal magasabb, addig Békésben 2,5%-kal alacsonyabb értéket regisztráltak ennél. Az ügyviteli alkalmazotti csoport aránya munkanélküliekből csak Bács-Kiskun esetében marad el komolyabban (0,4-0,5%-kal) a regionális és az országos átlagtól.

Foglalkozási szerkezet:

A *foglalkozási szerkezet* alakulásáról a régióban csak az 1990-es Népszámlálás és az 1996-os Mikrocenzus adataiból tudunk következtetni. A régióban 1990-ben még több mint 600 ezer *aktív keresőt* tartottak számon, ez 1996-ra 77,5%-ára esett vissza. A csökkenés mértéke 7,5%-kal múlta felül az országos átlagot. A lakónépességre számított aktivitási ráta a régióban, 1996-ban, így lényegében megegyezett az országos átlaggal (34,2%). A megyék közül legnagyobb mértékben, Békésben csökkent az aktív keresők aránya (27,4%-kal), ezért nem meglepő, hogy az aktivitási ráta is itt süllyedt a legalacsonyabbra (31,3%). Bács-Kiskun és Csongrád megyékben 20-21%-os csökkenést mértek, ami még így is 5-6%-kal magasabb az országos átlagnál, de a kiinduló magasabb aktivitási szint miatt a ráták 1996-ban is 0,7, illetve 1,7%-kal meghaladták az országos átlagot.

Mindkét időpontban a *mezőgazdaság* részesedése jelentősen meghaladta az országos átlagot (11%-kal, illetve 7,8%-kal), de míg 1990-ben még minden negyedik aktív kereső az ágazatban talált munkalehetőséget, addig hat évvel később már csak minden hatodikra állt ez. Ez azt is jelenti, hogy 1996-ban a régió adta a foglalkoztatottak 13,4%-át, de a mezőgazdasági keresőkből 26,3%-kal részesedett (92%-kal magasabb arányt mutatott, mint az országos átlag!). A *primer ágazatok* közül a *bányászat* súlya a régióban mindössze 0,6%, ami 0,2%-kal elmarad az országos átlagtól, ezzel az ágazatban foglalkoztatottak 10,4%-a tömörül a Dél-Alföldön. (Aránya csak Csongrád megyében jelentősebb valamivel.) 1990 óta a régió és az országos adatok jelentősen közeledtek egymáshoz, akkor a különbség 1,1% volt.

A rendszerváltás előtti évben a régió *mezőgazdasága* még közel 140 ezer ember megélhetését biztosította, ez 1993-ra 44 ezerre csökkent, majd 1995-re további 11 ezer fő kibocsátása mellett 33 ezerre mérséklődött. Az utolsó három évben a csökkenés üteme lényegesen mérséklődött, 1997 végén még 30754-en dolgoztak az ágazatban. 1990 óta a leépülés a munkahelyek 75%-át számolta fel a régióban. Ennél is nagyobb ütemű volt a zsugorodás Bács-Kiskun me-

gyében (78,2%), de még a viszonylag kedvezőbb helyzetű Csongrádnál is a munkahelyek 68,6%-a számolódott fel a hét év alatt.

Az 1994-es Összeírás szerint a *mezőgazdasági egyéni vállalkozók* 1000 lakosra jutó száma az erősebb agrár jelleget mutató Békés (260 fő) és Bács-Kiskun (251 fő) a magasabb, de a komolyabb terciér háttérrel rendelkező Csongrádban is 194 főt írtak össze, ami kifejezetten erős kötődést mutat az ágazathoz, a földhöz.

A *szekunder ágazatok* közül a *feldolgozóipar* súlya a régióban, 1996-ban tized százalékra azonos az országos átlaggal, de míg Békésben aránya meghaladja a 26%-ot, illetve Bács-Kiskunban közelíti a 25%-ot, addig Csongrádban mind a régió, mind az ország mutatójától jelentős elmaradást regisztráltunk. Az *ipari foglalkoztatottak száma* 1995-re 37,2%-kal csökkent a régióban, ami valamelyest lassúbb leépülést mutat az országosnál (40,4%), de 1997-re az ütemkülönbség lényegesen mérséklődött. A régióban az álláshelyek 41,2%-a szűnt meg, ugyanez országosan 42,8%-ra tehető. A rendszerváltás előtt a régió iparában csaknem 167 ezren dolgoztak, ez a szám 1995-re 100 ezer alá süllyedt, 1997-re pedig már nem érte el a 92 ezret. A leépülés üteme a megyék közül a viszonylag fejlettebb Csongrád esetében volt a legjelentősebb, a legkisebb (38,7%-os) zsugorodást pedig Bács-Kiskunnak kellett elszenvednie. A csökkenés minden megyében minden évben folyamatos, de míg 1992-ig Békés veszítette a legtöbb munkahelyet, addig 1994-96 között Csongrád vesztesége volt a legnagyobb, Bács-Kiskun pedig ebben a rangsorban 1993-ban és 1997-ben volt vezető helyen.

Az *iparon belül* minden megyében az *élelmiszeripar* súlya a legnagyobb (24-30%), átlagosan 27,1%, ami 11,2%-kal magasabb az országos hasonló adatoknál.¹⁸ Viszonylag magas a textilipar súlya (átlagosan 22%), szintén az országos átlag felett minden megyében. Az országos helyzethez képest erősebb a fa-, papír- és nyomdaipar, illetve a nemfém ásványi termékek gyártásának súlya, a többi alágazat viszont változó mértékben, de elmarad az országos átlagtól. A papír- és a gépipar Bács-Kiskunban, a nemfém ásványi anyagok termelése Békésben és Csongrádban kiemelkedő a régió belül, mellettük Csongrád vegyipari és kohászati foglalkoztatása emelhető ki. Az *energiaszektor* súlya ugyan mérsékelten növekedett a régióban (2-ről 2,3%-ra), de az országos átlagtól való elmaradást csak kis mértékben sikerült csökkenteni. A megyék közül Bács-Kiskun folyamatosan alacsony arányt mutat, Békés komoly növekedés után került átlag fölé, míg Csongrád örzi hagyományosan erősebb pozícióját.

Az *1000 lakosra jutó ipari alkalmazott száma* a régió átlagában 1997 végén 67 fő volt, lényegesen elmarad az országos (72 fő) és a megyék (75 fő) átlagától. A jelentős csökkenés nyomán kialakult ráta Csongrádban 70 fővel a legmagasabb a régióban, Békésben 69 főt tesz ki, míg Bács-Kiskunban mindössze 64 főt mutattak ki (hagyományosan ebben a megyében volt a legalacsonyabb az arány hosszabb időtávban is). 1990-ben még mindhárom megyében 100 fő feletti arányokat mutattak ki: Bács-Kiskunban 101 fő, Békésben 109, Csongrádban 120 dolgozott 1000 lakosból az iparban.

1990-ben a tágabban vett *szolgáltató szektor* (építőiparral együtt) a régióban már a három főágazat legnagyobbja volt, 45,4%-os részesedésével, de ez jelentősen elmaradt az országos 53,6%-os hányadtól, amely ekkorra meghatározó foglalkoztatási ággá nőtte ki magát. 1996-ra a régióban is abszolút többségbe került a szolgáltató szektor, aránya a foglalkoztatásban 58%-ra növekedett, miközben országosan a ráta 65,2%-on állt. (Építőipar nélkül a régió adata 39,9, illetve 53,3%, míg az országos ráta 46,6, illetve 59,3%.)

¹⁸ Mindez azt jelenti, hogy a tágabban vett agrárszféra (élelmiszeriparral együtt) súlya a foglalkozási szerkezetben, Bács-Kiskunban 26,2%, Békésben 25%, Csongrádban pedig 21,9%.

Az építőipar jelentősége a foglalkoztatásban, a régióban (5,5%-ról 4,7%-ra) és országosan is mérséklődött (7%-ról 5,9%-ra). Míg 1990-ben a régió építőipara még 20 ezer főnek adott munkát, addig 1994-re már 10 ezernél is kisebb létszámot igényelt. 1995-ben 9355 fő, 1997 végén 8827 fő dolgozott az ágazatban. A csökkenés mértéke átlagosan 56%-os volt. Igaz, 1996-ról 1997-re már 700 fős növekedést tudunk kimutatni, de ez egyetlen megye (Békés) több mint 1000 fős növekedésének és a többi megye mérsékelt leépülésének eredője, komolyabb trend jelleget nem szabad neki tulajdonítani. (Sajnos ezt az 1998-as Békés megyei építőipari foglalkoztatási adatok is alátámasztják!) Az 1997 végére kialakult helyzet szerint mindhárom megyében 2700-3100 közötti foglalkoztatási szint jött létre, de míg Békésben ez 4500-as kezdő létszámról csökkent idáig, addig Bács-Kiskunban 7500-ról, Csongrádban 8000-ról indult a leépülés. Az építőipari munkásság mindössze 10,7%-a dolgozik a régióban, lényegesen kevesebb, mint a foglalkoztatottakból, vagy a lakónépességből való részesedése.

A kereskedelem aránya (12,6%) csaknem 2%-kal növekedett 1990 óta, igaz, ugyanez a folyamat zajlott országos léptékben is. Ebben az ágazatban Bács-Kiskun magas arányát érdemes kiemelni. A szálláshely szolgáltatás súlyában, 1990-ben meglévő 0,8%-os elmaradás 1996-ra 0,6%-ra mérséklődött, döntően Békés megye kiugróan javuló mutatójának köszönhetően. A szállítás, raktározás, posta és távközlés ágazat részesedése is növekedett a foglalkoztatásban (6,4%-ról 7%-ra), de a 2,4%-os elmaradás az országos átlagtól csak minimálisan (0,3%-kal) csökkent.

A pénzügyi szolgáltatások részaránya kétszeresére növekedett, de ezzel az ütemmel is növekedett a lemaradás az országos átlagtól (0,1%-ról 0,5%-ra). Ebben az ágazatban Békés megye áll a régióban az első helyen, de 2%-os aránya szintén jelentős elmaradást mutat az országos átlagtól. A gazdaságot segítő szolgáltatások súlya közel 1%-kal növekedett, miközben országosan a gyarapodás mindössze 0,5%-ra tehető a hat év alatt, ezzel a lemaradás mértéke 1,8-ról 1,3%-ra mérséklődött. Az ágazat legerősebb pozíciókat Csongrád megyében épített ki, de a 3,2%-os arány 0,7%-kal elmarad az országos átlagtól.

A közszolgáltatások közül az országoshoz viszonyítva valamelyest csökkent a régió közigazgatásának súlya, miközben 5,3%-ról 6,9%-ra növelte foglalkoztatását. Ugyanebben az időszakban viszont országosan 5,5%-ról 7,5%-ra gyarapodott a szféra jelentősége. A régió átlagától erősen elmarad Csongrád megye (6,3%), míg azt 0,2%-kal mind Bács-Kiskun, mind Békés meghaladja. Az oktatás szerepe a foglalkozási szerkezetben mind országosan, mind a régióban jelentősen (3,5%-kal) növekedett, ennek megfelelően a korábban is meglévő árnyalatnyi (0,1%-os) elmaradás továbbra is fennáll. Az egészségügy viszont az átlagosnál is magasabb foglalkoztatási szintet ért el a régióban (7%), ami azt jelenti, hogy az ágazatban dolgozók 14,6%-a a Dél-Alföld megyéiben tevékenykedik. 1990-ben még 0,1%-os elmaradás mutatkozott az országos átlagtól (5,2%), ez azóta 0,6%-os előnnyé alakult át. Míg az oktatásban Csongrád (9%) és Békés (8,8%) a régió és az ország átlagát is meghaladja, de Bács-Kiskun sem marad el túlzottan tőle, addig az egészségügyben az előbbi két megye magasabb rátája (7,3%) miatt, Bács-Kiskun leszakadása jelentősebb.

Az egyéb szolgáltatásokban dolgozók aránya országosan a hat év alatt 4-ről 5%-ra növekedett. Míg 1990-ben a régió lemaradása 0,6% volt, addig 1996-ra 0,5%-ra mérséklődött a különbség. A megyék közül Békés (3,8%) és Bács-Kiskun (4%) elmaradása az országos átlagtól jó 1%-ra tehető, addig Csongrád aránya 0,3%-kal meghaladja az országos, s 0,8%-kal a régió átlagát is.

1.2.2 Gazdasági, társadalmi viszonyok, regionális politika

A Dél-Alföld társadalmi helyzetét a kilencvenes években *mérsékelt romlás* jellemezte, még akkor is, ha a korábban jelen nem lévő, tömeges munkanélküliségtől eltekintünk. A gazdasági visszaeséssel, népesség csökkenéssel, előregedéssel, a jövedelmi pozíciók romlásával jellemezhető folyamat a hetvenes-nyolcvanas évek viszonylagos stabilitása, a lassú, de folyamatos gyarapodás, a vontatott, de érzékelhető felzárkózási folyamat az évtized végére megtorpant. A kedvező folyamatok leállása, majd az országon belüli különbségek gyors ütemű növekedése szinte sokként érte a helyi népességet. A rendszerváltás úgy tűnik, összességében negatívan hatott a régió helyzetére, úgy abszolút értelemben, mint a régiók közötti rangsort tekintve.

A lassan egy évtizedes folyamat eredőjeként elmondhatjuk, hogy a korábban is átlagosnak, vagy néhány mutatóban kedvezőtlen helyzetűnek ítélt *régió a rendszerváltás egyik nagy vesztese*. Nem is annyira a helyi ipari bázis leépülése okozta a sokkot – bár ez a folyamat is komoly hatást gyakorolt a válságjelenségek felerősödésére –, mint inkább a hagyományos „mentsvárnak” tekintett mezőgazdaság tartós piaci zavarai, a tulajdoni rendezetlenség, a kárpótlási folyamat negatív jelenségei, az agrártermelés jövedelmezőségének drámai visszaesése jelölik ki a fő sarokpontokat.

A régió tragédiája, hogy az egyértelmű válságjelek ellenére az évtized folyamán végig háttérben maradt, az országos médiumok keveset foglalkoztak a kialakult kedvezőtlen jelenségekkel, az ágazati nagyberuházások elkerülték a régiók, vagy csak kis térségeit érintették (M5-ös autópálya).

A vesztes pozíciót jelzi, hogy bár az alapvető mutatókat (társadalmi, gazdasági, infrastrukturális) tekintve a régió folyamatosan a leggyengébbek között szerepelt, az 1996-os területfejlesztési törvényig a kormányzati szintű programok lényegében elkerülték. A régió szinte egyedüli forráshoz jutási lehetőségét ebben az időszakban a *PHARE kísérleti program* a dél-alföldi régióban jelentette. A megyék, a kistérségek és az egyes települések, intézmények aktivitását és tenni akarását jelzi, hogy a szűkös saját források ellenére 64 nyertes programban vettek részt. A legjelentősebb témák: a turizmus fejlesztése (14 projekt), a régiómarketing (7 projekt), a különböző ágazatokat érintő termelési integrációk és együttműködések kiformalása (12 projekt), de mellettük a gazdasági infrastruktúra fejlesztése, a képzési struktúra javítása, a szállítási lehetőségek bővítése, az információk elérési lehetőségének megteremtése (19 projekt), az agrárinnováció fejlesztése (12 projekt) voltak a legfontosabb célok. Az igényelt, közel 1,5 milliárd Ft-os támogatás 23-27%-át az infrastruktúra, az agrárinnováció és az idegenforgalom témái kapták, egy hatoda került az együttműködések fejlesztésére, s mintegy 8%-a szolgált marketing célokat.

A régió belüli éles *területi különbségeket* jelzi, hogy Békés megyében találunk a területfejlesztés szempontjából három céllal is érintett kistérségeket (Mezőkovácsházi, Sarkadi, Szeghalmi), melyek nemcsak elmaradottak társadalmi-gazdasági szempontból, nemcsak a vidékfejlesztés elsődleges célterületei, de tartós munkanélküliséggel is sújtottak. Bács-Kiskun megyében Jánoshalma térsége elmaradottnak és tartós munkanélküliséggel sújtottnak adódott, a bácsalmási kistérség pedig, az általános elmaradottságon túl a vidékfejlesztés célterülete lehet. Mellettük, még az önmagukban dinamikus városok kistérségei is elmaradottnak minősültek az objektív kategóriák szerint, csak a megyeszékhellyel fémjelzett kistérségek nem kerültek be egyetlen támogatásra javasolt kategóriába sem.

A kormányzati szintű politikák közül a legnagyobb hatással a régió életére az *agrárpolitika* volt, melynek célja – a tulajdonviszonyok átalakulása után – a racionális, fenntartható, de szo-

ciális elemeket is magában foglaló földhasználatra való ösztönzés. A korábban egyértelműen új cégek alapítását támogató *vállalkozásfejlesztési politika* mára a létrejött kis- és középvállalkozások támogatását, versenyképességük erősítését tekinti fő feladatának.

A *regionális politika* szempontjából döntő lépés volt az 1996-os területfejlesztési törvény elfogadása, mely meghatározta a megye szerepét a területfejlesztésben, a 19/1998. (II.4.) Korm. Rendelet, mely a térségek besorolását rögzítette, az 1998-ban elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepció, mely több területen is iránymutatást adott a helyi fejlesztési prioritások megfogalmazásához. A legújabb folyamatok közül az előcsatlakozási alapok megnyílása a hazai pályázók előtt (SAPARD, ISPA) tekinthető a legnagyobb horderejű változásnak.

A *területfejlesztés* – miután megyei és kistérségi szinten a tervezés alap-dokumentumai elkészültek – pályázati rendszerben juttat pótlólagos fejlesztési forrásokat a területi szereplők (vállalkozások, társulások, önkormányzatok stb.) felé. A társadalompolitika hangsúlyos kérdéseit a szociális, nemzetiségi, kisebbségi, oktatási, foglalkoztatási ügyek, a megfogalmazott programok végrehajtása jelentik.

A regionális politikában Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye létrehozta a *Dél-Alföld Régiót*, ennek munkaszervezetét (DARFT Kht.), majd – az országban egyedülálló módon – négy évre megválasztotta elnökét, kijelölte a munkaszervezet székhelyét, megkezdte a regionális koncepciók (területfejlesztési, marketing, vidékfejlesztési), a stratégiai programok kidolgoztatását. A régió nyitott, ezt bizonyítják a megújuló erőfeszítések egy *eurorégió* kidolgozására román és jugoszláv partnerekkel, melyet a jelen politikai eseményei csak lassíthatnak, de meg nem hiúsíthatnak.

A *vidékfejlesztési politika* az Uniós tapasztalatok szerint az agrár- és területfejlesztés sajátos, nem mechanikus kombinációja, mely napjainkban kezd formálódni.

1.2.3 A mezőgazdasági GDP

A Dél-alföldi régió az ország területének csaknem 20%-át, népességének 13,4%-át adja, de a GDP-ből való részesedése nem éri el a 11%-ot. Míg 1994-1995-ben a régió az országos átlag 83%-án állt a fajlagos *GDP kibocsátásban*, ez az arány 1996-ra 81%-ra csökkent. Ez azt is jelenti, hogy az első két évben meglévő 2%-os előny a megyék átlagához képest, 1996-ra teljesen erodálódott, megkezdődött a régió lecsúszása, gazdasági teljesítményének leértékelődése. A Dél-Alföld tehát, az évtized közepén megindult gazdasági élénkülésben lemaradó, hátrányos pozícióba került, s ez hosszabb távon is értéktermelő képességének csökkenését vetíti előre. Bár a *fajlagos GDP* 1994-hez képest 55%-kal növekedett (354 ezer Ft-ról 549 ezer Ft-ra) a belső területi különbségek inkább nőttek. Csongrád megye lényegében változatlan szinten, az országos átlag 93-94%-án mozgott. Bács-Kiskun 77%-ról, Békés 80%-ról csökkent 76%-ra. Előbbi megye a Dunától keletre a legkedvezőbb helyzetűnek számít ebben a mutatóban, s csak a dunántúli, az átalakulásban élenjáró megyék előzték meg, utóbbiak még az alföldi, északi megyék között is legfeljebb átlagosnak tekinthetők.

A *GDP ágazati becslése* szerint az országban, 1995-96-ban 7,1%-ról 6,6%-ra csökkent a mezőgazdaság súlya, ez a Dél-Alföldön még több mint kétszeres értéket mutat, s csökkenési üteme is lassúbb, mint az országos trend. A megyék közül a legnagyobb súlya az ágazatnak Békésben van (17,3%), ennél csak némileg alacsonyabb a Bács-Kiskunban mért hányad (15,5%), s még a legkevésbé agrár jellegű megyének számító Csongrádban is 12%-ot számí-

tottak. Az agrár szféra jelentőségét mutatja, hogy a teljes ipari termelés közel 43%-át egyedül az *élelmiszeripar* adja a régióban (Békésben 48,5%, Bács-Kiskunban 45,6%, Csongrádban 37,3%), azaz a GDP további 11%-a is ehhez a szférához kötődik.¹⁹ Az ország egészéhez viszonyítva a régió súlya növekedett a mezőgazdasági kibocsátásban (23,6%-ról 24,5%-ra), stagnált a halászatban (13,3%, illetve 13,2%), és valamelyest növekedett az élelmiszeriparban, de ennek pontos értéke nem ismeretes.

A *fajlagos ágazati GDP* adatok szerint a régió mezőgazdasága 53%-kal hatékonyabb az országos átlagnál, legmagasabb értéket Békésben mértek (79 ezer Ft/fő), legalacsonyabbat Csongrádban (67 ezer Ft/fő), de a régió átlagát (72 ezer Ft/fő) Bács-Kiskun megye sem érte el (70 ezer Ft/fő). Az ipari fajlagos GDP ugyan 17,7%-kal elmarad az országos átlagtól, de ezen belül az egyik leghatékonyabb alágazat, az élelmiszeripar hasonló adata már ismét az országos átlag felett mozog mindhárom megyében.

Amíg országosan a *feldolgozóipari GDP* lassú gyarapodása figyelhető meg 1995-96-ban, addig a régió megyéiben az ágazat súlya csökkent (0,5-3,1%-kal). Bár a régió átlaga lényegében megegyezik az országos rátával, az országos ipari GDP-ből való részesedés egy év alatti 1,1%-os csökkenése (12,1%-ról 11%-ra) kifejezetten veszélyes tendenciát jelez. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a tágabb értelemben vett ipari ágazatok közül mind a *bányászat*, mind az *energiaszektor* súlya csökkenő, s meg sem közelíti a régió GDP-ből való részesedését, a folyamatok még inkább kedvezőtlennek tűnnek.

A *megyék* közül az ipar súlya Békésben a legmagasabb, de arányának csökkenése is itt éri el a legnagyobb értéket. A minimális súlyú bányászat mellett Csongrád szerepe emelkedik ki az energiaszektorban, de jelentősége itt is csökkenő (az ágazat minimális súlygyarapodását csak a legalacsonyabb aránnyal rendelkező Bács-Kiskunban regisztráltuk), itt 3%-ot meghaladó a GDP-ből való részesedés, több mint kétszerese Bács-Kiskun hasonló mutatójának. A fajlagos ipari GDP Csongrádban közelíti az országos átlagot (95%), míg Bács-Kiskunban az elmaradás meghaladja a 28%-ot.

A *szolgáltató ágazatok* közül a régió ütemesen növelte súlyát a *kereskedelemben*, az *építőiparban*, a *vendéglátás* területén, bár mindegyik terület aránya elmarad az országos GDP-ben betöltött szerepétől. Ugyanakkor a *szállítás*, *raktározás*, *posta és távközlés* ágazatban súlya egy év alatt 0,8%-kal csökkent.

Hasonló ütemű súlyvesztés jellemzi a *pénzügyi szolgáltatások* területét is, ez kifejezetten kedvezőtlenül hathat a régió távlati gazdasági fejlődésére, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az ágazat súlya csaknem egyharmaddal elmarad az átlagos GDP aránytól. A *gazdaságot segítő szolgáltatások* stagnálása szintén nem utal komolyabb belső dinamikára, ezek együttesen a fejlett üzleti szolgáltatások csekélyebb szerepére utalnak a régió gazdaságában.

A *közszolgáltatások* közül az *oktatás* és az *egészségügy* területén „felülreprezentált” a régió, utóbbi súlya egy év alatt 0,6%-ot növekedett. A három közszolgálati terület kifejezetten magas részesedése a területi-ágazati GDP-ből jelzi, hogy a gazdasági stabilitás jelentős mértékben ma is a közsféra stabilitásának függvénye. Az *egyéb szolgáltatások* jelentősége a GDP-ben csekély (2,4%), csaknem 1%-os elmaradást mutat az országos hasonló adatoktól.

A *megyék* közül az építőipar súlya Békésben kiugróan alacsony (bár növekvő jelentőségű), a kereskedelem Bács-Kiskun esetében kifejezetten magas (1%-kal múlja felül az országos átlagot), a vendéglátásban csak Békés éri el ugyanezt, míg Bács-Kiskun 0,3%-kal, Csongrád 0,6%-kal marad el attól. A *szállítás*,... ágazatban jelentős súlycsökkenést regisztráltunk Csongrád esetében (-3,7%), de így is alig 0,3%-kal marad el Bács-Kiskun 8,7%-os arányától.

¹⁹ Bács-Kiskun megyében az agrárszféra együttes aránya 26,3%, Békésben 30,5%, Csongrádban 21,8%.

Békésben az ágazat súlya alig 70%-a az országos átlagnak. A fejlett üzleti szolgáltatások közül a pénzügyi szféra szerepe mindhárom megyében közel 2%-kal elmarad az országos hasonló adatoktól, s a trend egyértelműen csökkenő, viszont kedvező, hogy a gazdasági szolgáltatások súlya ütemesen gyarapodott a vizsgált két évben, különösen a Csongrádban elért 16,2%-os részesedés tekinthető biztónak (0,3%-kal magasabb az országos átlagnál). A közszolgálati ágazatok súlya országosan is csökkent (közigazgatás, oktatás), vagy stagnált (egészségügy), ezt nagy vonalakban a régió is követte, de mérsékeltebb ütemben. A közigazgatás súlya a megyék közül Békésben, az oktatásé és az egészségügyé Csongrádban a legmagasabb.

1.3 A KÖRNYEZET ÁLLAPOTA. A TÉRSÉG KÖRNYEZETI ÁLLAPOTÁNAK BEMUTATÁSA ÉS A LEGJELENTŐSEBB KÖRNYEZETI PROBLÉMÁK ÁTTEKINTÉSE.²⁰

1.3.1 Levegőszennyezettség

A régió legjelentősebb légszennyeződését az ülepedő és a szálló por adja. Valamennyi megfigyelt településen – elsősorban a városokban – a szennyezettség a fűtési és nem fűtési időszakban egyaránt túllépi a megengedett határértékeket. A levegő-szennyezettség mutatói a számba vett közvetlen és közvetett levegőminőségi tényezők alapján a következőképpen alakultak:

- A szálló por meghaladja a higiénés határértékeket ($50 \mu\text{g}/\text{m}^3$), s ennek okai közé sorolható a kevés csapadék, a zöldterületek csekély aránya és a települések periferiájának nagy arányban burkolatlan úthálózata. 1996–97-ben a régió minden mérőpontján, elsősorban a városokban (megyeszékhelyeken), 90–100%-os határérték-túllépést jegyeztek.
- Az ülepedő por méréseinek értékei 6–54%-ban lépik túl a megengedett határértéket ($16 \text{ mg}/\text{m}^2/30 \text{ nap}$). Különösen a fűtési szezonon kívül jelentkeznek nagyobb arányú túllépések az uralkodó széljárások, a laza talajfelszín, a száraz éghajlat miatt, de jelentős mértékben a kevés zöldterület és a burkolatlan utak következtében is. A túllépések különösen Bács-Kiskun megyében magasak.
- A nitrogén-dioxid általi szennyezettség a régió mintavételi helyein 5–16%-os mértékben lépi túl a határértéket ($70 \mu\text{g}/\text{m}^3$). Az 1996/97. évi fűtési idényben a megyeszékhelyek és a nyolc ipari település közül Szeged nitrogén-dioxid szennyezettsége Győr után a második, Kecskeméte pedig a hetedik legrosszabb volt, míg Békéscsaba a középmezőnyben helyezkedett el. A szennyezettség forrása a közlekedés, melyet elsősorban a településeken áthaladó úthálózat nagy forgalma magyaráz.

A levegő ólomterhelése a határérték-túllépést ($0,3 \mu\text{g}/\text{m}^3$) illetően az országos tendenciáknak megfelelően csökkenést mutat.

A kibocsátott *légszennyező anyagok* országos átlag alatti mértékben szennyezik a régió – főleg városi településeinek – levegőjét, ami a gáz- és távfűtés elterjedésével, valamint a nehéz- és vegyipar alacsony részesedésével magyarázható.

A szennyező anyagok szerkezetében az ipari szennyezés részaránya csökkent, a közlekedési eredetű kibocsátások viszont növekvő tendenciát mutatnak, sőt egyes területeken a levegőminőség érdemi átalakulásához, romlásához vezetnek, ami a városok frekventált körzeteiben okozott, határértéket meghaladó szennyezettséggel bizonyítható.

Az Alsó-Tisza Vidéki, az Alsó-Duna menti, és Kőrösvidéki Környezetvédelmi Felügyelőség által a Dél-Alföld területén nyilvántartott légszennyező telephelyek száma 1995-re lényegesen lecsökkent. Jelenleg valamivel több, mint 1000 telephelyet tartanak nyilván. A légszennyező források révén kibocsátott káros anyag mennyisége évről-évre csökkenő tendenciát mutat, ami egyrészt a hatósági ellenőrzések nyomán megvalósított műszaki intézkedéseknek, másrészt pedig az ipari termelés csökkenésének és szerkezetváltásának köszönhető.

²⁰ Forrás: Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója (MTA RKK ATI – 1999.)

Ennek ellenére vannak olyan légszennyező pontforrások, amelyeknek évi 100 000 kg-ot meghaladó kibocsátásuk van. Ezen pontforrások területi eloszlása a régióban egyenletes.

A főbb szennyező anyagok megyei összesítését tekintve a kén-dioxid mennyiségében a régió egész területén lényeges csökkenés tapasztalható. A nitrogéndioxid-kibocsátás Bács-Kiskun megyében mutat növekedést, a por értékei viszont – Csongrád megyén kívül – általános növekedésre utalnak. A szénmonoxid-emisszió változó, de Békés megyében növekvő tendenciát mutat, ami feltételezhetően a megnövekedett teherforgalomnak, az előregedő tehergépkocsi-parknak tudható be.

A gáz- és távfűtésre kapcsolt lakások aránya fontos mutatója lehet a légszennyezés mértékének a fűtési időszakban. A térség szénhidrogén-erőforrásban való viszonylagos gazdagságának köszönhetően az 1990-es évek fejlesztéseinek eredményeként a régióban a vezetékes gázellátás jobb az országos átlagnál. Településeinek 94%-a (országosan 64%) rendelkezik vezetékes gázellátással. 1997 végén a vezetékes gázt fogyasztó háztartások lakásállományra vetített aránya 70%-ot tett ki (országosan 64%). A távfűtéssel ellátott lakásállomány aránya jóval kevesebb, s főleg a városokban van számottevő arányuk.

A légszennyezés egy sajátos forrása a pollenallergiát okozó parlagfű (és kisebb mértékben a Dél-Alföldön is megtalálható néhány fajtája). A nagyszámú allergiás megbetegedés okozója nyár végén és kora ősszel érezteti hatását az arra érzékeny lakosság körében.

1.3.2 Zajterhelés

A 80-as évek elejétől kezdődően az üzemi jellegű zajkibocsátás észrevehetően csökken, ugyanakkor a közlekedési eredetű zajterhelés növekvő mértékű. A tömegközlekedés korszerűsítése (troli-közlekedés, kerékpárút-fejlesztés, forgalomszabályozás, forgalomelterelés) több helyen kedvező hatást eredményezett. A szórakozóhelyek zaja viszont, különösen nyáron, a környéken élők nyugalma zavarja.

A környezetvédelmi felügyelőségek által elvégzett ellenőrző vizsgálatok szerint a legnagyobb zajkibocsátású üzemeket valamennyi hatósági határozat a határérték betartására kötelezte. Az elmúlt öt évben (1994–1998) 50 zajcsökkentő beavatkozásból 24 zajforrást sikerült teljesen megszüntetni, hét objektumnál pedig 5–22 dB zajcsökkenést értek el.

1.3.3 A vizek minősége

Felszín alatti vizeink első vízáadó rétegének minősége (talajvíz) regionális és helyi adottságok függvénye. A vízminőség a csapadék által kiragadott gázok, a talajrétegben felvett kémiai alkotórészek (pl. ellenőrizetlen szennyvízszikkasztás, nem megfelelő hulladék-elhelyezés miatt) és a víztartó rétegben végbement kémiai reakciók eredményeként alakul. Egy 1994-ben végzett expedíciószerű vízminőség-védelmi felmérés a Duna–Tisza közén a talajvízminták 60%-ában mutatott ki az egészségügyi határértéket meghaladó koncentrációban (40 mg/l) nitrát-terhelést.

A rétegvizek minősége emberi eredetű szennyeződés nélkül sem mindig felel meg az ivóvízellátás igényeinek. A rétegeredetű vízminőség-rontó összetevők közül a metán, a vas, a mangán, az ammónia és az arzén emelendő ki.

A szolgáltatott ivóvíz minősége – az utóbbi évek vízminőség-javító programjai ellenére – több helyen volt kifogásolt. Békés megyében például az 1990 és 1997 közötti időszakban a közegészségügyileg nem megfelelő víz miatt két településen (Gyomaendrőd, Körösújfalú) volt szükség átmeneti ivóvízellátás biztosítására.

A vízműveknél és egyedi vízellátó rendszereknél végzett ivóvízvizsgálat alapján a Dél-Alföldön az ihatósági vizsgálatok tekintetében átlagosan 13%, a bakteriológiai vizsgálati mintákban 8,9% a kémiai vizsgálatokban pedig 6,8% nem volt elfogadható. Mindhárom esetben a három megye átlaga magasabb volt az országos átlagnál. Bár a víz arzéntartalmával kapcsolatos korábbi gondok megoldódtak, az Európai Unió szigorúbb ivóvízminőségi-határértékeinek életbelépésével további arzén-mentesítésekre lesz szükség.

Az ADUVIZIG működési területén 31 településen szolgáltatnak kifogásolható minőségű ivóvizet a települési vízművek. Ezen települések közül 16 esetében több paraméter is kifogásolható (vas, mangán, arzén, ammónium és fajlagos vezető képesség). A többi településen a problémákat vas- és mangántalanító, valamint arzénmentesítő berendezésekkel oldották meg.

Az ATIVIZIG illetőségi területén az ÁNTSZ „vastalanító” berendezés építését írta elő Kunfehértón, Zsanán és Jászszentlászlón, Kunszálláson pedig arzénmentesítő berendezésre kötelezte az önkormányzatokat a határértéket meghaladó mennyiségek miatt. A fentiekben túlmenően a szolgáltatott víznél időszakosan jelentkező határérték körüli vastartalom jelent problémát.

A Békés megyei ivóvíz-minőségi vizsgálatok alapján a permanganátos oxigénigénnyel jellemzett szervesanyag-tartalom a megye 81 településéből 67 esetben volt megfelelő, 10 esetben tűrhető, 4 településen pedig kifogásolt. Az ammónium-tartalom 10 településen volt tűrhető és 9 településen kifogásolt minősítésű. A víz magas arzén-tartalma 31 településen jelentett problémát, de az ivóvízminőséget javító beruházások sokat segítettek a helyzeten.

A térség *felszíni vizei* többnyire erősen szennyezettek. A folyóvizek oxigénháztartása elfogadhatónak minősült, viszont a bakteriológiai szennyezettségük számottevő, szerves és szervesetlen mikroszennyeződésük pedig csak tűrhető osztályzatot kapott. A belvízelvezető csatornáknak mért adatok minden minősítési vonatkozásban rosszabbak, mint a folyók vizének adatai.

A Dél-Alföld folyói közül a Hármas-Körös a legkevésbé szennyezett. A folyó nitrogén- és foszforháztartás tekintetében „szennyezett” minősítésű, további minősítési csoportok szerint III. és II. osztályú.

A Duna dél-magyarországi szakaszának vízminősége az oxigénháztartás tekintetében II. osztályú, a nitrogén- és foszforháztartás jellemzői alapján, valamint az UV-olaj tartalom alapján IV. osztályú.

A Duna-völgyi főcsatorna vízminősége az 1995–98 időszakban oxigénháztartása alapján II–IV. osztályú, tápanyagháztartása pedig II–III. minősítési kategóriába tartozott. Valamivel rossz-

szabb a Kígyós-csatorna minősége, amely oxigén- és tápanyagháztartása alapján is III–IV. kategóriába sorolható, míg a Dongéri és a Csuhas-éri főcsatornák vize erősen szennyezett.

A Tisza Mindszent feletti szakaszán a mikroszennyezők és az egyéb jellemzők tekintetében minősül szennyezettnek, majd a Maros szennyező hatása és Szeged szennyvízmennyisége következtében az országhatárig vízminősége tovább romlik, mikrobiológiai szempontból negyedosztályúvá, rekreációra alkalmatlanná válik.

A Maros kimondottan szennyezett lép be hazánkba. Oxigénháztartása, tápanyagháztartása és mikrobiológiai jellemzői alapján is IV. osztályú a minősítése.

1.3.4 Szennyvíztisztítás, kezelés

A szennyvízelvezetés és -tisztítás terén nagy a lemaradás. A közcsatorna-hálózat kiépítettségi szintje alacsony, ezért jelentős környezeti károkat okoz. A régióban a 253 településből csak 61-ben van közüzemi szennyvízelvezető csatornahálózat és tisztítótelep. A csatornahálózat általában csak a települések központi részére terjed ki. A közcsatorna-hálózatba 1997 végéig a lakásoknak csak 30%-t kötötték be (e tekintetben különösen Békés és Bács-Kiskun megye van elmaradva). Ennek következménye a *közműolló* kimondottan nagy nyitottsága. 1997 végén a kilométerenkénti közüzemi vízhálózatához viszonyítva mindössze 193 méter (országosan 305 méter) csatornahálózat jellemezte a Dél-Alföldet, ami a régiók viszonylatában a legkevesebb. A 86%-os arányú vízhálózatra kapcsoltág mellett, a lakások csupán 26%-a rendelkezett közüzemi szennyvízelvezetővel, ami szintén az országos értékek alatt van (91, illetve 46%).

A szennyvíztisztító telepek összes kapacitása mindössze 180 000 m³/nap, s a városok többségében jól méretezett. Ezek kellő mértékű csatornázottság esetén is képesek lennének fogadni a keletkező elhasznált vízmennyiséget. A biológiai tisztítással tisztított szennyvíz aránya viszont kimondottan alacsony (1996-ban 50,1%), s bár ez a tisztítási fokozat az országos átlag fölötti, a régiók rangsorában a Dél-Alföld csupán Közép-Magyarországot előzi meg. Annak ellenére, hogy több szennyvíztisztító telep építése indult meg, illetve van jelenleg bővítés alatt, az újabb lakások csatornahálózatba való bekötése lassan halad. A szegedi szennyvíztisztító telep építése nemrégiben kezdődött meg, az I/a. ütem (előmechanikai tisztítás) üzembe helyezése 1998-ban megtörtént.

A jelenlegi állapotokat a folyékonyhulladék-ártalmatlanító telepek vagy ürítő helyek üzemelése jellemzi. Ott, ahol nincs ilyen létesítmény, rendszerint szakszerűtlenül és szabálytalanul kerül a szennyvíz elszikkasztásra és tárolásra, ezért egyrészt megnő a felszín alatti vízkészlet szennyezettsége – ami a talaj nitrátosodásában és fertőződésében jelentkezik – másrészt a települések alatt szennyvízdomb keletkezhet. Az elvezetett szennyvíz mennyisége a Dél-Alföldön az 1990–1996 időszakban csökkent. Ez elsősorban a vízhasználat visszaesésének következménye.

1.3.5 Hulladékgyűjtés, hulladékkezelés

A régióban csak az utóbbi években történt részletesebb állapotfelmérés a *hulladék gyűjtéséről, lerakásáról, ártalmatlanításáról és hasznosításáról*, hiányosak azonban a hulladéktárolók környezetterhelő hatásainak értékelései. A szervezett hulladékgyűjtés (szállítás, lerakás) inkább a városokra jellemző kommunál-higiéniai tevékenység, míg a községekben ezek a szolgáltatások csak részben megoldottak. A dél-alföldi régióban – az országostól valamivel erősebb növekedési ütem eredményeként – 1997-ben a hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya a többi régiótól elmaradva 62%-ot tett ki. Az elszállított települési szilárd hulladék mennyisége az 1990–1996 időszakban 1,9–2,3 millió m³ között alakult.

A lerakóhelyek, amelyek még igen kis hányadban foglalkoznak hulladék-hasznosítással, utóválogatással és hasznosanyag-kigyűjtéssel, az országban üzemelő lerakóhelyek 22%-át képezik. Öröndetes tény, hogy a régióban megkezdődött a térségi hulladékgyűjtők kialakításának folyamata, ami megyehatárokat átlépő társulásokkal jellemezhető.

A szelektív hulladékgyűjtés ma még komoly ellenállásba, anyagi és szervezési nehézségekbe ütközik, s főleg a stratégiai tervezés, valamint a próbaüzemelés szintén van jelen. Jól kidolgozott tervek léteznek a megyeszékhelyeken, s a nagyobb városokban is, a hajlandóság az önkormányzatok többségénél megvan. Szélesebb körű alkalmazásuk lényeges előrelépést jelentene a hasznosításban, az anyagmegtakarításban, és a lerakók kapacitásának növelésében. Ehhez azonban a hulladékhasznosítás háttérparának kialakítására lenne szükség.

1.3.6 Veszélyes hulladék kezelés

A keletkezett veszélyes hulladék (281230 t/év) jelentős hányada a II., kisebb hányada az I., míg minimális része a III. veszélyességi osztályba tartozik. Az ATIKÖFE működési területén a veszélyes hulladék 49%-át a telephelyekről elszállították a vállalatok, mindössze 5,6%-át tárolták helyben és 0,04%-át ártalmatlanították égetéssel. A fennmaradt 45% veszélyes hulladék a felügyelőségek tájékoztatása szerint magán-hulladékszállítók által kerül elszállításra megyén kívüli ártalmatlanító telephelyekre. Az átmenetileg tárolt hulladék zöme fűrésiszap. Az üzemi gyűjtőhelyekről elkerülő veszélyes hulladék gyakori ártalmatlanítási módja az engedéllyel rendelkező vállalatokhoz történő szállítás. Az 1994–1998 időszakra jellemző, hogy a környezetvédelmi hatóságok jogkörüknél fogva kényszerítették a vállalatokat a keletkező veszélyes szennyvíziszapok ártalmatlanítására és megoldódtak a nagyobb városok egészségügyi hulladékainak kezelési gondjai. Ezen beavatkozások egy része az állami Kármentesítési Program keretében történt. A legjobb ártalmatlanítási mód a veszélyes hulladék másodhasznosítása lenne, ennek feltételei és lehetőségei azonban korlátozottak.

A még nem teljesen kidolgozott ártalmatlanítási technológiák mellett további gondot jelent, hogy a települési önkormányzatok sem szívesen engedik át a tulajdonukban lévő területeiket veszélyes hulladék ártalmatlanítására, továbbá nehéz kiszűrni a kommunális veszélyes hulladékot.

1.3.7 Talajvédelem

(2., 3. térképmelléletek)

A régióban – mezőgazdasági szempontból – jellemző legfontosabb talajkárosító hatások a defláció, a talajsavanyodás, a szikesedési folyamatok. Deflációval veszélyeztetett homokterületek aránya Bács-Kiskun megyében a legnagyobb, majd Csongrád megye következik. Békés megyére nem jellemző a homokterületek kiterjedése.

Szikes vagy szikesedő talajok legnagyobb kiterjedésben Békés megyében fordulnak elő, ahol az összes terület mintegy harmadát jelentik. Csongrádban a szikesedés kiterjedése kevesebb, 12%-os részarányú, míg Bács-Kiskun megyében 9,1%.

A régióban található agyag- és homokbányák művelése és a felhagyott bányatelkek elmaradt rekultivációja rombolja a tájat. A természetvédelmi korlátozások kisebb-nagyobb feszültségeket okoznak a gazdálkodásban és területfejlesztésben. Az illetékes természetvédelmi hatóságok (Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatósága, Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatósága) – azonban kompromisszumot mutatva – az érintett települések mezőgazdasági fejlesztési igényeit igyekeznek elősegíteni.

1.3.8 Kedvezőtlen adottságú területek²¹

A kedvezőtlen demográfiai viszonyokból fakadó hátrányok: (3. táblázat)

E kategóriába azok az elnéptelenedéssel veszélyeztetett települések tartoznak, amelyeken a települési népsűrűség az országos átlag 50%-ánál kevesebb, és a népesség fogyása meghaladja a 0,5%-os arányt az 1990. és 1997. évi települési lakosszámok változásának megfelelően (KSH adatbázis alapján) (4. térképmelléklet).

Halmazottan hátrányos területek (települések):

Halmazottan hátrányos területeknek (településeknek) tekinthetők azok a területek, ahol a talaj termékenysége gyenge, gazdaságosan nem javíthatók és az elnéptelenedés veszélye is fennáll. (3. és 4. térképmelléklet).

A termőhelyi adottságokat tekintve hátrányosnak tekinthetők azok a mezőgazdasági területek, melyek az agrárpotenciált jelző értékszámaik alapján az országos átlagnál gyengébbek. A 75/268 irányelv 3.(4) bekezdésében szereplő támogatási kritériumnak az országos átlag 80%-ánál gyengébb agrárpotenciálú területek feleltethetők meg, miszerint

- „A talajok termékenysége gyenge és gazdaságosan nem javítható, de a mezőgazdasági termelést a természeti táj és az erőforrások védelme érdekében fenn kell tartani, a kultúrállapot és a lakosság helyben tartása érdekében.”
- 75/268 irányelv 3.(5) bekezdésében szereplő, a „halmazottan hátrányos helyzetű”-ség alapján való támogatási kritériumnak azok a területek tekinthetők, ahol az agrárpotenciál az országos átlag és annak 80%-a közé esik, és ez a hátrány párosul az elnéptelenedés veszélyével.

²¹ Forrás: Dél-Alföldi régió SAPARD területi alapadatok (GATE – 1999.)

1.3.9 Természetvédelmi területek (31. táblázat)

Az agrárkörnyezeti és természetvédelmi jellegű vidékfejlesztési programoknak a természetvédelmi oltalom alatt álló és a jogi védelem alá nem tartozó agrártáj védelmét, értékeinek megőrzését egyaránt biztosítani kell (5. térképmelléklet).

Védett területek:

Az alábbi táblázat a védett területek természetvédelmi kategóriák közötti megoszlását szemlélteti. Megállapítható, hogy az összességében 800.000 ha-t meghaladó védett természeti területekből – mely az ország területének 8,64%-a – több mint 100.000 ha-t tesznek ki a fokozottan védett magterületek.

Védett természeti területek (1998. január)

Természetvédelmi kategóriák	Száma (db)	Területe (ha)	Ebből fokozottan védett (ha)
Nemzeti parkok NP	9	422.844,0	75.432,5
Tájvédelmi körzetek TK	35	319.830,3	30.396,6
Természetvédelmi területek TT	138	25.402,5	1.337,6
Természeti emlék TE	1	-	-
Országos jelentőségű védett természeti területek összesen	18	768.076,8	107.166,2
Helyi jelentőségű védett természeti területek	1.067	35.800,0	-
Mindösszesen	1.250	803.876,8	107.166,2

Az országos jelentőségű védett területek közel fele erdő (347.413 ha) és a terület mintegy 40%-án (297.378 ha) található mezőgazdasági művelés. Az országos jelentőségű, mezőgazdasági művelés alatt álló védett természeti területek 25%-a gyeperdő, mintegy 12%-a szántó, a többi pedig szőlő, kert, gyümölcsös, illetve halastó művelési ágú terület. A régió természetvédelmi oltalom alatt álló területeit az 5. térkép és a 31. táblázat szemlélteti.

Környezetileg érzékeny területi rendszer és kiterjedése (ESA):

Az ország 9.303.183 hektárnyi területéből mezőgazdasági művelés alatt áll 6.130.000 hektár, az összes földterület 66%-a. Ez az európai átlag közel kétszerese. A szántóként hasznosítható terület 4.700.000 ha, a teljes terület 50,6%-a, és ez a háromszorosa az európai átlagnak. A 18%-nyi erdőterülettel tehát az ország legnagyobb részét mező- és erdőgazdasági termelésre hasznosítjuk, és ez számottevően befolyásolja természeti környezetünk állapotát.

Az ország területéből a mezőgazdaságilag művelt védett természeti terület mindösszesen 3%, de tekintve, hogy hazánk területének több mint kétharmada művelt terület, a nem védett területeken folytatott gazdálkodás mikéntje jelentős hatással van a szigetszerűen beékelődött növény- és állatfajokra és ezek életközösségeire. Ezek megóvásának egyik leghatékonyabb eszköze az Angliából elindult, majd az EU által is átvett **Környezetileg Érzékeny Területek** (Environmental Sensitive Area: **ESA**) rendszere, mely olyan tájak megőrzésére hivatott, ahol

maga a táj, az ott fellelhető élővilág és a kultúrtörténeti értékek országos jelentőségűek. Az ESA olyan terület, ahol a hagyományos mezőgazdálkodási módszerek segítettek kialakítani egy sajátos tájarculatot, történeti jellegzetességet és nem utolsósorban növény- és állatközösségek élőhelyeit. A kifizetési rendszer célja az, hogy segítse ennek a gazdálkodási gyakorlatnak folyamatos fennmaradását, és a környezetvédelmi érdekek érvényesítését.

Az 1996. évi LIII. a természet védelméről szóló törvény vezette be az ESA rendszerhez hasonló **Érzékeny Természeti Területek (ÉTT)** fogalmát. A törvény 53/3/c pontja szerint „érzékeny természeti terület az olyan extenzív művelés alatt álló terület, amely a természetkímélő gazdálkodási módok megőrzését, fenntartását, ezáltal az élőhelyek védelmét, a biológiai sokféleség fennmaradását, a tájképi és kultúrtörténeti értékek megőrzését szolgálja”. A törvény alapján az ilyen területeken a védett természeti értékek megőrzése érdekében természetkímélő gazdálkodást folytatók támogatásra számíthatnak. A törvényi definícióból egyértelműen lehet látni az ESA rendszer és az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) közötti hasonlóságot, tehát az ESA magyarországi megfelelőjeként ezt az elnevezést fogjuk a továbbiakban használni.

Magyarországon az ÉTT földrajzilag jól körülhatárolható, természetvédelmi szempontból értékes – de nem, vagy csak részben védet – területekre koncentrálnak. Olyanokra, amelyek élővilága és élettelen természeti értékei egyaránt a mezőgazdasági termeléstől, annak gyakorlatától, a külterjes (extenzív) gazdálkodástól nagymértékben függenek. A gazdálkodási mód megváltoztatása intenzívebb gazdálkodási módra, vagy a gazdálkodás feladása az adott térségben veszélyezteti a természeti értékeket.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az ÉTT kijelölése elsősorban ott indokolt, ahol viszonylag nagy kiterjedésben (legalább kistáji léptékben) fordulnak elő hasonló jellegű élőhelyek, amelyekre egységes előírások dolgozhatók ki. Nagyon mozaikos területekre nehéz ökológiai szempontból megfelelő, de mégis egyszerű előírásomagok kialakítása, ezért az ilyen típusú területekre célszerűbb inkább más stratégiákat (pl. horizontális agrárkörnyezeti programok vagy a terület megszerzése) alkalmazni. Az ÉTT rendszerét tehát elsősorban a nagyobb térigénnyel rendelkező, de nem túlzottan speciális fajok, illetve nagy kiterjedésű élőhelyek, hagyományos földhasználatot őrző tájak védelmére célszerű alkalmazni.

Az érzékeny természeti területek lehatárolásakor alapvetően a természetvédelmi törvény definíciójából indulhatunk ki, azaz hol vannak Magyarországon olyan térségek, ahol a természeti, táji és kultúrtörténeti értékek megőrzése az extenzív gazdálkodási módok fennmaradásától függ.

Az egyes potenciális érzékeny természeti területeket a természetvédelmi támogatás fontossága alapján a KöM TvH 9 Nemzeti Park Igazgatósága értékelte, és az alábbi három kategóriát állította fel:

1. **Kiemelt területek:** ahol nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő természeti értékek nemzetközi viszonylatban is jelentős állománya fordul elő, amelynek fennmaradása már középtávon (5-10 év) is kétséges, amennyiben a természetkímélő gazdálkodás nem részesül támogatásban.
2. **Fontos területek:** ahol országos viszonylatban jelentős természeti, táji és kultúrtörténeti értékek fordulnak elő, amelyek fennmaradása, vagy állapotának javítása érdekében a természetkímélő gazdálkodás támogatása szükséges.
3. **Lehetséges területek:** ahol jelentős az extenzív mezőgazdasági élőhelyek aránya, de a természeti, táji és kultúrtörténeti értékek jelentősége kisebb, illetve olyan területek, ahol az extenzív gazdálkodás ösztönzésével a terület természeti értéke növelhető lenne.

A leírt szempontok és prioritások alapján meghatározott a Dél-Alföldi régió:

Nemzeti Park Igazgatóság	ESA terület
<i>Kiemelt területek:</i>	
KNP	<ul style="list-style-type: none"> • Dunavölgyi-sík • A Tisza homokhátsági vízgyűjtője
KMNP	<ul style="list-style-type: none"> • Dévaványa környéke
<i>Fontos területek:</i>	
KNP	–
KMNP	<ul style="list-style-type: none"> • Békés-Csanádi löszhát pereme • Gyula-Dobozi „ártér” • Sarkad-Biharugrai terület • Hajdani Körös ártér • Kígyósi területek • Vésztő-Szeghalom környéke
<i>Lehetséges területek:</i>	
KNP	–
KMNP	<ul style="list-style-type: none"> • Körös-völgy • Maros-völgy • Tisza-völgy

Az agrárkörnyezeti programok (AKP) és célterületeik:

Az EU-s harmonizációs munka tekintetében kiemelt fontosságú az EU 2078/92 számú agrárkörnyezeti rendeletének hazai átvétele és alkalmazása, tehát a hazai viszonyoknak megfelelő agrárkörnyezeti program koncepciójának és gyakorlatának kialakítása. Ezen rendelet alapján a tagországoknak kötelező saját agrárkörnyezeti programot kialakítani és bevezetni, amelynek feladata a környezet, a természet védelmét, a táj fenntartását és megőrzését célzó mezőgazdasági termelési módszerek kialakulásának és elterjedésének elősegítése. Ez egyben a SAPARD prioritások között is fontos helyen szerepel.

A rendelkezésre álló formákból a tagországok szabadon választva – az igényeiknek, stratégiai céljaiknak, valamint a megoldandó agrárkörnyezeti problémáknak megfelelően – alakítják ki saját agrárkörnyezet-védelmi programjukat. A program horizontális, az egész országra kiterjedő formákat (pl. ökológiai gazdálkodás) és különböző térségekre vonatkozó (zonális) célprogramokat (6. térkép, 32. táblázat) egyaránt tartalmazhat. Ezek kiválasztása, kidolgozása, valamint a bevezetés feltételeinek megteremtése a tagország mezőgazdasági minisztériumának a feladata. Az agrárkörnyezet-védelmi programot bevezetés előtt be kell nyújtani az EU Bizottsághoz elfogadásra. Ez Európai Unió a tagországok agrárkörnyezet-védelmi programjainak megvalósításához 50, illetve 75%-os társfinanszírozást biztosít.

A programokban való részvétel a gazdálkodók számára önkéntes, és általában 5 éves szerződés alapján történik. A célprogramokban felvállalt környezetkímélő, természetbarát, tájfenntartó tevékenységért kapják a gazdák a kifizetéseket.

Az agrárkörnyezet-védelmi intézkedések szerepe az Agenda 2000-ben megfogalmazottak alapján is jelentősen megnövekszik, a vidékfejlesztés egyik jelentős eszközrendszerévé válik, és támogatásának lehetőségei kibővülnek. A vidékfejlesztést célzó kifizetések közül kötelező jelleggel csak az agrárkörnyezeti és a kedvezőtlen adottságú térségek (LFA²²) támogatási rendszer marad meg. Az agrárkörnyezet-védelmi kifizetések alkalmazási körét az alábbi célokra, módszerekre terjeszti ki:

- a környezet védelmével és állapotának javításával, a tájmegőrzéssel, a természeti erőforrások védelmével kapcsolatos mezőgazdasági földhasználati módok elterjesztése,
- a gazdálkodás – környezeti szempontból is előnyös – extenzívebbé tétele,
- a nagy természeti értékű területek megfelelő használata, fejlesztése,
- a mezőgazdasági területek táji és történelmi, kulturális adottságainak megőrzése,
- a környezeti tervezés integrálása a mezőgazdasági gyakorlatba.

Az AKP-t a környezetkímélő, integrált gazdálkodási rendszerek ismérvei jellemzik. Az ökológiai adottságokon alapuló, multifunkcionális mezőgazdasági földhasználatnak, az EU-ban is megcélzott agrár-vidékfejlesztési politika célkitűzéseinek jelentős támogatási prioritást kell biztosítani. Az AKP célkitűzéseiben a különböző térségek adottságainak megfelelő, ahhoz igazodó fenntartható mezőgazdasági földhasználat kialakítása fogalmazódik meg olyan módon, hogy az megfeleljen az EU 2078/92 rendeletében foglaltaknak. Az AKP környezetbarát mezőgazdasági földhasználatot támogató célprogramjai két fő típusba sorolhatók.

Az első két típust az úgynevezett horizontális vagy országos célprogramok alkotják, amelyek a hazai mezőgazdasági földhasználat teljes területére kiterjednek. Ezen programok célkitűzése az, hogy támogatást nyújtson a különféle földhasználati ágakban a környezetbarát termelési, gazdálkodási eljárásoknak, így elősegítse a magyar agrárgazdaság új, hosszú távon is fenntartható fejlődési modelljének kialakulását, a környezeti szempontokat is figyelembe vevő gazdálkodási tervezését, az integrált és az ökológiai gazdálkodás terjedését, valamint a különféle gyepterületek és vizes élőhelyek megfelelő hasznosítását.

A célprogramok másik fő típusát az úgynevezett zonális vagy térségi célprogramok képezik, amelyek az adott térség környezet- és természetvédelmi szempontú mezőgazdasági földhasználatát segítik, hozzájárulva az adottságaihoz illeszkedő gazdálkodási formák elterjedéséhez, a tájgazdálkodás kialakulásához, a terület környezeti, természeti értékeinek megőrzéséhez és

²² LFA: Less Favourable Areas (Kedvezőtlen Adottságú Területek)

fejlesztéséhez. Ezen programok célterületei közé olyan térségek tartozhatnak, amelyek természetvédelmi, talajvédelmi vagy vízvédelmi szempontok miatt valamilyen speciális földhasznosítási formák, gazdálkodási módszerek felvállalását támogatják az egyes célprogramok.

A Dél-Alföldi régió 3 megyéjének zonális agrárkörnyezeti célterületeit a *32. táblázat* ismerteti.

1.3.10 Épített környezet védelme

(34. táblázat)

Az épített környezet az egyes települések beépített területeit, lakás- és középület állományának összességét jelenti, az épületekhez tartozó műtárgyakkal (kerítések) és a nyomvonalas infrastruktúrával (út, vasút, vezeték) együtt.

Az épületállomány döntő többsége a városok és a községek belterületén összpontosul. A régió középületei (más alföldi térségekhez hasonlóan) az elmúlt száz-százhusz évben, különösen pedig az utóbbi évtizedekben épültek. A XIX.-XX. századi épületek, illetve a korábbi évszázadokból fennmaradt műemlékek (relikviák) megőrzése részét képezi a vonzó, kultúrált épített környezetnek, aminek kialakításához még a természet- és környezetvédelmi feladatok megoldása is kapcsolódik, valamint az idegenforgalomban is jelentős tényezőként tartják számon.

Az épített környezet védelmének egyik igen fontos tényezője, hogy azt az adott településen, városrészen élők magukénak érezzék; az egyes emberek, a városvédő mozgalmak és más civil szervezetek javaslataikkal aktívan vegyenek részt az új EU követelményeknek is megfelelő településrendezési tervek kidolgozásában.

A régióban jelentős védett egyházi épület (228), szobor, emlékmű (169), polgárház (155), parasztház (110) található, melyek megóvása, fenntartása jelentős feladat az épített környezet védelmében.

2 A RÉGIÓ ÖSSZEHAISONLÍTÓ ELEMZÉSE

2.1 INFRASTRUKTÚRA

A **közüzemivíz-ellátás** a Dél-Alföldön teljes (minden település rendelkezik vezetékes vízellátással). A közüzemi hálózatba bekapcsolt lakások aránya azonban a régióban (1997, 85,8%) az országos átlag (90,6%) alatt van (a régiók között a leggyengébb mutatót produkálva), és ezen belül is kiugróan negatív Bács-Kiskun értéke (82,7%). Csak Pest megyét megelőzve Bács-Kiskun a megyék rangsorában az utolsó előtti helyen áll. A másik két megye közüzemivíz-ellátása is az országos átlag alatt marad (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998; Dél-Alföld. Magyarország régiói 7. KSH, 1998).

A **szennyvízhálózatot** tekintve még nagyobb a Dél-Alföld lemaradása a többi régiótól, illetve az országos átlagtól. A szennyvízcsatorna-hálózattal rendelkező települések aránya (nagy részben a kedvező településszerkezetnek köszönhetően) ugyan az országos átlag felett van (Bács-Kiskunban azzal egyenlő), azonban, míg országosan a közüzemi hálózatba bekapcsolt lakások aránya 46,0%, addig ez a Dél-Alföld átlagában mindössze 26,4% (ezzel a térség az utolsó a régiók között), ezen belül is Bács-Kiskun (21,8%) és Békés (22,6%) az utolsó két helyet foglalja el a megyék sorrendjében, de Csongrád adata (35,7%) is mélyen az országos átlag alatt van (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998; Dél-Alföld. Magyarország régiói 7. KSH, 1998).

A fenti adatok alapján nem meglepő, hogy a Dél-Alföld átlagában a **közműolló** (az 1 km vízvezeték-hálózatra jutó szennyvízcsatorna-hálózat hossza) a legalacsonyabb értéket mutatja az országban. Az index a régióban 193,1 m, míg országosan 304,5 m. Nógrádot leszámítva Békés (173,6 m) és Bács-Kiskun (183,9 m) a legkisebb megyei értékekkel szerepel a listán, de Csongrád is (232,4 m) - Nógrádon kívül - csak Somogy mutatójánál mutat kedvezőbb értéket (Dél-Alföld. Magyarország régiói 7. KSH, 1998).

A régióban a (viszonylag magas arányban) **elvezetett szennyvíz** mindössze 50,1%-a kerül **biológiai és ún. III. fokú tisztításra**, ami a legalacsonyabb regionális érték, noha az országos átlag (41,9%) felett van. (E látszólagos ellentmondásnak az az oka, hogy Közép-Magyarország - benne Budapest - keletkezett szennyvizeinek több mint felét vezetik el, ám azt mindössze 7,1%-ban tisztítják a fent említett módon.) Szegeden nincs biológiai tisztítás, ezért Csongrád megye átlaga mindössze 17,9%, míg Bács-Kiskuné 73,6%, Békésé viszont 99,2% (Dél-Alföld. Magyarország régiói 7. KSH, 1998).

A régió településeinek 94,4%-a rendelkezik **vezetékesgáz-ellátással**, s ez messze jobb az országos átlagnál (61,4%). Településszinten Békés megye a listavezető, mivel minden települése részesül e szolgáltatásban. Bács-Kiskun (a települések 93,2%-a) és Csongrád (91,5%) is jóval az országos átlag feletti mutatókkal jellemezhető. A Dél-Alföldön átlagban a lakások 70,0%-a van rákötve a vezetékesgáz-hálózatra, ami az országos mutatót jelentősen meghaladja (64,0%). E tekintetben Csongrád értéke (77,8%) országosan is kiemelkedő, míg Békés értéke (70,5%) a dél-alföldi átlag, Bács-Kiskuné (63,4%) az országos átlag közelében alakul (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A **villamosenergia-hálózat** a régióban gyakorlatilag kiépített. Elsősorban Bács-Kiskunban egyes külterületi helyekre azonban még nem jutott el a vezeték.

Az 1000 lakosra jutó **távbeszélő fővonalak** számát tekintve a Dél-Alföld (273) jóval az országos átlag alatt van. (Igaz, az országos átlagot jelentősen torzítja Budapest kiugró mutatója.) Ezzel együtt a régió két megyéje, Békés 254 és Bács-Kiskun megye 266 fővonalal a sereghajtók között található az országos összevetésben, míg Csongrád kiemelkedő 302-es értékkel Győr-Moson-Sopron mögött - Pesttel együtt - a 2. helyet foglalja el a megyék rangsorában (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A **közúthálózat** adatai csaknem minden kategóriában országosan a legrosszabbak, igaz, ebben ismét szerepet játszik a régió relatíve alacsonyabb átlagos településsűrűsége. A 100 km² területre jutó összes országos közút hossza a régióban 27,2 km, szemben az országos 32,4 km-rel; Békés és Bács-Kiskun adata valamivel a regionális érték alatt van, Csongrád (31,6 km) viszont megközelíti az országos mutatót. A főutak tekintetében árnyaltabb a kép: a Dél-Alföld adata (6,0 km/km²) ez esetben is a legalacsonyabb az országban, Bács-Kiskun (7,1 km/km²) viszont közelíti az átlagot, Békés pedig (4,1 km/km²) országosan a legalacsonyabb értéket produkálja (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A régió közúthálózatának legnagyobb gondja, hogy - Bács-Kiskun kivételével - kevés a gyorsforgalmi út és a főútvonal.

A régióban 1000 lakosra átlag 209 **személygépkocsi** jut, ami a Dunától keletre - leszámítva Budapestet és "Közép-Magyarországot" (Pest megyét) - a legmagasabb érték, viszont az országos átlagadattól (227) elmarad, amely utóbbit azonban ismét jelentősen befolyásol a főváros kimagasló indexe (312). Bács-Kiskun értéke (228) így is az országos átlaggal csaknem azonos, Csongrád (219) a Nyugat-Dunántúlt nem tekintve a megyék élvonalában van, Békés viszont (174) a sereghajtók közé tartozik (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A Dél-Alföld **vasútjainak** vágányhossza közel 1400 km; itt található az ország közforgalmú vasútvonalainak 18%-a, s a települések 45%-ának van 2 km-nél közelebbi vasútállomása. A vasútsűrűség az országos átlag körül van. A régió négy vonala törzshálózati fővonal: (Budapest-)Szolnok-Békéscsaba-Lökösháza (-Arad); (Budapest-)Kiskunhalas-Kelebia (-Szabadka); (Budapest-)Cegléd-Kecskemét-Szeged; Kiskunfélegyháza-Kiskunhalas. Csak ezek a vasutak villamosítottak, s csak a Gyomaendrőd és Békéscsaba közötti szakasz kétvágányú.

A régió az ország vasúti forgalmából kisebb arányban részesedik, mint a vonalak hosszából: az országos vasúti teherszállítási teljesítménynek csak 10%-a, a személyforgalomnak ennél is kisebb része bonyolódik a dél-alföldi vonalakon. Ez a terhelés is a fővonalakra összpontosul; a mellékvonalak kapacitásai kihasználatlanok (Timár J., Velkey G. szerk.: A dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója. I. kötet. Helyzetértékelés. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet).

A Dél-Alföldön a Dunán bonyolódik a csekély magyarországi **vízi szállítás** több mint 90%-a, amelynek túlnyomó része a külkereskedelem szolgálatában áll, illetve tranzitforgalom. A többi víziút szállítási szerepe elhanyagolható; csak vízügyi, illetve sport- és rekreációs célú tevékenység folyik rajtuk, a vízi személyszállítás volumene jelentéktelen (Timár J., Velkey G. szerk.: A dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója. I. kötet. Helyzetértékelés. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet).

A **hidak** hiánya a régió életében - különösen a Dunán - már-már katasztrofális problémákat okoz. A csongrádi tiszai hídi összeköttetések viszonylag jobbak, ám Békés megye nehézkes bekapcsolódása az ország közúti vérkeringésébe a tiszai híd műszaki-funkcionális elégtelensége következtében végletes károkat okoz a térségben.

A régióban csak a kecskeméti repülőtéren van (katonai) **légiforgalom**. Ezen kívül szilárd burkolatú a kalocsai (volt szovjet) katonai repülőtér, s rendszeres sportcélú repülés folyik a szegedi, a kiskunfélegyházi és a békéscsabai füves repülőtereken (Timár J., Velkey G. szerk.: A dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója. I. kötet. Helyzetértékelés. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet).

2.2 EMBERI ERŐFORRÁSOK

A régió népességének **gazdasági aktivitása** nem mutat túl jelentős különbségeket az országos indexekhez viszonyítva. A gazdaságilag nem aktív népesség aránya a Dél-Alföldön (60,5%; 1996. ápr. 1.) kissé magasabb az országos mutatónál (60,2%), s ennek megfelelően a gazdaságilag aktív népesség aránya csekélyebb, ezen belül viszont a munkanélküliek aránya regionális szinten (4,5%) alacsonyabb, mint országosan (4,8%). A foglalkoztatottak aránya a régióban megegyezik az országos adattal (35,0%). Az aktivitás minden mutatóját tekintve a Dél-Alföldön belül viszonylag legjobb helyzetben Csongrád, a legkedvezőtlenebben pedig Békés van.

A legnépesebb foglalkoztatotti csoport minden régióban és megyében (Budapestet, és ennek eredményeként Közép-Magyarországot leszámítva) az **iparban** alkalmazásban állók jelentik. A Dél-Alföldön arányuk 33,4%, amely az országos (31,4%) és az országos vidéki átlag (36,9%) között van. Az Észak-Alföld és Dél-Dunántúl (valamint az említett Közép-Magyarország) alacsonyabb indexekkel rendelkezik. A dél-alföldi megyék szintén az országos és az országos vidéki átlag között találják magukat a statisztikában (Csongrád 32,0%, Bács-Kiskun 33,5%, Békés 34,8%).

A **mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és halászatban** alkalmazásban állók aránya a régióban 11,2%; a Dél-Dunántúl után (12,4%) ez a legmagasabb nagytérségi adat, s az országos átlagnak (6,5%) csaknem duplája. Bács-Kiskunban 12,3%, Békésben 11,8%, Csongrádban 9,5% ez a mutató.

A képzettségi szint egyik fontos mutatója az **aktív keresők legmagasabb iskolai végzettsége**. Regionális szinten az aktív keresők 1,6%-a nem végezte el az általános iskola 8 osztályát, szemben az országos 1,1%-os átlaggal. Békés (0,9%) és Csongrád (1,0%) mutatója viszonylag kedvező, míg Bács-Kiskun megyében az érték az országos átlag csaknem két és félszerese. A vizsgált társadalmi csoportban jelentősen magasabb a (csak) 8 osztályt végzettek aránya mind a régióban (23,9%), mind az egyes megyékben (Békés: 22,0%, Csongrád: 23,8%, Bács-Kiskun: 25,2%) az országos átlaghoz viszonyítva (20,2%) - a közép- és felsőfokú végzettségük "rovására". A középfokú végzettségük esetében kisebb a hátrány (Dél-Alföld: 60,9%, Magyarország: 61,9), s ez nagyrészt Békés mutatójának köszönhető (63,9%; mindkét másik megye adata 59,8%). A felsőfokú végzettségük arányát tekintve a legnagyobb a lemaradás (Dél-Alföld: 13,6%, Magyarország: 16,8%). Még az egyetemi város megyeszékhellyel rendelkező Csongrád értéke is (15,4%) az országos átlag alatt van, Békés (13,2%) és Bács-Kiskun (12,5%) pedig tovább rontja az átlagot (Dél-Alföld. Magyarország régiói 7. KSH, 1998).

A fenti mutatókat mintegy összegzi az **elvégzett átlagos osztály-/évfolyamszám** (a 10 évesnél idősebb lakosság száma alapján; 1990). A régióban az átlagérték 8,47, s ez jelentősen elmarad az országostól (8,94), amelyet csak Csongrád adata (0,83 közelít meg, míg Békés (8,35) és Bács-Kiskun (8,27) attól rendre elmarad (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A **bruttó átlagkeresetek** vizsgálata gazdasági ágazatonként és területenként meglepő eredményeket mutat. Országosan a bruttó átlag 58 359 Ft, ezen belül - néhány kiemelt ágazat közül - a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és halászatban realizált jövedelem az országos átlag kevesebb mint háromnegyede (72,5%-a), a feldolgozóiparban 101,1%-a, a pénzügyi szférában 192,6%-a (Budapesten 273,5%-a!). A Dél-Alföldön ezek az arányok kevésbé torzak: a mezőgazdaság indexe 84,6%, a pénzügyé 163,6%.

A bruttó átlagkeresetek a Dél-Alföldön csak az Észak-Alföldet megelőzve a második legalacsonyabbak, és az országos átlag 84,3%-át teszik ki. Ezen belül a listán Csongrád 88,9%-kal, Békés 82,1%-kal, Bács-Kiskun pedig 82,0%-kal szerepel. (Összehasonlításhoz: Budapest megfelelő adata 130,6%.) A megyék között Csongrád a feldolgozóipari, Békés a mezőgazdasági keresetekkel emelkedik ki csekély mértékben (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A **személyi jövedelemadó** mutatói a fentiekhez hasonlóan alakulnak. Az egy állandó lakosra jutó adó (1997) a régióban 48 863 Ft, amely érték csak az észak-alföldit megelőzve az utolsó előtti a térségek között, és az országos mutató 70,3%-át teszi ki. Mindhárom megye indexe mélyen az átlag alatt van, legkevésbé Csongrád (az átlag 80,6%-a). Békés (67,2%) és Bács-Kiskun (64,0%) csak Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyéket előzi meg a jövedelemadó átlaga alapján (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

2.3 TERMELŐ SZEKTOR

A Dél-Alföldön 1997-ban 26 544 társas és 63 694 egyéni vállalkozás volt. A **működő vállalkozások** 1000 lakosra jutó számát tekintve a Dél-Alföld indexe (66) ugyan elmarad az országostól (72), de a helyzet értékelését ez esetben is nagyban befolyásolja Budapest adata. Közép-Magyarországot nem számítva a régió értéke alig marad el a listavezető két dunántúli térségétől. Ezen belül Csongrád (77), Zalával (78) csaknem azonos szinten, a vállalkozások sűrűségét illetően a megyék élvonalában van. Bács-Kiskun mutatója (66) a vidéki átlag körül van, Békésé (56) némileg a keleti országrész átlaga felett. Az összesen belül az egyéni vállalkozások aránya a Dél-Alföldön 70,6% (szemben az országos 63,3%-kal), de a térség minden megyéjének adata magasabb az országosnál (Békés 75,9%, Bács-Kiskun 69,5%, Csongrád 68,1%; Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A **főfoglalkozású egyéni vállalkozók** aránya a régióban (60,9%) kissé magasabb, mint országosan (59,5%). A térségen belül kiemelkedik Bács-Kiskun viszonyszáma (64,7%). A mellékfoglalkozásban üzemeltetett vállalkozások aránya Csongrádban a legmagasabb (29,0%), meghaladja nemcsak a regionális (26,4%), de az országos átlagot (28,4%) is. A nyugdíjas egyéni vállalkozók aránya viszont a Dél-Alföldön Békésben a legmagasabb (15,2%; a dél-alföldi átlag 12,7%, az országos 12,1%).

A működő vállalkozások **gazdasági ágak szerinti megoszlása** mind a társas, mind az egyéni vállalkozások esetében általában hasonlóan alakul a Dél-Alföldön, mint országosan, kivéve a

mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágazatát, valamint a "többi gazdasági ág" kategóriát (amely főleg a gazdasági tevékenységeket segítő szolgáltatásokból áll).

A **társas vállalkozások** között azonban a kereskedelem, javítás ág is viszonylag jelentős aránytölődést mutat a régióban az országos indexhez viszonyítva. Míg Magyarországon ez a relatív mutató 32,9%, addig a Dél-Alföldön 37,1%, s ezen belül is kiemelkedik Csongrád adata (41,4%). A viszonylag legnagyobb eltérést azonban a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ág mutatja: az országos 4,0%-os átlaghoz viszonyítva a régió 7,1%-os értéket produkál (ezzel a régiók között az Észak-Alföld után a második). Ezen belül feltűnő Csongrád viszonylag alacsony értéke (4,4%). Az ellenpóluson a "többi gazdasági ág" áll, ahol a Dél-Alföld mutatója (25,0%) jelentősen elmarad az országosan átlagostól (32,1%).

A működő **egyéni vállalkozások** esetében hasonló regionális különbségek regisztrálhatók (bár a kereskedelem, javítás ág rovatban itt nincs lényegi eltérés a térség és az ország átlaga között). Budapest adata ez esetben még inkább torzítja az összevetést a "többi gazdasági ág"-ban működő vállalkozások száma miatt, ugyanis a fővárosban ez a csoport a vállalkozások 45,4%-át teszi ki, szemben az országos 31,6%-kal és a dél-alföldi 28,8%-kal. A mezőgazdasági, erdőgazdálkodási, halászati ágban a társas vállalkozásokéhoz hasonló regionális arányok mutatkoznak, viszont e csoportban Csongrád (9,6%) már csaknem azonos adattal szerepel, mint a régió (9,8%), Békés adata pedig (11,6%) - Zala után - országsszerte a legmagasabb (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A fölhasználat tekintetében a Dél-Alföldön kiemelkedő a mezőgazdasági hasznosítás, s ezen belül is a szántóhasznosítás. A **földterület művelési ágak szerinti megoszlása** alapján a **mezőgazdasági hasznosítású terület** a régió összes területéből való részesedésével (76,0%) a legmagasabb az országban (ezen belül is magasan kiemelkedik Békés 86,3%-os adata, de Csongrád megye adata is - 76,3% - minden nagytérség átlagát meghaladja). Az országos átlag: 66,6%. Hasonló a kép a **szántóhasznosítás** tekintetében is: a régiók között listavezető a Dél-Alföld (59,0%), a megyék között Békés (76,8%), de Csongrád adata is (60,6%) minden nagytérség átlaga fölött van. Az országos átlag: 50,6%. Az egyéb hasznosítási formák közül kiemelkedik a térség **szőlőterületeinek** aránya (2,4%, ezen belül Bács-Kiskun 4,4%; országosan 1,4%), viszont rendkívül alacsony az **erdősültség**: 11,3% (szemben az országos 19,0%-kal), amely aránynál csak az Észak-Alföld mutatója alacsonyabb. Bács-Kiskun adata (18,2%) ugyan közelíti az országos átlagot, Békésé viszont (2,0%) országosan messze a legalacsonyabb (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A termelő szektorban a mezőgazdaság szerepe a Dél-Alföldön - országos viszonylatban - kiemelkedő. A **szántóföldi növények** közül több termény összes termésmennyisége a régióban az országos produktum több mint negyede: így a napraforgómagé 30,6%, a lucernaszénáé 29,6%, az őszi árpáé 29,3%, a kukoricáé 26,0%, de több más fontos növény esetében is 19% fölötti (búza 24,1%, cukorrépa 20,3%, silókukorica 19,9%, burgonya 19,1%). Ezen belül különösen kiemelkedő Békés részesedése a cukorrépa (12,8%), a kukorica (11,5%), a napraforgómag (10,8%), a lucernaszéna (10,6%) és a búza (10,3%) országos termeléséből. Bács-Kiskun napraforgómagból (12,3%), őszi árpából (11,0%) és lucernaszénából (10,4%) termel országosan 10% fölött, míg Csongrád ősziárpa-termelése kiugró (10,8%) (Dél-Alföld. Magyarország régiói 7. KSH, 1998).

A **zöldségfélék** termelésében Bács-Kiskun országosan kiemelkedő szerepet játszik. A betakarított mennyiség alapján a megye a következő termények alapján vezeti az országos listát

(az országos termelésből való százalékos részesedésével): sárgarépa (22,9%), görögdinnye (15,5%), zöldbab (19,9%). A második helyet foglalja el a petrezselyemgyökér (18,0%), a paradicsom (16,2%), az uborka (15,5), a sárgadinnye (20,3%), a fejes káposzta (9,7%) és a csemegekukorica (15,3%) termelésében.

Csongrád is rendkívül jelentős zöldségtermelést produkál. Országos listavezető a vöröshagyma (28,9%), a fokhagyma (705%!), a petrezselyemgyökér (22,8%), a zöldpaprika (32,5%) termelésében.

Békés zöldborsótermelése kiemelkedő (az országos mennyiség 18,7%-a).

A fűszerpaprika-termelés csaknem háromnegyedét adja a Dél-Alföld, ezen belül Bács-Kiskun 46,2%-ot, Csongrád 26,7%-ot (Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

A **szőlőtermesztés** a Dél-Alföldön kiemelkedő; az országban megtermelt termés 28,6%-a származik a régióból (1997), s ezzel a térség az első az ország régiói között. Az adat mögött azonban rendkívüli különbségek rejlenek, ugyanis az ország szőlőtermesztésének 26,0%-át a megyék között kiemelkedően vezető Bács-Kiskun adja (Csongrád mindössze 2,6%-ot, Békés termése pedig elenyésző). Hasonlóan alakulnak a **bortermelési** arányok: mind a régió (29,8%), mind Bács-Kiskun (ez utóbbi 27,4%-kal kimagaslóan) vezető az ország nagytérségei, illetve megyéi között.

A **gyümölcstermelés** területén a Dél-Alföld jóval szerényebb szerepet játszik. Az országban betakarított összes termés mindössze 9,5%-a származik a régióból, s ennek is nagy része Bács-Kiskunból (5,8%; Csongrád mindössze 2,7%-kal, Békés pedig 1,0%-kal járul hozzá az összes gyümölcstermeléshez; az összesítő adatot nagyban befolyásolja Szabolcs-Szatmár megye kiemelkedő almatermelése, amely az országos 51,2%-a!).

A régió **őszibarackból** termeli viszonylag a legtöbbet (19,4%), s ezzel Közép-Magyarország mögött a második. Ezen belül Csongrád termelése 14,8%, s csupán Pest előzi meg.

Jelentős a térség **cseresznyetermelése** is (14,4%). E gyümölcsfélésegek esetében is csak Közép-Magyarország relatív adata magasabb. A régióon belül Bács-Kiskun a listavezető (az országos mennyiség 9,3%-ával).

A **meggy** betakarított termésmennyiségének országos aránya is hasonló (13,7), s ebben ismét Bács-Kiskun adata dominál (10,8%).

A termelt **szilva** aránya a régióban 13,1%, ám ez a regionális arány a legalacsonyabb a Dunától keletre. A térség megyéi között a termelés megoszlása viszonylag kiegyenlített.

A volumenében legnagyobb **almatermelés**, amely az Észak-Alföldé és Közép-Magyarországé után következik, arányában (Szabolcs-Szatmár-Bereg említett kiugró teljesítménye miatt) azonban csak 7,3%. Bács-Kiskun (5,7%) az élvonalban helyezkedik el a megyék listáján, Csongrád súlya (1,5%) viszont közepes, Békés pedig jelentéktelen termeléssel a sereghajtó (Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

Az **állattartás** szerepét az állományok volumene alapján követhetjük nyomon (1997). A régió fontossága a **sertésállomány** tekintve a legkiemelkedőbb, hiszen a Dél-Alföldön regisztrálják

az összes sertés 29,1%-át, amely érték messze a legmagasabb az ország térségeinek adatai között. Ezen belül Bács-Kiskun (az országos állomány 10,4%-ával) a listavezető, Békés (9,9%) a második, Csongrád pedig - Hajdú-Bihartól minimálisan elmaradva - a negyedik az ország megyéinek rangsorában. A térségben országosan legmagasabb a 100 hektárra jutó sertésállomány (103), s a megyék között Csongrád (128) a megyék között Komárom-Esztergom után a második, de Békés (105) és Bács-Kiskun (86) "sertéssűrűsége" is az országos átlag (80) fölött van.

A **szarvasmarha-állomány** összehasonlításában a régió az átlagosnál nagyobb szerepet játszik. Az ország állományának 18,9%-a található itt, amely mutatónál csak az Észak-Alföldé magasabb. Az egyes dél-alföldi megyék részesedése a szarvasmarha-tartásban nagyjából kiegyensúlyozott, a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó állományt tekintve azonban a Dél-Alföld (12) csak Észak-Magyarországot (9) előzi meg. (Országosan a mutató 14.)

A **juhállomány** az Észak-Alföld után (36,0% országos részesedés) szintén a dél-alföldi régióban a legnagyobb (24,5%). A régió belül Bács-Kiskun részesedése (16,9% - Hajdú-Bihar aránya után a második) az országos állományból kiemelkedő, míg a másik két megye mutatója az országos megyei átlag alatt van. Hasonló képet mutat a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó állomány száma: a régió ez esetben is a második (15), s a megyék között Bács-Kiskun (24) szintén, Csongrád (9) és Békés (7) viszonyszáma viszont mélyen az országos átlag (14) alatt van (Területi Statisztikai Évkönyv 1997, KSH, 1998).

Az ország **tyúkállományának** 20,5%-a található a Dél-Alföldön, amely a közép-dunántúli után a legmagasabb adat. Bács-Kiskun megyei indexét (11,0%) csak Komárom-Esztergom múlja fölül, viszont mind Békés, mind Csongrád 5% alatt részesedik az ország állományából. Összességében azonban a "tyúkállomány sűrűsége" a térségben - Észak-Magyarország és a Dél-Dunántúl után - a legalacsonyabb (100 ha mezőgazdasági területre 453 db) a legalacsonyabb. (Az országos mutató 500.) Ezen indexet tekintve Bács-Kiskun (571) pozíciója már kevésbé jelentős, Csongrád (424) és különösen Békés (325) pedig az átlag alatt teljesít.

2.4 KÖRNYEZETI ÖSSZEHOSONLÍTÁS

A Dél-Alföldön a **levegőszennyezettséget** elsősorban az ülepedő és a szálló por, valamint a nitrogén-dioxid jelenti. A megyeszékhelyeken, a városokban (ahol méréseket végeznek) a levegőszennyezettségi paraméterek általában túllépik a megengedett határértéket. A szálló por esetében ez a túllépés időnként 100%-os is lehet. Az ülepedő por esetében Bács-Kiskunban mérik a legmagasabb értékeket, Szeged viszont az ország nitrogén-dioxid által a leginkább szennyezett levegőjű városok közé tartozik.

A térség **felszíni vizei** többnyire erősen szennyezettek. A folyóvizek oxigénháztartásra elfogadhatónak minősül, viszont a bakteriológiai szennyezettségük számottevő, szerves és szervetlen mikroszennyeződésük pedig csak tűrhető. A belvízelvezető csatornáknál mért adatok viszont minden paraméter vonatkozásában rosszabbak, mint a folyóvizek mutatói.

A régióban a Hármas-Körös a legkevésbé szennyezett, a Tisza Szeged alatti szakasza viszont a leginkább az: a Maros már kimondottan szennyezetten érkezik az országba, ehhez járul még hozzá Szeged tisztázatlan szennyvize (Timár J., Velkey G. szerk.: A dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója. I. kötet. Helyzetértékelés. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet).

Az **ivóvizek** minőségének területi differenciáit nehéz megrajzolni a minták számának rendkívül nagy szórása miatt. Az azonban bizonyos, hogy Csongrád vízműveiből vett mintákon kívül minden más értékelés az országosnál kedvezőtlenebb helyzetet mutat, ami a kutakból vett mintákra vonatkozik (elsősorban Bács-Kiskunban, ahol a nagyszámú minta csaknem négyötöde volt kifogásolt 1996-ban).

Az országos jelentőségű **védett területek** jelentős része (területi adatok alapján 15,4%-a) található a Dél-Alföldön, ennek csaknem a fele, az összes 7,4%-a Bács-Kiskun megyében. A nemzeti parkok 24,9%-a (Bács-Kiskunban 14,9%-a), a tájvédelmi körzetek 6,9%-a (Csongrádban 6,7%-a), a természetvédelmi területek 9,3%-a (Bács-Kiskunban 9,0%-a) van a régióban.

A műemlékállomány tekintetében kevésbé hízelgő a kép: a védett épületek 11,7%-a található a térségben, ezen belül 7,2%-a Bács-Kiskunban. (Az Észak-Alföldön és a Dél-Dunántúlon regisztrálnak ennél kevesebb műemléket.) A legértékesebb „műemlék” kategóriában a régió részesedése mindössze 8,0%, a „műemlék jellegű épületek” esetében 10,7%, a „városképi jelentőségű épület, építmény” arányában viszont 20,2%. Számon tartott továbbá 20 „műemléki környezet” (az országos adat 11,7%-a; ennek fele Csongrádban; Környezetstatisztikai adatok 1996., KSH, 1998.)

3 A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ ERŐSSÉGEI ÉS GYENGESÉGEI (SWOT ANALÍZIS)

3.1 ERŐSSÉGEK

Természeti erősségek:

- Az éghajlatra jellemző napfénygazdagság és a vegetációs periódus hossza a növénytermesztés számára kedvező
- A síkvidéki elhelyezkedésből fakadóan kevés a domborzati szempontból kedvezőtlen területek aránya.
- A régió déli, délkeleti területein az alsóbb geológiai rétegek tengeri eredetűek, bennük hévíztároló homokrétegek találhatók.
- A talajadottságok változatos növénytermelési szerkezet kialakítására alkalmasak. A Tiszántúli kistérségekben a talajok AK értéke eléri a 23-at
- A Duna és a Tisza közelsége és a Tisza mellékfolyói (Maros, Kőrösök) szállítás, turizmus, és öntözés szempontjából egyaránt kedvezőek.
- Az élővízfolyások, a holtágak és az öntözési infrastruktúra jelentős terjedelme és a Maros hordalékkúp kedvező vízföldtani adottságai
- Országosan is jelentős gazdag apróvad állomány Békés megyében.
- A folyók ősei kavicsban és homokban gazdag hordalékot raktak le. Ezek egy része kitermelhető. A 300-800 m vastagságú üledékszlet porózus rétegeiben tározódó vízkészlet biztosítja Csongrád megye vízellátását. A körzetben több ásványvíz- és gyógyvízforrás található.
- Az alsóbb rétegek medencealjzataiban Magyarország legjelentősebb szénhidrogén készletei halmozódtak fel. (Makói és Szegedi kistérség: hátralevő készlet 15-30 millió CH egyenérték, cca. 2 évtizedig tartó jó kitermelhetőség)
- A Kiskunsági Nemzeti Park és a hozzá kapcsolódó területek jelentős természeti tájértéket őriznek Bács- Kiskun megyében.
- A régió területén kialakult érhálózatok, mélyedések, holtágak belvízlevezetésre felhasználhatók.
- A folyó közeli agyagásvány-lerakódások téglagyártás és cserépipari hasznosításra kiválóak, de a kézművesiparban, fazekasmesterségeknél is használhatók.
- Relatív alacsony szélereősség, évi átlag értéke 1,6-1,8 B °.

Gazdasági erősségek:

- Jelentős feldolgozóipari kapacitások találhatók a megyében.
- Termesztési hagyományok a Bácskai részen vetőmag, takarmánynövények, a Duna melléken zöldségtermesztésben, a homoki területeken szőlő- gyümölcs tekintetében
- Tradíciók az élelmiszerfeldolgozás területén.
- A vállalkozások száma magas
- A kertészeti ágazatok kiemelt súlya az Bács-Kiskun megyében és Csongrád megye egy részén.
- A magas színvonalú gabonatermesztés és abrakfogyasztó állattartás szakmai háttere és műszaki alapjainak kiépültsége Békés megyében.

- Már jelentősen specializált ágazatok kiépültsége (májliba, dinnye, fóliás zöldség, fűszerpaprika, vöröshagyma, fokhagyma, őszibarack, csemege kukorica, vetőmagok, szántóföldi zöldségfélék). Sok településen meglévő (vagy feléleszthető) belterjes és speciális termékeket előállító gazdálkodási hagyományok.
- Speciális feldolgozott termékek (Pick szalámi, gyulai kolbász)
- A mezőgazdasági népesség többféle jártassága és alkalmazkodóképessége
- Ökogazdálkodásban szerzett tapasztalatok, terjedő ökotermesztés.
- A régió számos pontján gazdag turisztikai kínálat.
- Változatos üzemméretek és üzemformák.
- Növekvő számú új típusú szövetkezetek
- Katalizáló szerepű felső- és középfokú oktatási intézmények és kutató hálózat.

Társadalmi erősségek:

- Gazdag nemzetiségi hagyományok, kulturális sokszínűség.
- A tanyai életmód és a gazdálkodás együttesének megújulása
- Az elmúlt korok életmódjához kötődő építmények, épületegyüttesek (halászat, pásztorkodás, földművelés, kézművesség)
- Kulturális hagyományok jelentős elterjedése (szinte valamennyi település rendelkezik valamilyen formában helyi emlékeket, életvitelt őrző személyekkel, csoportokkal)

3.2 GYENGESÉGEK

Természeti gyengeségek:

- A homoki területeken a talajadottságok kedvezőtlenek a növénytermesztés számára.
- Talajtermékenységet gátló tényezők és talajdegradációs folyamatok.
- Mélyártéri területeken nehéz mechanikai összetételű talajok (kis vízvezető, erősen víztartós agyag, agyagos vályog szerkezetűek)
- A talajvízszint jelentős süllyedése
- A mesterséges vízpótlás nehézségei a legjobb talajokkal rendelkező kistérségekben.
- A kertészeti kultúrák számára a téli és tavaszi fagyok gyakorisága. A Duna-Tisza közti hátság kialakult mélyhajlataiban fagyzugveszély kialakulás.
- A homokhátsági területeken a szélerózió jelentős károkat okozhat. A Duna-Tisza közti homokhátsági rész 90-100 m tengerszint feletti magasságú részein széleróziós, akkumulációs formák alakultak ki (nagy homoktartalom, gyenge víztartó képesség, alacsony termőképesség).
- A csapadék mennyisége és eloszlása kockázatosá teszi a termelést. Az ariditási viszonyok (párolgás/csapadék) egyik legkedvezőtlenebbek az országban. Aszályos időszakra való hajlam.
- A homoki területeken a gazdaságosan termeszthető kultúrák száma alacsony
- A természetes vizek és a talajvizek minőségének romlása. A talajvizek egy része erősen szennyeződés érzékeny körzetben található. Általában magas az oldottanyag tartalom (vízlágyítás, szulfátérzékenység). A Tisza mellékfolyóinak (Maros, Hármas-Körös) kedvezőtlen vízminősége (Tisza III. osztályú, Maros IV. osztályú, a Hármas-Körös pedig II. osztályú).
- Az intenzív tájhasználat keretében a gyenge adottságú területek is be lettek vonva a termelésbe (legelő feltörés, szőlő-gyümölcs ültetvények telepítése, erdő-kivágások)

- A száraz, aszályos időjárás hatására a gazdag fajtársulatú természetes tájakon kevesebb fajösszetételű sztyeppe vegetációk alakultak ki.
- A régió erdősültsége alacsony. A művelési ágak kiegyensúlyozottsága csak néhány kistérségben maradt fenn változatos szántó-, kert-, gyümölcs-, szőlő- és erdőhasznosítással. A szélmeztörés elmarad. Gyakori a por-, illetve a hófúvások kialakulásának lehetősége erdőség, illetve erdősávok hiányában.

Gazdasági gyengeségek:

- Elaprózott birtokstruktúra. Jelentős a kisbirtokok száma, azok is 2-3 különböző helyi részterületekből állnak.
- Az élelmiszeripari feldolgozó kapacitások kihasználatlanok, néhány jelentős feldolgozó válságba került a régióban.
- Az élelmiszeripar ciklikus termelése, termelők tulajdonrészesedése alacsony a feldolgozó üzemekben.
- Kevés az EU minőségi feltételeinek is megfelelő vállalkozás. Főleg a kisüzemek felkészületlenek az EU minőségi követelményeinek megfelelő élelmiszerelőállításra.
- Elavult technikák és technológiák a növénytermesztésben és állattenyésztésben
- Leromlott ültetvénystruktúra. Régi, a piaci követelményekhez nem igazodó fajtaszerkezet a szőlő- gyümölcsstermesztésben
- Iparosított állattartó telepek technológiai leromlása. Az állathigiéniai és környezetvédelmi feltételeknek csak kevés tenyésztő tud eleget tenni.
- Az élelmiszeriparra jellemző súlyos tőkehiány és nehézkes hitelezési rendszer.
- Az agrárgazdaságban alacsony számú innovatív vállalkozás.
- Magas munkanélküliségi ráta, a tartósan munkanélküliek magas aránya.
- A régió kelet-nyugati irányú közlekedési infrastruktúrája lemaradott az utak és hidak hiánya miatt.
- Az alsóbb rendű utak rossz állapota, a mezőgazdasági utak hiánya, különös tekintettel a tanyás térségekre.
- Kerékpárutak csak kevés helyen találhatóak, nem alkotnak egységes regionális hálózatot.
- Az informatikai hálózat fejletlen, kisebb településeken az információhoz jutás nehéz.
- A gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások színvonala igen változatos, kevés a versenyképességet valóban támogató tanácsadói, információs, számviteli, pénzügyi, állategészségügyi szolgáltatás.
- Táj- és környezetvédelemhez alkalmazkodó biokultúrás termesztési technológiák szerény mértékben képviselik a térség mező és erdőgazdaságában.
- Az integráció, termékpályás együttműködés hiánya.
- A szálláshelyek száma a régióban kevés, eloszlásuk egyenetlen.
- A szennyvízcsatornázottság alacsony szintje.
- A gazdaság meghatározó szereplői a városokban koncentrálódnak. Némely kistérségben szinte csak mezőgazdasági tevékenységet folytatnak (ipar, pénzügyi tevékenység, kereskedelem, stb. fejletlen)
- Fejletlen térségmarketing, kedvezőtlen megye-imázsok, kialakulatlan régiómarketing, rossz érdekvédelemképesség.
- A térség agrárlakosságának minden gazdasági együttműködést tartózkodva fogadó mentalitása.

Társadalmi gyengeségek:

- Civil szervezetek alacsony száma, kevés kapcsolat egymás közt.
- Az emberek együttműködési készsége alacsony.
- Az EU-val kapcsolatos ismeretek kezdetlegesek.
- A fejlődéstől leszakadók száma és aránya jelentősen nő.
- Elöregedés, elnéptelenedés jellemzi a régió több térségét.
- Alacsony iskolázottság több térségben.
- Jelentős a külterületi népesség aránya.

3.3 LEHETŐSÉGEK

Természeti lehetőségek:

- A Duna és a Tisza közelsége a szállítás, közlekedés fejlesztése során számos lehetőséget kínál.
- A természetvédelmi területek az ökoturizmus iránti növekvő keresletet kihasználhatják.
- A biotermékek piaca folyamatosan nő.
- A talajok nagyobb hányadának jó minősége, a fejlett öntözési kultúra alapján, a víztakarékos öntözési technológiák alkalmazásával lehetővé válik a jelenleginél jóval intenzívebb és hatékonyabb szántóföldi struktúra kialakítása
- Erdő és vadgazdálkodás természeti feltételei adottak.
- Sok új nemesítésű, ellenálló fajta, mely öko- és biotermesztésre alkalmas.
- Nemzetközi környezetvédelmi programokban, pályázatokon való részvétel.

Gazdasági lehetőségek:

- A turizmus különböző formái iránt nő a kereslet, a belföldi turizmusban még sok lehetőség van. A régió turisztikai értékeit bemutató komplex programok szervezése.
- A régió földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan a tranzit forgalom és kereskedelem.
- A magyar gasztronómia iránt nő az érdeklődés.
- A mezőgazdasági termékek piacán a régió termékei versenyképesek lehetnek jobb marketinggel és feldolgozással.
- A régióban termelt hungarikumok iránt stabil kereslet van.
- A nemzetközi pályázati, támogatási rendszer elősegítheti a fejlesztési elképzelések megvalósulását.
- Határmentiség, tranzitfolyosó, logisztikai kapcsolódások.
- Az alternatív tevékenységek révén a gazdaság több lábon állása valósítható meg.
- Az ösztönzők és támogatások kiterjesztésével jelentősen bővíthetők a részfoglalkozású tevékenységek, megvalósítható a tanyás gazdálkodás, a települések revitalizálása, illetve fejlődhetnek a környezetvédelem, a tájmegőrzés, a tevékenység-divezifikálás lehetőségei.
- Az ipari parkok, befektetési lehetőségek további tőkét vonzhatnak a körzetbe.
- Alternatív energiahasznosítás.

Társadalmi lehetőségek:

- A kulturális hagyományok, nemzetiségi kapcsolatok elősegítik az EU csatlakozás folyamatát.
- A civil szervezeteken keresztül a társadalom széles rétegei mozgósíthatók.
- A régióban élő emberek lokálpatriotizmusának „mederbe terelése” a térség általános fejlődését segítő.
- Külső segítséggel kibontakozhat és felgyosulhat a falumegújulás, a hagyományápolás folyamata.

3.4 VESZÉLYEK

Természeti veszélyek:

- Az Alföld elsivatagosodása, a globális felmelegedés hatására jelentősen csökkenhet a talajvízszint, fokozódhat az aszályosság.
- A Duna és a Tisza szennyezettsége az ivóvízbázisokat, a turizmust és a mezőgazdaságot egyaránt veszélyezteti. Súlyos veszély a régió vízfolyásainak határon túli eredete mind az aktív, mind a passzív vízgazdálkodásra. A Romániával való együttműködés hiánya, vagy hiányossága esetén nőhetnek az árvízi, a belvizi, a vízbeszerzési, a vízminőségi problémák.
- Az erdősítés, fásítás mezővédő erdősáv-rendszer kialakításának elmaradása esetén a régió jelentős kiterjedésű, (többek között a legjobb feketeföldi területein) fennmarad, sőt fokozódhat a talajdefláció.
- A csekély szintű csatornázottság, a kezdetleges szennyvízkezelés és a hulladékkezelés korszerűtlenségének környezeti veszélyei.

Gazdasági veszélyek:

- A külföldi tulajdon magas arány a gazdasági szektorban.
- Keleti piacok szűkülése, bizonytalansága.
- Belső piac felvevőképessége korlátozott, fizetőképes kereslet hiánya.
- A környezetvédelem, természetvédelem elhanyagolása.
- Szigorodó élelmiszerhigiéniai és környezetvédelmi előírások.
- A kereskedelmi üzletláncok erőfölénye az értékesítésben.
- Az agrártámogatási rendszer és a feldolgozás összhangjának hiánya.
- Az ökológiai gazdálkodásnak nincs hazai szabályozása.
- Monopol helyzetű külföldi érdekeltségű cégek (pl. pezsgő).
- EU csatlakozás utáni konkurencia felkészületlenül érheti a régió vállalkozóit, termelőit.
- Számos hazai jogszabály rendezetlen, gyakran változik. Az EU idevonatkozó szabályozásainak hatását nem ismerik a régióban.
- A balkáni politikai helyzet rontja a régió vonzerejét. A nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulása esetén veszélyforrássá válhat a régió és kistérségei államhatár menti elhelyezkedése.
- A régió kívülről érkező növény- és állategészségügyi járványok átszivárgása és/vagy ennek következtében beálló piacvesztés.
- Az élelmiszergazdaság országos leértékelődésének kedvezőtlen hatása a régióra.

Társadalmi veszélyek:

- Az érdekvédelmi szervezetek alacsony hatékonysága, egymás eredményeit lerontó magatartása a külső érdekérvényesítési törekvésekkel szemben.
- A szürke és a fekete gazdaság ellenérdekeltsége.
- A társadalom egyre nagyobb rétegének leszakadása, a munkanélküliség növekedése.
- Bizalom hiánya, előítéletek.

4 KORÁBBI INTÉZKEDÉSEK, MEGVALÓSÍTOTT PROGRAMOK A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓBAN A VIDÉKFEJLESZTÉS TERÉN 1995 ÉS 1998 KÖZÖTT

A Dél-alföldi régióban számos programot és projektet megvalósítottak az elmúlt néhány évben a régióban működő szervezetek vagy azok különböző csoportosulásai. Ezen programok homlokterében nem a vidékfejlesztés szerepelt, hanem nagyobb gyakorisággal területfejlesztés, vállalkozásfejlesztés, agrárfejlesztés. Ugyanakkor azonban a programok jelentős része megfelelt a vidékfejlesztés gondolatkörének és annak kisebb- nagyobb területét le is fedték. A programok megvalósulásához a saját erőn túl hazai és nemzetközi források biztosították a szükséges pénzügyi háttérrel.

A hazai források főleg a mezőgazdasági és a területfejlesztési támogatások csatornáin jutottak el a régióba. Az alábbiakban áttekintjük azokat a vidékfejlesztési jellegű támogatásokat, amelyek volumenükben a legjelentősebbek voltak, illetve amelyek a régióban élők legszélesebb körét érintették.

4.1 AZ EU SEGÍTSÉGÉVEL MEGVALÓSÍTOTT VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZKEDÉSEK:

A közvetlenül vagy közvetetten a vidékfejlesztés céljait szolgáló EU-támogatások elsősorban a Phare-program keretében érték el az országot, s ezen belül a régiót. A Phare programon belül a legjelentősebb támogatási rendszerek a következők voltak:

- a kis és középvállalkozói program a vállalkozásfejlesztési alapítványok működtetésében;
- a CBC program a magyar-román határmenti kapcsolatok fejlesztésére;
- a Phare Credo program a határmenti kapcsolatok fejlesztésére;
- a Dél-Alföldi régió Phare kísérleti programja;
- a Phare demokrácia program;
- a Phare Innovációs Alap.

Kis és középvállalkozói program a vállalkozásfejlesztési alapítványok működtetésében:

Az EU-támogatások legszélesebb körben történő allokálása a Bács- Kiskun Megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, a Békés Megyéért Vállalkozásfejlesztési Alapítvány és a csongrád megyei Progress Alapítvány szervezetén keresztül valósult meg. A támogatás egyrészt különböző vállalkozásfejlesztési szolgáltatások révén jutott el a vállalkozókhöz, mint pl. oktatás, továbbképzések, szaktanácsadás, információszolgáltatás, inkubátorházak, kiállítások, kiadványok, stb. formájában. A program másrészt a mikrohitel-konstrukció keretében állt a kezdő és a gyakorló vállalkozók rendelkezésére. A mikrohitel révén a vállalkozók maximum 1 millió Ft kedvezményes kamatú forráshoz juthattak hozzá. Ugyanakkor az alapítványok szervezésében készültek el az első olyan elemző, stratégiai tanulmányok, melyek a vállalkozásfejlesztésen túl a területfejlesztés és a vidékfejlesztés alapját is képezték.

A program főbb jellemzői:

A szolgáltatások és a mikrohitel program működtetésére felhasznált források

	1995		1996		1997	
	Szolgáltatások	Mikrohitel	Szolgáltatások	Mikrohitel	Szolgáltatások	Mikrohitel
Bács- Kiskun	47.385.000	41.000.000	24.280.000	40.000.000	18.532.500	15.000.000
Békés	56.582.895	46.000.000	57.769.000	58.000.000	21.520.000	35.000.000
Csongrád	41.705.513	49.000.000	22.684.250	34.000.000	25.000.000	15.000.000
Összesen	145.673.408	136.000.000	104.733.250	132.000.000	65.052.500	65.000.000

A támogatott szolgáltatásokat igénybe vevő ügyfelek száma:

	Általános információt kapott vállalkozók				Speciális tanácsadásban részesült vállalkozók			
	1995	1996	1997	1998	1995	1996	1997	1998
Bács- Kiskun	2500	2680	2131	1984	200	246	275	612
Békés	5577	2625	3902	3200	-	15	23	206
Csongrád	1644	1713	1752	3411	1015	981	1130	760
Összesen	9721	7018	7785	8595	1215	1242	1428	1578

	Képzésben részesült vállalkozók				Hitel megszerzése vállalkozók számára			
	1995	1996	1997	1998	1995	1996	1997	1998
Bács- Kiskun	1213	1017	1258	1345	130	120	111	88
Békés	422	385	197	413	121	132	123	59
Csongrád	180	192	464	923	114	144	139	40
Összesen	1815	1594	1919	2681	365	396	373	187

Mikrohitel folyósítása ágazonkénti megbontásban, (1994-1999).

	Bács- Kiskun Megye		Békés Megye		Csongrád Megye	
	eFt	Megoszlási %	eFt	Megoszlási %	eFt	Megoszlási %
Ipar	72.986	19	37.117	8,6	52,049	16,1
Mezőgazdaság	117.317	30	116.490	27,3	95,032	30,8
Szolgáltatás	110.080	1	163.495	38,4	9,450	3,2
Kereskedelem	84.141	28	87.738	20,5	89,075	28,9
Idegenforgalom	4.150	22	19,50	4,6	56,611	19,5
Egyéb	208		2.850	0,6	5,738	1,5
Összesen	388.871	100	427.190	100	307,955	100

PHARE CBC (Cross Border Cooperation) program a magyar-román határmenti kapcsolatok fejlesztésére

A program a békéscsabai Phare Regionális Iroda koordinálásában realizálódott, elsősorban a magyar-román Phare CBC Hu-Ro Program révén.

A négy magyarországi és négy romániai megyét érintő programot 1996 végén hagyták jóvá 5-5 millió ECU támogatást biztosítva mindkét ország érintett területei számára. A magyar oldal projektjei a regionális fejlesztés, az infrastruktúra, valamint a környezet- és természetvédelem témaköröket ölelik fel.

A magyar-román **Phare CBC Hu-Ro Program** régiót érintő támogatott projektjei és „kisprojektjei” (Phare Regionális Iroda, Békéscsaba)

A projekt megnevezése	Az odaítélés éve	Phare-támogatás, ezer Ecu
A magyar-román határrégió regionális fejlesztési koncepciója	1996	270,0
Nemzetközi képző központ	1996	115,0
Békéscsabai Ipari Park, I. ütem	1996	158,0
A Maros-hordalékkúp felszíni vízpótlása és a felszín alatti vízkészlet védelme	1996	1129,0
A Fekete- és a Sebes-Körös-Berettyó közötti térség vízgazdálkodásának fejlesztése	1996	900,0
A Fehér-Körös árvízi helyzetének együttes értékelése	1996	395,6
A Berettyó folyó hidrológiai monitoring-rendszerének fejlesztése	1996	210,0
Kis Projektek Alapja	1996	189,2
Program végrehajtása (a békéscsabai iroda beindítása)	1996	200,0
A határon átnyúló védett természeti területek kutatási eredményeinek közös felhasználása	1999	9,0
Ipari park szervezési, befektetési, térségfejlesztési konferencia (Mezőhegyes)	1999	6,3
A környezetvédelem aktuális feladatai az EU-hoz való csatlakozás tükrében (konferencia)	1999	5,6
Nyitott Határ Szupermaraton, Kulturális és üzleti Találkozó	1999	10,0
Nyelvi hídépítés – internetes kommunikáció	1999	9,6
„Ablak a Világra” Békés megye bemutatkozik	1999	6,0
Euro Mikulás (Gyula)	1999	3,0

A PHARE Credo program a határmenti kapcsolatok fejlesztésére

Kisebbségi támogatásokat nyertek békési megyei pályázók a **Phare Credo Hu-Ro Program** keretében, melyek a határmenti együttműködéseknek segítik a Phare partnerországokban.

Phare Credo Hu-Ro pályázatok Békési megyét érintő támogatott projektjei (Phare Regionális Iroda, Békéscsaba és DARFT, Szeged)

A program neve	A projekt megnevezése	Az odaítélés éve	Phare-támogatás
Phare Credo Hu-Ro	A magyarországi Békési és a romániai Arad megye határmenti térsége közlekedési és gazdaságfejlesztési lehetőségeinek vizsgálata	1998	45,5 ezer ECU
Phare Credo Hu-Ro	Gazdaságfejlesztés a Körösök vidékén	1999	47,4 ezer EURO

A Dél-Alföldi régió PHARE kísérleti programja:

1996-ban Bács- Kiskun, Békési és Csongrád megyék részvételével megalakult a Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács, melynek az első legnagyobb feladata a PHARE kísérleti program elindítása és lebonyolítása volt. Ennek a Regionális Kísérleti Programnak az a fő célja, hogy regionális hatású területfejlesztési projektek támogatásán keresztül segítse elő a gyakorlati tapasztalatok kialakulását a regionális együttműködés, a térségi stratégiák kialakítása és megvalósítása, valamint a fejlesztési programok regionális szinten történő támogatása terén. Regionális szinten a Phare-program keretében 4 millió ECU támogatási keret áll a Dél-Alföld rendelkezésére

A program fő fejlesztési irányai (prioritásai) a régióban a következők:

- agrárinnováció
- termelési integráció és együttműködések
- idegenforgalom
- régiómarketing
- közgazdasági infrastruktúra

A **Dél-Alföldi Régió Phare Regionális Programjában** nyertes vagy tartaléklistas összesen 64 pályázatának prioritások közti megoszlása a következő:

	Nyertes és tartaléklistás pályázatok		Az igényelt támogatás		A projektek teljes költsége	
	száma (db)	aránya (%)	eFt	%	eFt	%
Az agrárinnováció fejlesztése	12	18,75	367610	24,95	580160	21,93
Termelési integráció és együttműködések fejlesztése	12	18,75	242921	16,49	475331	17,97
Az idegenforgalom fejlesztése	14	21,88	345002	23,42	716125	27,07
A régiómarketing fejlesztése	7	10,94	122169	8,29	156278	5,91
A közgazdasági infrastruktúra fejlesztése	19	29,69	395677	26,86	717304	27,12
Összesen	64	100	1473379	100	2645198	100

A PHARE demokrácia program:

A **Phare Demokrácia Program** civil szervezetek fejlesztését szolgálja. Békésben 1996 és 1998 között összesen 6919 ezer Ft támogatás került folyósításra, amely összeg 1996-ban 2 pályázat, 1998-ban 3 pályázat pozitív értékelése nyomán ítélt meg.

PHARE Innovációs Alap:

A Népjóléti Minisztérium PHARE irodája által 1995. október hónapban meghirdetett PHARE Innovációs Alap pályázat lebonyolítására a dél-magyarországi képvisellel a csongrád megyei Progress Alapítványt bízták meg. A pályázat célja: vissza nem térítendő támogatás folyósítása az egészségügyi alapellátás színvonalának javítására. Csongrád megyében 132 pályázatot nyújtottak be, melyek közül 11-et a Népjóléti Minisztérium sikeresnek minősített és 37.142 eFt vissza nem térítendő támogatást ítelt oda.

4.2 AZ EU SEGÍTSÉGE NÉLKÜL MEGVALÓSÍTOTT VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZKEDÉSEK

A hazai forrásból származó, jelentős részben vidékfejlesztési jellegű dotációk elsősorban az agrártámogatásokon, a decentralizált és központi foglalkoztatási alapon és a területfejlesztési támogatásokon belül realizálódnak.

A **területfejlesztés** pályázati rendszere 1996 óta működik, amikor országosan is kiépült a területfejlesztési tanácsok rendszere. Az elmúlt években különböző keretekben lehetett forrásokhoz jutni, amelyek elosztása a megyei területfejlesztési tanácsok feladata. A támogatást önkormányzatok és gazdasági szervezetek nyerhették el.

A területfejlesztési alapokból megvalósult fejlesztések (ezer Ft)

	Területfejlesztési célelőirányzat			Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás			Cél jellegű decentralizált támogatás
	1996	1997	1998	1996	1997	1998	1998
Bács-Kiskun	342200	407000	473300	369900	622500	779500	260900
Békés	347876	256495	271953	445085	591141	555046	195208
Csongrád	173000	297000	301000	185000	440000	481000	119596
Összesen	863.076	960.495	1.046.253	2.046.238	1.653.641	1.815.546	575704

Az **agrártámogatások** pontos összegének és évenkénti alakulásának megállapítása rendkívüli nehézségekbe ütközik, mert a jogcímek, azok tartalma, illetve a kifizető szervezetek gyakori változása miatt csak hozzávetőleges képet kaphatunk a témáról. A régió vizsgálatokor a Mezőgazdasági Fejlesztési Alap adatait vettük alapul, mivel a többi támogatás vidékfejlesztési hatása csak áttételeken érvényesül és ezért az eredményt is igen nehéz mérni.

Támogatások az agrárfejlesztés terén (eFt):

	1995	1996	1997	1998
Bács-Kiskun	681599	515728	834439	2843724
Békés	1535000	1734000	1551000	1061000
Csongrád	741000	1291000	894000	920000
Összesen	2957599	3540728	3279439	4824724

A **foglalkoztatási támogatások** képezik a támogatások másik igen jelentős részét. Erről elmondható, hogy az évtized közepén a juttatások nagyobb hányada központi alapból származott, később a decentralizált rész vált meghatározóvá.

A foglalkoztatási alapokból nyújtott támogatások alakulása a régióban:

	1995	1996	1997	1998
Bács-Kiskun	609035	698570	1120000	1134206
Békés	616547	703047	1110619	1298129
Csongrád	473000	447000	753000	802000
Összesen	1698582	1848617	2983619	3234335

4.3 AZ INTÉZKEDÉSEK FŐBB EREDMÉNYEI ÉS RÖVID ÉRTÉKELÉSE

A régióban megvalósuló fejlesztéseknél érvényes az az országos trend, mely a rendszerváltást követően fokozatosan alakult ki. Ebben a rendszerben pótlólagos fejlesztési forrásokhoz, támogatáshoz egyre nagyobb arányban csak pályázatok révén lehet hozzájutni. A pályázati rendszerek fejlődésük során ma már eljutottak oda, hogy a térségi hatású fejlesztéseket részesítik előnyben, ami egyben a vidékfejlesztési jelleg erősödését is jelenti.

Az EU- és hazai finanszírozású, jelentős részben vidékfejlesztési jellegű pályázatok megvalósítása eredményeként számos infrastrukturális, gazdasági, képzési, stb. beruházás valósult és valósul meg, új munkahelyek teremtésére, a régiók megőrzésére került/kerül sor.

Az eredmények mérésére ma még nem épült ki a regionális monitoring rendszer így komplex vidékfejlesztési hatás is csak közvetetten ítélni lehet. A pályázatokat működtető szervezetek természetesen folyamatosan ellenőrzik a projektek megvalósulását és a támogatás felhasználását, de ebben az esetben nyilván nem egy vidékfejlesztési szempontokat szem előtt tartó elemzésről van szó. Az adatok elemzésekor figyelembe kell venni azt is, hogy a támogatásokhoz különböző mértékű saját erő is szükségeltetett, így a pályázott összegeket többszörösen felülmúló beruházások valósultak meg.

A megvalósult fejlesztések legfontosabb térségi hatásai az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- A megyei területfejlesztési koncepciók elkészítése.
- Különböző térségi területfejlesztési koncepciók, programok megfogalmazása, ezek között megkülönböztetett jelentősége van a kistérségi fejlesztési programoknak, amelyek ötvözik az önkormányzatok, a társadalom és a gazdaság szereplőinek egymást erősítő térségfejlesztési elképzeléseit.
- Ipari parkok kialakítását, megvalósítását célzó projektek.
- Turisztikai és agrárfejlesztési programok kidolgozása.
- A munkahelyteremtő beruházások, azok közül is elsősorban azok, amelyeknek ténylegesen térségi kihatása is van.
- A termelő és lakossági infrastrukturális fejlesztések.
- Gazdasági és lakossági szolgáltatások fejlesztése.
- A megyéket, térségeket, településeket bemutató és népszerűsítő helyi illetve térségi rendezvénysorozatok.

5 A VIDÉKFEJLESZTÉS STRATÉGIAI PROGRAMJA A DÉL ALFÖLDI RÉGIÓBAN

5.1 CÉLKITŰZÉSEK

5.1.1 Általános célkitűzések

- A régió fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése. Az ökológiai és gazdasági stabilitás biztosítása.
- A régióban élő emberek segítése az EU csatlakozásig végbemenő változásokhoz való alkalmazkodásban. A népesség szociális biztonságának javítása, a fiatalok számára az esélyegyenlőség biztosítása. A vidéki életforma megőrzése és a vidéki népesség életminőségének javítása.
- A régió és a kistérségek természeti, társadalmi és épített környezetéhez egyaránt illeszkedő, összehangolt integrált fejlesztés. Az alföldi táj ökológiai egyensúlyának fenntartása, biológiai változatosságának megőrzése, a helyi kulturális örökségek ápolása.

5.1.2 Speciális célok

- a gazdaságilag életképes, jövedelmező tevékenységek fenntartása, illetve létrehozásának elősegítése;
- az agrárstruktúrák hatékonyságának javítása;
- a piacra jutás lehetőségeinek, a termék-, település- és térségmarketing tevékenységének javítása;
- a piaci hatékonyság, a termék minőség, az értékesítési feltételek javítása, a termékfejlesztés, az innováció, a hozzáadott érték növelésének ösztönzése;
- a nem élelmiszertermelési célú mezőgazdasági tevékenységek – ipari alapanyagok, megújuló energiaforrások előállítás, vadászat, sporthorgászat, stb. – fejlesztése;
- a turizmus színvonalának emelése, a rekreációs, pihenési lehetőségek javítása;
- munkahelyek megőrzése, új munkahelyek teremtése, a jövedelemszerzés lehetőségeinek javítása a tevékenységek diverzifikálásával;
- a lakosság életkörülményeinek megváltoztatása, az életszínvonal emelése;
- az építészeti és kulturális örökség, a társadalmi és szakmai közösségek megóvása, rehabilitációja;
- a tájhoz kötődő kulturahagyományok megőrzése és fenntartása;
- a humán erőforrások fejlesztése, az általános műveltség, a szakképzettség, a szakmai színvonal emelése;
- a vidéki infrastruktúra fejlesztése;
- a környezet és természetvédelem erősítése.

5.2 FÖLDRAJZI ÖSSZEFÜGGÉSEK

A Dél- Alföldi régió Magyarország déli területén található három megyéből (Bács- Kiskun, Békés, Csongrád) álló térség, mely az Alföld síkvidékén fekszik. A síkvidéki elhelyezkedés a településszerkezettől kezdve, a mezőgazdasági gazdálkodáson keresztül a közlekedésig szinte minden területre hatással volt. A régió két szomszédos országgal is határos nevezetesen Jugoszlávia és Románia, mely helyzetből fakadóan igen fontos a tranzit szerepe. A régió áthalad a Kárpát medence két legfontosabb folyója a Duna és a Tisza, ami közlekedési, szállítási, mezőgazdasági és turisztikai szempontból egyaránt kedvező földrajzi adottságnak tekinthető. A régióban 23 statisztikai kistérség van.

5.3 JAVASOLT STRATÉGIA A VIDÉKI TERÜLETEK FEJLESZTÉSÉRE

A régió vidékfejlesztési stratégiájának megfogalmazásakor természetesen iránymutatónak tekintettük az Európai Unió eddigi tapasztatait (és annak alapidokumentációját a Cork-i deklarációt), mivel a fejlődés nagyon hasonló sajátosságokat mutat. A régióban is az agrárfejlesztés és a területfejlesztés területén halmozódtak fel tapasztalatok először. A vidékfejlesztési megközelítésnek csupán elemei jelentek meg, ilyen jellegű komplex fejlesztési program újdonságot jelent. Ugyanakkor nemcsak a megközelítés újszerű, hanem a területi egységek is melyek a konkrét programokat megfogalmazzák, majd végrehajtják. A régió és a kistérség már az EU-hoz való csatlakozás jegyében jött létre.

A vidékfejlesztési koncepciónak és stratégiának mivel számos terület integrációját feltételezi, teljes összhangban kell lennie több más koncepcióval és stratégiával. Természetes dolognak tartjuk, hogy az agrárfejlesztés és a területfejlesztés különböző dokumentumaival, elgondolásaival egyeztetünk. De ugyanakkor szerves kapcsolatot alakítottunk ki a régiómarketing koncepcióval, a turisztikai fejlesztési elképzelésekkel és a vállalkozásfejlesztési programokkal. A környezetvédelem (és ezen belül az agrárkörnyezetvédelem) stratégiánk szerves része. Ezeket a kapcsolatokat folyamatos kommunikációként, egyeztetés formájában tudjuk értelmezni, mely kapcsolatrendszerben folyamatos iterációval keressük a régió boldogulását.

A régió stratégiájának alapelve, hogy **a vidékfejlesztést egy folyamatnak tekintjük**, mely a fenntartható gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai és környezeti fejlődésen keresztül szolgálja az életminőség javítását. A folyamatos szót szeretnénk kiemelni, mert a régió vidékfejlesztését nem lehet egyszeri akcióként kezelni. Az **integrált szemléletmód** azt jelenti számunkra, hogy a szektorális elkülönülés helyett a többszektorigó programokat helyezzük előtérbe.

A változatosság fenntartása és fejlesztése számunkra azt jelenti, hogy meg kell becsülnünk azokat a hagyományokat, melyekkel rendelkezünk. A régió eddig sem volt „agrársivatag” ahol a mezőgazdaságon kívül semmit sem lehetett találni, bár meghatározó szerepe vitathatatlan. Ezen a területen az arányok változtatásának ösztönzésével illetve újabb tevékenységekkel lehetne a stabilitást növelni, sokszínűbbé tenni a falvak, térségek gazdasági és társadalmi életét. A régió stratégiájában a régió és ezen belül a kistérségek **multifunkcionalitására helyezük a hangsúlyt**, mely azt jelenti hogy a kisebb települések is egyre nagyobb mértékben kapcsolódjanak be a társadalom gazdasági, környezeti és társadalmi funkcióinak ellátásába.

A **fenntarthatóság** a megfelelő egyensúly megteremtését jelenti, melynek révén gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból is biztosítható az emberek harmonikus élete a jelenben és a jövőben egyaránt. Természetesen tudjuk, hogy ezen a területen igen nehéz érdekegyezte-

tést kell lefolytatni, mely folyamatban nem mindig egyszerű az egyéneknek, vagy szervezeteknek, hogy pillanatnyi és/vagy vélt érdekeik néha kifejezetten egyensúlyrombolóak.

A **szubszidiaritás** elvét már jelen anyag elkészítésekor is alapelvnek tekintettük, így lényegében a vidékfejlesztés gondolatköre viszonylag gyorsan mozgósította a gazdaság és a társadalom széles körét, a helyi közösségeket. A fejlesztési programok kidolgozásakor ez a partneri kör szélesedni fog és a kidolgozásban, megvalósításban még többen, még több hozzáadott értékkel vesznek részt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a régión belül a kistérségek kidolgozzák saját koherens fejlesztési stratégiájukat.

A **programozási folyamat** számunkra azt is jelenti, hogy a regionális programnak összhangban kell lenni a megyei és kistérségi programokkal és szervesen be kell épülni a nemzeti programba. A koncepció kialakításakor örömmel alkalmazzuk a nemzetközi tapasztalatokat különös tekintettel az EU és a szomszédos országok kapcsolódó ismeretanyagára.

5.4 PRIORITÁSOK

A stratégiai alapelvek alapján négy fő regionális prioritást határoztunk meg. A prioritások lényegében olyan fejlesztési irányokat jelentenek, melyek keretet adnak a programoknak illetve azokon belül az alprogramoknak. A prioritások között fontossági sorrendet nem állapítottunk meg, mind a négyet alapprioritásnak tekintjük.

➤ **A régió gazdasági bázisának erősítése, diverzifikálása.**

A gazdaság versenyképességének javítása. Komplex gazdaságfejlesztés alkalmazása, különös tekintettel a korszerű vertikumú mező- és élelmiszergazdaságra, valamint új, versenyképes, tudásalapú termelő és szolgáltató ágazatok befogadására. A régió számos területén a kedvező termelési adottságok és a mezőgazdaság illetve az élelmiszeripar kiemelt szerepe miatt sem mondhatnák le az emberek arról, hogy felkészüljenek az alapvető agrártermékek piacán folyó versenyre (gabona, tej, sertés, stb.). Ezekben a térségekben nem szabad a termelést leszűkíteni néhány speciális termékre, mert az sem gazdasági, sem társadalmi szempontból nem indokolható. A prioritáshoz kapcsolódóan a versenyképessé tehető tevékenységek megerősítését és felkészítését célzó programokat foglaltunk meg, miközben ösztönözzük a vidéki térségeket, hogy kerüljék az egyoldalú fejlődési utakat, erősítsék a gazdaságot a sokszínűség, a több lábbon állás segítségével is.

➤ **A fenntartható vidékfejlesztés (környezeti-gazdasági-társadalmi) feltételeinek megteremtése és gyakorlati alkalmazása.**

A régió stratégiai vidékfejlesztési alapelve, - a nemzetközi és országos versenyképesség javítása, a stabil gazdasági és társadalmi környezet mellett - a humánökológia (ember és természet harmonikus viszonya) követelményeinek megfelelő települési környezet kialakítása.

A termőhelyi adottságokhoz jól igazodó földhasznosítás elősegítése, tájjellegű termékspecifikumok, minőségi termékek előállításának ösztönzése. A mezőgazdaságilag kedvezőtlen adott-

ságú térségekben a fenntartható fejlődés követelményeinek megfelelő extenzív gazdálkodási formák előtérbe helyezése, a környezetbarát tájgazdálkodás meghonosítása

➤ **A lakosság életminőségének javítása**

A régió, a kistérségek, a települések társadalma és gazdasága fejlődésének alapfeltétele az emberi erőforrások kiemelt fejlesztése. A szociális leszakadás veszélyének kitett vidéki népesség lehetőségeinek javítása, felzárkóztatásuk a munkanélküliség preventív eszközeivel lehetségesek. Fontosak az átképző, a gazdaság új igényeihez alkalmazkodó szaktudás megszerzését biztosító programok. Szükség van olyan segítségre is, amelyek csak az átmenetileg munkanélkülivé váló polgárokat segítik önmaguk megismerésében, abban, hogy a meglévő szaktudással hol helyezkedhetnek el, és milyen további ismeretekre lenne szükségük a személyiségüknek és anyagi igényeiknek megfelelő munkahely megszerzéséhez. A tartós munkanélküliség leküzdése valamint a fiatalok és a munkaerőpiacról kirekesztett csoportok munkába történő beilleszkedésének elősegítése külön figyelmet érdemel. A fiatal korosztályok elvándorlásának megakadályozására az alpinfrastruktúra fejlesztésén túl elsősorban egzisztenciájuk stabilizálása és az oktatás területén kell programokat kidolgozni. A fiatal értelmiségi családok letelepedésének támogatása hozzájárulhat a térségekben az egészségesebb társadalmi szerkezet kialakulásához és az innovatívabb, aktívabb helyi közösségek fejlődéséhez. A programok természetesen nemcsak csak az innovatív rétegeket kívánja segíteni, hanem a szociálisan elesett csoportokat (falusi szegénység, tartós munkanélküliek, hátrányos helyzetben lévő kisebbségek) is gazdasági aktivitással összekapcsolt támogatási rendszerek révén. A gazdasági rendszerváltás során a vidéki térségekben sokszor többszörösen hátrányos helyzetbe kerültek a nők, akik sok esetben a családok kulcsfontosságú tagjai gazdasági aktivitásuk és a szocializációs folyamatban betöltött szerepük alapján. A régióban az EU tapasztalatokkal összhangban szervezzük programjainkat valamennyi társadalmi csoport számára.

Az életminőséghez szervesen hozzátartozik a megfelelő infrastruktúra a jó közlekedési lehetőség, az egészséges ivóvíz, a tiszta környezet. A lakóhely és annak építészeti és kulturális adottságai olyan értékek, melyek alapvetően befolyásolják, hogy az adott helyen szívesen élnek-e az emberek.

➤ **A vidékfejlesztés intézményrendszerének kiépítése**

A vidékfejlesztés integrált, komplex jellege több szinten is sokrétű együttműködést kíván a résztvevő szervezetek, intézmények részéről. A vidékfejlesztés viszonylag új gondolatrendszert jelent az emberek számára, miközben az EU csatlakozással kapcsolatosan is kevés az ismeret. Az emberek bevonása a folyamatokba és sikeres részvételük csak megfelelő felkészültség esetén lehetséges. Ehhez az ismeretbővítés számtalan eszközén túl szükség van felkészült és mindenki számára elérhető tanácsadó és információs szolgáltatásokra. Reményeink szerint a vidékfejlesztési programok számtalan projekt formájában ténylegesen megvalósulnak. A projektek összehangolása, a finanszírozók által megkövetelt monitoring és jelentési rendszer nélkül a komplexitás mellett az átláthatóság nem biztosítható. A projektek előkészítése, a pályázatok elkészítése majd a megvalósítás olyan speciális ismereteket feltételez, melyeket a településeken, kistérségekben dolgozó, koordinatív szerepet vállaló szakemberek nem nélkülözhetnek. A régióban meglévő szellemi műhelyek kisugárzása a vidékfejlesztés egyik hajtóereje lehet a folyamatos megújulásban. A programok, projektek megvalósításához a szükséges finanszírozási lehetőségek megtalálását segítheti a korszerű és korrekt információ-

áramlás megszervezése illetve az ilyen rendszerek szolgáltatásainak igénybevétele. Az esélyegyenlőségről akkor beszélhetünk, ha a legkisebb településen is hozzájuthatnak ehhez az információhoz és az emberek tudják ezeket az információkat használni.

5.5 PROGRAMOK

A prioritásokhoz kapcsolódó programok a régióban készülő megyei koncepciók és a számos szakmai és helyi egyeztetés során alakítottuk ki.

A régió gazdasági bázisának erősítése, diverzifikálása.

1.1. Program: A mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak fejlesztése, a struktúraváltást szolgáló beruházások támogatása

A program célja: A termelés hatékonyságának, versenyképességének növelése a termelés bővítésével, a termelési szerkezet átalakításával, a termék minőségének javításával, a termelési költségek csökkentésével, az állatvédelmi követelmények kielégítésével.

A program partnerei: Mezőgazdasági főfoglalkozású gazdák, jogi személyiségű vagy jogi személyiség nélküli mezőgazdasági vállalkozások, szövetkezetek és egyéb termelői társulások.

A program tartalma: Az Európai Unióhoz való csatlakozás során a mezőgazdasági vállalkozásoknak olyan technikai háttérrel kell rendelkezniük, mely a hatékonyságon keresztül biztosítja a versenyképességet illetve környezetvédelmi szempontból megfelel az EU szabályozásainak. Ezen a területen különösen szorító a csatlakozásig rendelkezésre álló idő, mert a nyugati gazdaságokhoz képest nálunk nincsenek évszázadok, vagy akár csak évtizedek arra, hogy a gazdaságok tökefelhalmozást végezzenek.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- mezőgazdasági vállalkozások beruházásai
- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása
- állat- és növényegészségügyi ellenőrzés szerkezetének és minőségének javítása

1.1.1. Alprogram: A mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése, a minőségi termékek előállításának ösztönzése.

A régió kedvező ökológiai és talajadottságokkal rendelkező területein közép és hosszú távon a mezőgazdaság egyaránt versenyképes lehet. Ezeken a területeken hatékony növénytermesztés illetve állattenyésztés folytatható, de természetesen a minőségi követelmények maximális érvényesítésével. A termények közül a gabonatermesztés, a takarmánytermesztés, a szántóföldi zöldségtermesztés ami leginkább megcélozható. A régió mezőgazdaságában jelenleg alkalmazott technika jelentős mértékben elavult, gondot okoz a javítás, az alkatrészpótlás és ugyanakkor az elhasználdott erőgépek üzemanyagfogyasztása is magas. A rossz technika a minőségi termelést is megnehezíti

miközben költségeket aránytalanul megnöveli. Az új eszközök beszerzése a magas árak miatt sok termelő számára elérhetetlennek tűnik. Az alprogram keretében a termelők számára lehetővé kell tenni, hogy hozzájussanak a legújabb és leghatékonyabb technológiához illetve innovációs megoldásokhoz.

1.1.2. Alprogram: Szerkezetváltás, különös tekintettel az EU-ban is versenyképessé tehető ágazatokra.

A régióban elsősorban azokat az ágazatokat szeretnénk előnyben részesíteni, melyek az EU-ban is sikerrel jelenhetnek meg a piacon. A régió termelőit, feldolgozóit támogatni kell azért, hogy tevékenységüket megváltoztatva ezen szektorban állítsanak elő árut. Ez a struktúraváltás természetesen nem a kvóta szabályozás alá eső ágazatokat jelenti, hanem inkább a kevésbé vagy nem szabályozott növénykultúrákat illetve állatfajokat (pl. zöldségtermesztés, gyümölcstermesztés). Ez a változtatás sok esetben jelentős beruházást jelent, melyre a régió termelői nem tudnak saját erőt biztosítani. A szerkezetváltás témakörébe tartozónak tartjuk a fajtaváltást, a feldolgozottsági szint változtatását is.

1.1.3. Alprogram: Az állategészségügyi higiéniai körülmények javítása. Az állattartás környezetbarát technológiáinak elterjesztése

Az állattenyésztés a régióban sok helyen viszonylag idős épületekben régi technológiával felszerelten folyik. Ezekben a létesítményekben az állategészségügyi higiéniai körülmények nem felelnek meg az EU állattartással kapcsolatos előírásainak, de környezetvédelmi szempontból is több állattartó létesítménynél kapcsolódó beruházásokat kell eszközölni. Különösen fontos kiemelni a nagyüzemi állattartó telepeket, ahol a trágyakezelés nem mindig megoldott illetve a jelenlegi megoldások környezeti problémákat vetnek fel. Az állattartás gazdaságosabbá tétele érdekében a hetvenes években nagy számban építettek nagyüzemi (szakosított) állattartó telepeket. A tartástechnológia következtében a nagy tömegben nehézkes almozás helyett, a vízzel való trágya eltávolítását alkalmazták. Ezen melléktermék kezelése, elhelyezése, tárolása sokkal nagyobb gondot jelent, mint a megszokott istállótrágya. A telepek területének kiválasztásánál a növénytermesztés számára alkalmatlan rossz minőségű, sokszor belvizes területeket jelölték ki. Ma már egyértelművé vált, hogy a keletkezett hígtrágya ezeken a telepeken felesleges felhasználhatatlan melléktermék. A gazdasági átalakulás során a nagy állattartó telepek zöme privatizációra került és átmenetileg nem üzemelt. Újrindításuk az elmúlt években elkezdődött, elsősorban agrártámogatások segítségével. Privatizálták azokat a területeket is, amelyek az öntöző telepekhez tartoztak, így a hígtrágyával öntözött területek több tulajdonos kezébe kerültek. Az alprogram ezen környezetvédelmi szempontból igen fontos problémára kell, hogy megoldási javaslatokat dolgozzon ki konkrét projektek formájában. A rekonstrukciós projektek mellett része az alprogramnak az állati hulladékok (tetemek) begyűjtésének és ártalmatlanná tételének a korszerűsítése.

1.1.4. Alprogram: A mezőgazdasági termékpályák erősítése korszerű tárolókapacitások és hűtőtárolók beruházásainak támogatásával

A régióban előállított mezőgazdasági termékek sajnos nem mindig a legkedvezőbb piaci helyzetben kerülnek értékesítésre, mert nincs mód a minőséget is megőrző tárolásra és az alkalmas értékesítési idő kiváráására. A tárolás az értékesítési időszak meghosszabbításának egyik legjobb módja, melynek révén a piacokon egyenletesebb ellátás biztosítható. Ez egyben a nagy értékesítési láncok igényével is találkozik.

1.1.5. Alprogram: Szőlő- gyümölcs ültetvények rekonstrukciója

Az ültetvények létrehozása nagy költségigényű, lassan megtérülő beruházás. Az ültetvények jelentős része előregedett, rossz fajtaszerkezetű. A régióban is sok helyen elhanyagolt állapotban vannak az ültetvények, mely helyzetet nem szabad összetéveszteni a tudatos extenzív gazdálkodással. A rekonstrukció különösen fontos a régióban, hisz az itt élő lakosság jelentős részének függ a teljes vagy részbeni megélhetése ezen ágazatoktól. Sok területen szinte az egyetlen jövedelemszerzési lehetőség, ezért bizonyos tekintetben szociális kérdés is. A szőlőtermesztés kiegészítő jövedelemszerzés szempontjából is fontos. A sok kis birtok csak második gazdaságként működik. A termelés megfelelő integrációval jól működtethető. A falvak munkaerő foglalkoztatásában a viszonylag nagy kézimunka igénye miatt igen jelentős.

A gyümölcsstermesztés a tanya megújításában is komoly szerepet kaphat. A meggy, a cseresznye, a földieper, a kajsziarack termelése kis területen extenzív módszerekkel is eredményesen végezhető. Megfelelő integrációval ezek termése piacképes áruvá tehető. Az új, korszerű, intenzív ültetvények kialakítása viszont csak nagyobb felületen, termelői összefogással valósítható meg. Egy-egy településen az ilyen ültetvények létrehozása a munkaerő foglalkoztatásában lehet kedvező hatású.

Az ültetvénykorszerűsítés azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert a kedvezőtlen adottságú területeken elterjedtek az ültetvényes kultúrák, de ma már a versenyképességhez nélkülözhetetlen néhány pótlólagos beruházás (pl. öntözés). Az ültetvényrekonstrukciónak nem a mennyiség növelése a célja, hanem a piacképes termékeket előállító, hatékony ültetvényháttér megteremtése.

1.2. Program: **A struktúra és szerkezetváltást segítő finanszírozási konstrukciók kidolgozása és működtetése**

A program célja: A struktúra és szerkezetváltást segítő hitel, kockázati tőke és garanciaprogramok kidolgozása és működtetése a régióban.

A program partnerei: Mezőgazdasági főfoglalkozású gazdák, jogi személyiségű vagy jogi személyiség nélküli mezőgazdasági vállalkozások, szövetkezetek és egyéb termelői társulások, pénzintézetek, kockázati tőke társaságok.

A program tartalma: A gazdaság fejlesztése során a beruházások finanszírozásakor a támogatás mellett (amely lehet visszatérítendő vagy vissza nem térítendő) felvetődik, hogy egyéb forrásokra is szükség lehet a saját erő kiegészítéseként. Az egyéb forrás lehet kedvezményes hitelkonstrukció, kockázati tőke illetve mindezekhez kapcsolódhat egy garanciarendszer. A finanszírozás jelenleg nem megoldott a kisebb vállalkozásoknál és a nagyobb termelői csoportok beruházásánál sem.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

A SAPARD program erre a területre vonatkozóan nem rendelkezik kiemelt prioritással. A PHARE program intézményfejlesztési részében azonban a program támogatható

1.3. Program: **A földhasznosítási és termelési szerkezet hatékonyságának javítása, versenyképes birtokszerkezet kialakulásának támogatása, birtokrendezés**

A program célja: Nemzetközi szempontból is versenyképes birtokszerkezet kialakítása azért, hogy a mezőgazdaságból élő népesség létalapja biztosított legyen. A birtokcserék lebonyolítását támogató egyeztetések önkéntes földcserek fokozott ösztönzése, állami támogatása, illeték mentessége).

A program partnerei: A kárpótlás révén földtulajdonhoz jutott földtulajdonosok.

A program tartalma: A kárpótlási folyamat eredményeként a régióban nagyon elaprózódott birtokszerkezet alakult ki, ami egyrészt azt jelenti, hogy egy tulajdonosnak több részletben található a földterülete, másrészt ezek a kis méretű táblák méretüknél elrendezésüknél fogva nem alkalmasak hatékony mezőgazdasági termelésre. A földcsere és ezáltal a birtokegyesítés révén a gépi művelés és a korszerű agrotechnikai eljárások alkalmazását is lehetővé tevő birtokméretek alakulhatnak ki. Ezzel párhuzamosan természetesen az is lényeges, hogy a föld piaci forgalma, tényleges értékének megfelelő adás-vétele is intézményesüljön. Az önkéntes földegyesítések, tagosítások, földcserek a Nemzeti Földalapon keresztül is megvalósulhatnak.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- földnyilvántartás kialakítása és aktualizálása
- birtokrendezés, birtokszerkezet javítása

1.4. Program: A vállalkozói együttműködések megerősítése, az együttműködések szervezeti és működési feltételeinek megteremtése

A program célja: A régió vállalkozói közti együttműködés erősítése, a szervezett együttműködési formák támogatása.

A program partnerei: Mezőgazdasági főfoglalkozású gazdák, jogi személyiségű vagy jogi személyiség nélküli mezőgazdasági vállalkozások, szövetkezetek és egyéb termelői társulások.

A program tartalma: A mezőgazdasági termelők együttműködése több területen is elősegítheti a vidék, a régió fejlődését. A sikeres piaci szereplésnek egyrészt a horizontális együttműködés a záloga, amikor egy-egy térség termelői megegyeznek abban, hogy a tájban milyen növényt termelnek, vagy állatot tenyésztenek és esetleg erre alapozva közösségi marketing stratégiát dolgoznak ki. A vertikális együttműködést indokolja az, hogy számos mezőgazdasági ágazatban az előállított termékek valamilyen feldolgozási folyamat után kerülnek a piacra. Ma már nemcsak a nyugati piacokon, hanem a hazai élelmiszerláncokban is egyre inkább alapkövetelmény a magasabb előkészítettségű élelmiszerek beszállítása, melynek természetesen tetteszetsős, környezetbarát, stb. csomagolásban kell megjelenni. Az együttműködést a piaci oldalon alátámasztja a nagy mennyiségű, egyenletesen jó minőségű termékek iránti igény illetve az, hogy az ezzel kapcsolatos feldolgozó, válogató, tároló kapacitások messze meghaladják egy-egy termelő lehetőségeit.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- termelői csoportok felállítása
- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása
- állat- és növényegészségügyi ellenőrzés szerkezetének és minőségének javítása

1.4.1. Alprogram: Termelők marketing szervezeteinek létrehozása és megerősítése

Ma már általános jelenség hazánkban, de az EU-ban különösen, hogy egyre nagyobb szervezetektől lehet a termeléshez szükséges anyagokat (inputokat) beszerezni és ugyanilyen nagy méretűek azok a vásárlók akik a termékeket megvásárolják és a tényleges fogyasztókhöz eljuttatják. Ezen méretekkel szemben egy-egy termelő nincs tárgyalási helyzetben, sőt sokszor a partnerség egyáltalán nem is kerülhet szóba. Az árualap szélesítése, a tárgyalási pozíció erősítése érdekében a marketing szervezetek létrehozása célszerű illetve a meglévők tevékenységének erősítése a régió szempontjából is fontos feladat.

1.4.2. Alprogram: Integrációs együttműködési formák létrehozása

A régióban több olyan élelmiszeripari feldolgozó üzem található, melynek működése jelentősen befolyásolja a foglalkoztatást illetve a mezőgazdasági termelést. Sajnálatos jelenség, hogy a régióban előállított termékek jelentős részét szállítják feldolgozásra az ország más régióiba, miközben a régióban lévő feldolgozók, távoli területekről vásárolják a nyersanyagot. Így gyakorlatilag nem alakul ki egy nagyobb stabilitást adó

helybéli együttműködés. Ezt a helyzetet rontja a szerződések terén észlelhető szerződésszegés, elpártolás, ami a stabil kapcsolatokat szintén lehetetlenné teszi. Az élelmiszeripari beszállítói kapcsolatok fejlesztése szintén az alprogram feladatai közé tartozik.

1.4.3. Alprogram: *Különböző gazdasági szektorok közti együttműködés fejlesztése*

Az együttműködés nemcsak a mezőgazdasági termelés hatékonyságát, sikerét segítheti, hanem különböző szektorok közt is gyümölcsöző kapcsolat alakulhat ki. A mezőgazdasági termelés, feldolgozás kapcsolódhat a turizmushoz. A turisztikai vállalkozások egymás közt és más termelőkkel is alkothatnak különböző együttműködési formákat. Ilyen együttműködésben azonban részt vehetnek a kézművesek, a kultúra különböző területei, stb.

1.4.4. Alprogram: *A termékpályás minősítésben való együttműködés ösztönzése, származás és eredetvédelmi rendszerek bevezetése*

A nemzetközi piacokon való sikeres szereplésünknek feltétele, hogy megfelelő minőségbiztosítást és annak ellenőrzését magában foglaló minőségcentrikus szemléletmódot érvényesítsünk a teljes termékpályán. A korszerű minősítési követelmények növénytermelési és állategészségügyi alapjainak kiépítése több élelmiszeripari ágazatban elindult. A rendszereknek természetesen országos szintűeknek kell lenni, de ezek regionális, helyi bevezetése sok olyan feladatot jelent, ami a termékpálya szintű átgondolást és szervezést szükségessé teszi. Az élelmiszerbiztonsági (egészségügyi alkalmazásra, szermaradványokra, stb. vonatkozó) szabályok, valamint az adalékokra, csomagolásra, feliratozásra (azaz összetételre, eltarthatóságra, stb.), az eredetmegjelölésre és a piaci megjelenésre vonatkozó előírások alkalmazása egyaránt részét képezi az alprogramnak.

1.5. Program: Alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése és sokszínűsítése

A program célja: A foglalkoztatás és jövedelemszerzés javítása, a megélhetési lehetőségek szélesítése. A vidéki területek gazdasági stabilitásának növelése, a több lábbon állás biztosítása.

A program partnerei: A vidéki lakosság azon része, mely megélhetését saját településén szeretné biztosítani, de a jelenlegi tevékenysége erre nem ad biztosítékot és ennek kiegészítéseként hajlandó más gazdasági tevékenységet is elindítani.

A program tartalma: Az alternatív jövedelemszerző tevékenységre kétféle stratégiát kell kidolgozni: egyénit és közösségit. A közösségi stratégiák kidolgozása mellett szól, hogy az új típusú tevékenységek bevezetéséhez szükséges egy átmeneti, kísérleti szakasz, ennek kockázatát nehéz egyénileg felvállalni. A közösségi vállalkozások, a nonprofit szervezetek (egyesületek, alapítványok, kht-k, önkormányzati szövetségek) keretében működő tevékenységek átsegíthetik a váltáskényszerben levőket az első akadályokon. Ezekhez kapcsolódhatnak azok az egyéni ötletek, elképzelések, melyeknél már jelenleg is rendelkezésre áll a szellemi kapacitás,

a szakmai tapasztalat és a tőkeerő. A vidékfejlesztés területén zajló "innovációs" kezdeményezések sok esetben civil szervezetekhez kötődnek.

A környezetileg érzékeny területek közeljövőben várható kijelölése és az ehhez kapcsolódva megjelenő területhasználati szabályozórendszerek különös fontosságot adnak az alternatív jövedelemszerző tevékenységek kistérségi, települési szintű feltárásának.

Az élelmiszertermelés terén elsősorban a speciális, egyedi helyi termékek, a gyógyélelmezési termékek készítése tartozhat az alternatív jövedelemszerzés körébe, mivel itt elsősorban a kis volumenű, vagy a közvetlen termékértékesítéssel eladott élelmiszerekről beszélhetünk. A közvetlen termékértékesítés társulások, "integrációs" formában a termelők és az idegenforgalmi, esetleg az egészségügyi szféra szerződéses kapcsolatára épül. Gazdaságok köthetnek megállapodást a térségben működő hotelekkel, panziókkal, vendéglőkkel, élelmiszerboltokkal, idegenforgalmi egyesületekkel termékeik rendszeres átvételére. Jelentős piaca lehetne az ökológiai termeléssel előállított, vagy allergiát nem okozó termékeknek (pl. kecsketej), az egészségügyi intézményrendszer is. Érdeklődés mutatkozik koleszterinszegény hús (mangalicca) előállítására, feldolgozására. A kisebb volumenű élelmiszer-feldolgozás terén jelentősége van a szárított gyümölcs, és a fűszerek előállításának is.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése és sokszínűsítése
- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása

1.5.1. Alprogram: A nem élelmiszer célú termelés lehetőségeinek fejlesztése

A nem élelmiszer célú termelő tevékenység megvalósításának előnyei térségi kihatásúak - ritkán jelentkeznek egyedileg a mezőgazdasággal felhagyóknál, ezért jövedelemkompenzáló támogatásban kell részesíteni az élelmiszer-termeléssel felhagyók körét. A nem élelmiszer célú tevékenység eredménye a természeti erőforrásokkal és a környezet teherviselő képességével harmonizáló fenntartható fejlődés lehet, amely az élet-színvonal emelését tűzi ki célul és mércéül.

A nem élelmiszer célú tevékenység megvalósításának előnyeit sokszor nem az élvezeti (csak) aki erre az elhatározásra jut, hanem esetleg az egész térség. Ezért a nem versenyszféra helyzetének javítása érdekében jövedelemkompenzáló támogatást kell biztosítani azok számára, akik erre vállalkoznak. Az alprogramon belül az energiaerdő, rekreációs célokat szolgáló területek, erdőrezervátumok, többcélú tavak, víztározók, gyógynövénytermelés, vadászat, vadgazdálkodás, stb. egyaránt támogatandó.

Foglalkoztatás és jövedelemszerzés szempontjából a hagyományörző „mezőgazdasági” kézművesség újraélesztése szükséges. A nád, a sás, a fűzfavessző, len, kender hasznosításával a gyékény és kosárfonás, a természetes alapanyagú szőttek, lakásfelszerelési cikkek kézimunkával történő előállítása nemcsak a foglalkoztatási és jövedelemszerzési gondokat enyhítheti, hanem a vidéken élő nők gazdasági aktivitását is fokozhatja.

1.5.2. Alprogram: *Mező-, erdő és vadgazdasági termékek feldolgozásának és a piaci értékesítés infrastruktúrájának fejlesztése*

Az alprogram célja: a magasabb feldolgozottsági szint biztosítása, a bruttó hozzáadott érték növelése, ezáltal kedvezőbb piaci értékesítési lehetőségek és árak elérése, a foglalkoztatás és jövedelemszerzés lehetőségeinek a javítása. A régió élelmiszeripari ágazatai között rendkívül nagy differenciák vannak, míg a tej, hús és baromfiipar magas hozzáadott értéket termelő exportképes társaságai fejlődnek, addig a zöldség-gyümölcs termelés feldolgozó háttérére minimálisra redukálódott. A vadgazdasági termékek feldolgozása nem számottevő. Ezen ágazatoknál a helyi feldolgozás fejlesztésével a munkahelyteremtés mellett el lehet érni, hogy a hozzáadott érték helyben maradjon, a helyi közösséget gyarapítsa. A helyi feldolgozás szervesen kapcsolódhat a hungaricumokkal és a turizmussal kapcsolatos alprogramokhoz.

1.5.3. Alprogram: *Az édesvízi halászat és halfeldolgozás fejlesztése*

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal jelentkező kihívások a magyar, s benne a régió mezőgazdaságának szerkezeti átalakítását és megújítását igénylik. Ebben a folyamatban igen nagy szerepet játszhatnak azok az ágazatok, amelyek az EU túltermeléssel küszködő agrárpiacát nem terhelik további termékfeleslegekkel. Ezen perspektivikus ágazatok egyike lehet az édesvízi halászat is. Mindezt indokolja, hogy a halászat hagyományokat őrző természet közeli emberi tevékenység, amely nemcsak az egészséges halhúsellátással, hanem a vízi környezet védelmével, ésszerű kezelésével és fejlesztésével is hozzá járulhat a rurális tér és ezen keresztül az életminőség javításához. A halászat olyan komplex tevékenység, amely magában foglalja a természetes vizeken folyó kereskedelmi és rekreációs halászatot és a mesterséges rendszerekben folyó, különböző vízi növények előállítására irányuló akvakultúrát.

A halászatot korábban szinte azonosították a nagyüzemi tógazdálkodással, amelyet gazdasági súlyával mértek, és amivel kisebb-nagyobb mértékben, de szemben állt a horgászat, a természetvédelem és a vízgazdálkodás. A rendszerváltást követően a változások eredményeképpen a halászat is jelentős szerkezeti változásokon ment át, kezdi visszanyerni sokszínűségét, a társadalom egyre inkább felismeri komplex jellegét és - mivel a halászat a fenntartható agrárgazdasági fejlődés rendszerébe jól beilleszthető - a fontosságát is.

A meglévő értékek bázisán az Európai Unió támogatásával az édesvízi halászat terén olyan fejlesztési program valósítható meg a régió több kistérségében, amely jól szolgálhatja az agrárgazdaság diverzifikálását, a lakosság alternatív jövedelemszerzését. Előnye a halászat fejlesztésének a környezetbarát technológiák terjedése, az élelmiszerellátás javítása, az EU-szinten is piacos termékek körének bővülése. Nem szabad megfeledkezni a halászat és a természetvédelem kapcsolatáról sem. A korszerű halászat, a jól szervezett halastavi gazdálkodás kiváló élőhelyet biztosíthat számos védett vagy egyenesen veszélyeztetett madár populációnak. A korszerűen menedzselt halastó sok értékes növény- és állatfaj egyedülálló élőhelye is: a halastavak alapvető szerepet játszanak a biodiverzitás megőrzésében.

A korszerű, magas minőségű termékek előállítására alkalmas haltermelő telepek fejlesztéséhez végre kell hajtani a meglévő tógazdaságok rekonstrukcióját, emelni kell a termelés műszaki hátterének színvonalát (levegőztető, takarmányozó, lehalászó berendezések üzembe állítása). Új halastavakat kellene létesíteni a más mezőgazdasági termelésre nem alkalmas földterületeken, és fejleszteni kellene a termálvízzel és hulladék hőenergiával fűtött iparszerű haltermelő telepeket is.

A halfeldolgozás és a marketing korszerűsítésének kardinális kérdése a régióban a teljes "halvertikum" kiépítése. Ennek lényeges eleme a feldolgozás. Mindenképpen szükséges a megbízható, folyamatos halellátás kialakítása, az ezt biztosító kislefeldolgozók és hűtőtárolók létesítése. Ezzel összefüggésben javítani kell a halértékesítés rendszerét, fontolóra kell venni új speciális halárusító üzletek is létesítését, sőt elképzelhető akár egy "hal-szendvics" gyorsétkeztetési hálózat kiépítése is.

A rekreációs halászat, a vízi ökoturizmus és egyéb, vízhez kötődő szabadidős tevékenységek fejlesztése vonatkozásában a horgász- és pihenő tavak modernizálása jön szóba, illetve városok közelében újak létesítése szükséges és indokolt. A fejlesztés ezen részéhez szervesen hozzákapcsolható a horgászokat, turistákat kiszolgáló vendéglátó háttér bővítése, bemutató akváriumok, dísztavak létesítése és - a hagyományok, tárgyi emlékek megőrzésének és gazdagításának szándékával halászati múzeumok és skanzenek létesítése.

A halászat szereplői és más vízi erőforrás-hasznosítók közötti integráció keretében át kell tekinteni a hal-rizs, a hal-kacsa, a halastó-nád és fűz termelési integrációk megvalósíthatóságát, bevezetésük, elterjesztésük mikéntjét. Továbbá a megfelelő technológiák kidolgozását követően fel kell mérni a kommunális szennyvizek és különböző feldolgozó üzemek szerves anyagokban gazdag ipari szennyvizeinek halas tavi hasznosításának lehetőségeit is.

A halászati illetve a vízi erőforrások hasznosításával kapcsolatos szakismeretek bővítéséhez helyi jelentőségű továbbképzési és szaktanácsadási programokat kell szervezni. A szakmai színvonal emelése érdekében nem kisebb a jelentőségük a szervezendő továbbképzési, szakmérnöki programoknak, a hazai és nemzetközi konferenciák, táborok szervezésének sem.

1.5.4. Alprogram: Helyettesítési és farmigazgatási szolgáltatások fejlesztése és működtetése

A mezőgazdasági termeléssel foglalkozóknál általános probléma, hogy a biológiai sajátosságok miatt a gazdálkodók kisebb-nagyobb mértékben lekötöttek és a termelés helyszínét nem hosszabb időszakokra nem hagyhatják el. Ez nemcsak a szabadság, pihenés miatt lényeges, hanem esetleges egészségügyi problémák előfordulásakor is gondot okozhat. A gazdálkodók ezt a problémát jelenleg családi, baráti kapcsolatrendszerükön keresztül tudják csak megoldani.

A gazdaság igazgatása a komplex ismeretek igénye miatt szintén nagy kihívást jelent a gazdálkodók számára, különösen napjainkban, amikor a különböző szabályozók közt igen nehéz eligazodni. A farm menedzsmenttel kapcsolatos szolgáltatások elengedhetetlen támogatást jelentenek a sikeres gazdálkodásnak az EU-ban is.

Az alprogram által megcélzott szolgáltatásokat jelenleg még nem ismerik a magyar gazdálkodók, de a vidéki életminőség szerves részét kell, hogy képezzék a jövőben.

1.5.5. Alprogram: A turizmus különböző formáinak fejlesztése a beruházások, a marketing és az együttműködés fejlesztésén keresztül

A vidéki, falusi turizmusra való igény jelenleg fejlődik, alakul. A turisták fokozatosan elfordulnak a "nagyüzemi" turizmustól, a zsúfoltságtól, illetve (főként külföldön) a szabadságok meghosszabbodása miatt lehetőségük van a turizmus más formáiban is részt venni.

A falusi turizmus értékelésének dilemmája az, hogy jelenlegi formáját és forgalmát vegyük figyelembe, vagy a benne rejlő lehetőségeket. Jelenleg főként csak a szállás, csak az étkezés vagy ezek kombinációja, amit falusi vendégfogadásnak tekintünk.

A turistának nemcsak szálláshelyre van szüksége, hanem kapcsolódó szolgáltatásokra, szabadidős tevékenységekre (mégpedig több korosztály számára). Ebből következően a falusi/vidéki turizmushoz jelentős befektetésekre van szükség, e nélkül csak vegetál. A helyi kezdeményezés önmagában kevés, szükség van állami szerepvállalásra is pl. az információterjesztés, a finanszírozás és a promóció területén.

Vidékfejlesztési szemszögből mindenképpen figyelembe kell venni azt is, hogy a társadalomra gyakorolt hatása felülmúlja gazdaságra gyakorolt hatását (a rurális térségek jellemzőinek elfogadását és megbecsülését segíti elő). Az agroturisztikai vállalkozás ösztönzői: a kiegészítő bevétel megszerzése és az életvitel bemutatása, megosztása a látogatókkal.

A régió falusi turizmusa a falusi tradíciókból, hagyományos mezőgazdasági termékekből és termelési-feldolgozási hagyományokból létrehozott idegenforgalmi kínálat. A komplex termékcsomagok és az idegenforgalmi infrastruktúra tőke- és időigényes, kialakításuk a nemzetközi tapasztalatok alapján programszerű és partnerségen alapuló megközelítés esetén kb. 10 év.

A turizmus fejlesztéséhez szükség van az információs és foglalási rendszer kidolgozására.

A turizmus fejlesztésének másik akadálya a tőkehiány és a komplex fejlesztési és támogatási háttér hiánya mellett az infrastruktúra hiánya, főként a hulladékkezelés területén, e nélkül nem tud megfelelni a "zöld" vagy "szelíd" turizmus elvárásainak. A hulladékkezelés és az energiaellátás területén szükséges lenne az alternatív technológiák meghonosítása, és használatuk támogatása pl. szél-, nap- és geotermikus energia hasznosítása, szűrőmezős szennyvíztisztítás, komposztálás stb.

A fenntartható vidékfejlesztés (környezeti-gazdasági-társadalmi) feltételeinek megteremtése és gyakorlati alkalmazása.

2.1. Program: Környezet és tájvédelmet célzó gazdasági tevékenységek fejlesztése és elterjesztése

A program célja: A régió környezetileg érzékeny, kedvezőtlen adottságú területein a környezetvédelem és a gazdasági tevékenységek összhangjának megteremtése és ezeken a területeken élő emberek jövedelemszerző lehetőségeinek bővítése.

A program partnerei: A környezetileg érzékeny területeken gazdálkodók illetve az alternatív gazdálkodás lehetőségeit kereső termelők.

A program tartalma: A környezetileg érzékeny területek a környezet és természetvédelem céltámogatási övezetei, amelyek a védett területeket és védőövezeteiket foglalják magukban. Ezekben az övezetekben a földhasználat racionális módosítása lesz szükséges kompenzációs alapon. A régió mezőgazdaságában az elmúlt tíz évben a műszaki fejlesztés és a környezetvédelem kérdése másodlagossá vált a föld és a vagyontárgyak újraelosztásához képest. A környezetszennyezésnek nem a tudatosság szabott határt, hanem inkább a pénztelenség. Ugyanakkor a nyugat-európai példák alapján az agrártermékpályák szereplői közt a korszerű, a környezet- és természetvédelmi követelményeknek megfelelő tudat kialakítása elengedhetetlen. A program keretében ezt a megbomlott egyensúlyt helyreállító, a korszerű agrártermelést és a környezetvédelmet egyaránt szem előtt tartó alprogramokat tervezünk. Az alprogramok, majd később a konkrét projektek a régió kedvezőtlen adottságú területein kiemelten fontosak, mert ezekhez a területekhez jelentős természeti értékek kötődnek, amelyeket egyaránt veszélyezteteti az extenzív gazdálkodási mód intenzívvé válása, illetve a gazdálkodás teljes felhagyása.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- környezet- és tájvédelmet célzó mezőgazdasági termelési módszerek
- erdészet, beleértve az erdőtelepítést, magán erdőtulajdonosok által birtokban tartott erdőgazdaságok beruházásait és erdészeti termékek feldolgozását és értékesítését

2.1.1. Alprogram: *Az ökológiai gazdálkodás módszereinek elterjesztése, modellszerű ökorégió kialakítása*

Az ökológiai gazdálkodás a környezet és tájvédelmet célzó mezőgazdasági termelési módszerek elterjesztését célozza, ezért a védett vagy környezetileg érzékeny területeken az ellenőrzött ökológiai gazdálkodás elterjesztése, támogatása nagyon fontos. A kertészeti kultúrák lehetősége a területen sokkal szélesebb körű, mint más mezőgazdasági kultúráké. A szőlő- és gyümölcsstermesztés a kisebb felületű, tanyai gazdálkodásba is jól illeszthető. A falusi turizmus, az ökoturizmus egyre nagyobb igénye is garantálja az ökológiai gazdálkodás jogosultságát. Ki kell dolgozni az ökológiai szemléletű oktatás tananyagát, meg kell szervezni az egymásra épülő képzési struktúrákat. A szakta-

nácsadás hálózatát ki kell építeni. A tanyák fejlesztésében nagy szerepe lehet az ökológiai gazdálkodásnak. Képzési, továbbképzési programokkal kell azt elősegíteni. Mintagazdaságokat kell kialakítani és működtetni (ilyen kezdeményezés indult el Kerekgyházán egy ökotanya kialakítására. A vegyes profilú mintagazdaságok mellett célszerű kialakítani a kertészeti (pl. szőlő-gyümölcs vagy zöldség-dísznövény) profilú bemutató gazdaságokat is.

2.1.2. Alprogram: Az extenzív gazdálkodás módszereinek elterjesztése, különös tekintettel a régió környezetileg érzékeny területeire.

A régió területének egy részén a terület hasznosítása nem felel meg sem a természetvédelmi, sem pedig a gazdasági követelményeknek. Ezekben a területeken különös jelentősége lehet az extenzív gazdálkodás módszereinek. Az extenzív mezőgazdaság olyan mezőgazdasági termelési mód, gazdálkodási rendszer, amely a természeti erőforrások fenntartható használatán alapszik, alacsony a tápanyag- és energiaforgalma. Jelentősége a változatos földhasználat adta diverzitás megtartásában van. Jelenleg az extenzív mezőgazdálkodás terjedésének legfőbb oka nem a környezeti tudatosság növekedése, hanem a tőkehiány: a privatizáció során földhöz jutott tulajdonosok nem rendelkeznek gépekkel, nincs pénzük műtrágyára, növényvédőszerre, kis földterületen gazdálkodnak. Ezt a hátrányt megfelelő programok és támogatási rendszerek működtetésével kompenzálni lehet.

Az extenzív gyepgazdálkodási rendszerek kiterjedésüknél fogva kiemelkedően fontosak gazdasági és természetvédelmi szempontból egyaránt. Ezekhez kötődik a magyarországi védett növény-és állatfajok jelentős része, fennmaradásuk függvénye a rendszeres legeltetés. A homokpusztai gyepek botanikai értéküknél fogva jelentősek. Sérülékenységük miatt csak kis állatlétszámot képesek eltartani, ez viszont támogatás nélkül akkor sem tart el egy családot, ha ezt a jövedelmet más mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelemmel egészítik ki, tehát a gyepek fenntartása csak megfelelő támogatási rendszer biztosítása esetén lehetséges. A szikes puszták állapotának fenntartásához elengedhetetlen a rendszeres legeltetés és taposás, az alullelegeltetés, gyomosodás súlyos károkat okozhat, tehát megőrzésük feltétele a juh, szarvasmarha és lólegeltetésre való hasznosítás.

Az extenzív gyepgazdálkodással szorosan összefügg az őshonos és veszélyeztetett állatfajták tartása és tenyésztése. Ez jellemzően az idegenforgalomhoz kötődően, változatos nagyságrendben történik. A génállomány megőrzésében kiemelkedő állatfajták: szürkemarha, rackajuh, mangalica, magyar félvér. A tanyai extenzív gazdálkodásban az előbb felsoroltakon túl az extenzív tyúktartás és tojástermelés is szerepet kaphat.

Az extenzív gyümölcsösök szerepe a genetikai sokféleség megőrzése mellett a helyi friss gyümölcs biztosításában, az aszalt gyümölcsök és a pálinka alapanyagának előállításában van. Az ültetvények és a kapcsolódó tevékenységek fenntartása a falusi turizmus vonzerőinek körét is bővítheti.

Magyarországon kb. 80.000 ha nádas élőhelyet tartanak számon. Környezetvédelmi jelentőségük szűrő szerepük miatt felértékelődik. A nád aratása jelenleg speciális gépek-

kel történik, és nem zárul le az élővilág veszélyeztetése nélkül végezhető időpontig. A környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő nádgazdálkodási gyakorlat bevezetése és támogatása környezetvédelmi szempontból is jelentős, ugyanakkor a jó minőségű nád mennyiségét is növeli. A jó minőségű nádat tetőfedésre, nádszövet készítésére, a gyenge minőségűt energianyerésre lehet felhasználni. A nádas művelési ágak jelentős szerepet tölthetnek be a vízvisszatartási programban is.

2.1.3. Alprogram: *Biogazdálkodásra való áttérés támogatása, biotermékek értékesítési rendszerének fejlesztése*

A biotermék iránti kereslet a hazai és a nemzetközi piacokon egyaránt nő. Az aszaltványok, a házi jellegű befőttek, a lekvárok, a kecskesajt, a juhtúró és egyéb biotermékek otthon is készíthetők, és piaci értékesítésük nem korlátozott. A helyi ellátáson kívül az értékesítés többlet jövedelmet ad. A hagyományos tevékenységek újra élesztése, a kisipari tevékenység újra fellendítése is megvalósítható ezen termékekhez kapcsolódóan. Ugyanakkor a biogazdálkodás igen szigorú feltételeinek a biztosítása olyan terheket jelentenek a termelők számára, melyeket az átállás időszakában nem minden esetben kompenzál a magasabb ár, biztosabb piac (hisz ekkor a termék még nem kaphat bio minősítést). Ebben az időszakban különböző támogatási konstrukciókra van szükség. A csomagolás, a szállítás, a tárolás, stb. mellett felvetődik az értékesítésben való együttműködés, hisz a bio jellegből adódóan egy-egy termelőnél nem képződik tömeges termék, az árualap viszonylag kicsi.

2.1.4. Alprogram: *Fásítás, mezővédő erdősávrendszer létesítése, erdőfelújítás erdőtelepítés*

Az erdőterületek növelése érdekében fogalmazta meg a régió ezt az erdőtelepítési alprogramot, mely elsősorban a magántulajdonú területeken valósulna meg a szükséges finanszírozási háttér megteremtésével: SAPARD források, állami költségvetés fokozottabb szerepvállalásával, kedvezményes hitelkonstrukciókkal. A program igen jelentős munkahely teremtő lehetőséget is indukálna. Az erdőtelepítési program megvalósítása során is kiemelten tekintettel kell lenni a természetvédelmi prioritásokra. Fel kell készíteni a helyi társadalmat arra, hogy az erdők klasszikus hármas funkciója (gazdasági - jóléti - védelmi) közül a jövőben sok esetben a jóléti és a védelmi funkció fog előtérbe kerülni, és meghatározó befolyást gyakorolni az erdőgazdálkodásra.

A helyi faanyag feldolgozás programjának kidolgozása, helyi piacokra termelő kis, magántulajdonú faipari üzemek létrehozására irányuló beruházási program és támogatási rendszer kialakítása szintén az alprogram része, melynek megvalósításával jelentős számú új munkahely létesítésére nyílna lehetőség. Csökkenne a faanyag el- és visszafuvarozásának költsége, valamint a közutak terhelése. A helyben képződő fahulladék energetikai célra, vagy lakossági tüzelésre lenne felhasználható.

Az erdőtulajdonosok környezet tudatának fejlesztése szintén kiemelt feladat. Távlatosan az erdőtulajdonosoknak mindinkább figyelembe kell venni a természet- és környezetvédelmi prioritásokat. Az erdő kettős tulajdonú jószág - jellegének tudatosítása és a társadalmi elvárások közvetítése az erdőtulajdonosok felé elodázhatatlan feladat.

Sajnos a régióban is tapasztalható az a káros jelenség, hogy a korábbi erdősávok egy részét kivágyják, miközben a pótlásról nem gondoskodnak. A talajvédelem egyik elhanyagolt szegmense a szélrózsió elleni védekezés. A régió az ország szelesebb vidékei közé tartozik, ahol különösen a homokosabb területeken komoly deflációs károkkal kell számolni. A felszín növényborítása, a növényfedettség jelentős védelmet nyújt a szélrózsió káros hatása ellen. A szélrózsió megőrzése erdőszítéssel, erdőszávok telepítésével történhet a leghatékonyabban. Az erdőszítétsnél előnyben kell részesíteni az őshonos fafajokat.

2.1.5. Alprogram: Rizstermesztés fejlesztése

Magyarország és az Európai Unió között folyó csatlakozási tárgyalások során előtérbe került a magyar mezőgazdaság megújítása, termelési szerkezetének átalakítása. A javaslatok egyik fontos területe a különböző alternatív földhasználati megoldások kimunkálása, mivel a hagyományos agrártermékek területén (gabona, hús) jelenleg is túlkínálat van. A javasolt művelési ágak között szerepel a gyep- és erdőterületek, a halastavak területének növelése valamint a rizstermesztés fejlesztése.

Bár a termelés a rendszerváltás óta jelentősen visszaesett, a rizstermesztésnek komoly hagyományai vannak a régióban elsősorban a békés megyei kistérségekben. A termelési körzetben egy jól megalapozott rizstermesztési program fontos szerepet játszhat a népességmegtartásban és kedvező hatást gyakorolhat a környezet állapotára is. A rizstermesztés lehetővé teszi a különböző tevékenységek közötti integrációt, szorosan kapcsolódik a környezetvédelemhez, az ökológiai alapú fenntartható agrárgazdasághoz és a vízgazdálkodáshoz. A rizs az EU belső piacán nem okoz értékesítési problémát, a rizstelepek, mint vizes élőhelyek kapcsolódnak az ésszerű tájgazdálkodáshoz és a környezetvédelemhez, a vízvezető rendszerek haszna pedig a belvív elvezetésében is felbecsülhetetlen, mert növelik az érintettek számára a termelésbiztonságot.

A program fontos része a rizsterületek fejlesztése (rizstelepek rekonstrukciója, az alkalmatlan telepek megszüntetése, új telepek építése, technikai-műszaki korszerűsítés). A minőségi termelés megköveteli az öntöző és belvízi főművek, csatornák, vízáttemelő telepek korszerűsítését. A termeléshez szorosan hozzá kell kapcsolni a rizsfeldolgozást és a marketinget (a hazai termelésű rizs piaci részesedésének növelése, az előfőzött gyors rizs részarányának emelése, a feldolgozott rizs gazdaságos exportjának kimunkálása, a biotermékek, a rizsolaj iránti igények felmérése). A programba nem nélkülözheti a rizstermesztés és más vízi erőforrás hasznosítók közötti integráció kialakítását (rizs-hal termelés lehetőségeinek áttekintése, a vízellátó, -elvezető művek részvétele más növényi kultúrák öntözésében, belvív esetén részvételük a vízkárelhárításban).

A jól átgondolt fejlesztés sokrétű eredményekre vezethet. A programra EU-forrásokból támogatás nyerhető, mert illeszkedik az EU által megfogalmazott kritériumrendszerbe. A rizstermesztés fejlesztése magas szintű hozzájárulás a termőföld megővéséhez, ésszerű hasznosításához. Növeli az adott terület gazdasági hatékonyságát, eltartó képességét. A minőségi rizstermesztés jól értékesíthető belföldi és exportáru alapot

teremt, javítja a térségben élők megélhetési biztonságát. A program sikeres megvalósulása esetén kedvezően befolyásolná a földhasznosítási arányokat, a megszerezhető tapasztalatok jól adaptálhatók más "vizes térségek" fejlesztésében. A rizsimport hazai termékkel való kiváltása - ha kis mértékben is, de - kedvezően hatna a külkereskedelmi mérlegre. A meglévő megyei szellemi potenciál hasznosítása csökkentené a kvalifikált munkaerő elvándorlását a megyéből.

2.2. Program: A tanyás gazdálkodás fejlesztése, a települési szórványok felújítása

A program célja: A tanyás gazdálkodás fejlesztésén és a települési szórványok felújításán keresztül a népesség megtartása a vidéki területeken.

A program partnerei: A régió tanyáin, települési szórványain élő lakosság, önkormányzatok, kistérségi társulások

A program tartalma: Az új vidékfejlesztési megoldások a fejlett európai országokban is akkor váltak eredményes gyakorlattá, amikor az urbanizáció nagy koncentrációs, városnövekedést eredményező szakasza lezárult, lényegesen csökkent város-falu közötti alapellátási színvonalbeli különbség, a vidéki infrastruktúra kiegyenlítettebbé vált és a városi javak elérhetősege is lehetővé vált. Ezután a vidéki térségek, részben hagyományos mezőgazdasági ill. üdülési, pihenési célú felértékelődése folyamatos. Fontos eleme ennek, hogy az ilyen programokkal „megcélzott” vidéki térségek pontos területfejlesztési besorolási kritériumokkal rendelkeznek, amelyek egyrészt a támogatásaik rendszerét is biztosítják, másrészt a legfontosabb vidéki, falusi „működési” területeket illetően (környezet- és természetvédelem, fenntartható mezőgazdasági termelés, második otthonok hálózata, zöld falusi turizmus és vendégfogadás, stb.) pontos összehangolt tervekkel, programokkal rendelkeznek.

A fejlett európai vidékfejlesztési elvekre alapozva és figyelembe véve a mai falusi, tanyai változási trendeket két fő irányt lehet meghatározni.

A falvak szintrehozó fejlesztése – amely magában foglalja a falusi életkörülmények fokozatos további javítását, a falvak önkormányzatainak és társadalmi közösségeinek kiemelt támogatását, a sokoldalú falu-város kapcsolatok tudatos fejlesztését, az elérhetőség javítását, s végső soron a falvak és a városok között egy olyan egyensúlyi állapot megteremtését, amely teret nyit a valódi, a modern falu és tanyafejlesztési programok előtt.

A falvak modern, fenntartható fejlesztése – amely az előbbi sikeres szintrehozó programok után, vagy a legfejlettebb falusi településeinken már azzal párhuzamosan teret nyit a falvak oktatási, kulturális ill. társadalmi-közösségi szervezeti élete fejlesztésének, a korszerű tradicionális ill. modern piacképes mezőgazdaság fejlesztésének, a falusi – tanyai turizmus fejlesztésének, az eredményes falusi marketingnek. A fejlesztési irányok megvalósítása érdekében a következő alprogramokat javasoljuk.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- falvak megújítása és fejlesztése, vidéki műemlékek védelme és megőrzése
- vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása

2.2.1. Alprogram: *A tanyás gazdálkodás fejlesztése, a tanyákhoz kapcsolódó infrastrukturális beruházások támogatása*

A régió településhálózata, mezőgazdasági hagyományai a tanyás településeknek számos előnyt nyújthatnak. Az agrártársadalmi közeg a jelenlegi gerincnemzedéknek többsége azonban a tanya helyett inkább a települési környezetet részesíti előnyben. A korábban virágzó tanyavilágot a nagyüzemesítés felmorzsolta és a gazdálkodással összeforrt életvitelt nem tette vonzóvá a képzettebb mezőgazdasági dolgozók számára.

Az utóbbi években főként a közepes gazdasági méretek birtokosainak és az állattenyésztést középpontba állító termelők egyre nagyobb számban szándékoznak tanyás gazdálkodást folytatni, illetve sokan már meg is kezdték a gazdasági, illetve lakó épületek építését. A jelenleg a tanyás gazdálkodást legjobban fékező probléma egyik része a birtokrendezés hiányosságai, másik része a jó megközelíthetőség hiányai. Emellett a vezetékes víz- és energiahálózat hiánya is korlátozó tényező. Nemcsak a régió, hanem az egész Alföld számára is igen fontos tanyás gazdálkodás távlati koncepciója csak most formálódik. Előnyt jelent a vidékfejlesztés új rendszere, amelyhez jól illeszthető a tanyás gazdálkodási forma.

2.2.2. Alprogram: *A tanyáknak mint az integrált vidékfejlesztés gazdasági alapegységének a fejlesztése, a sokszínű magyar tanya és gazdálkodási rendjének megőrzése*

A tanyamegújítási programok összességében és nagyon egyszerűen azt a célt szolgálják, hogy az adott terület minden tájegysége, földrészlete gazdára leljen, jól ápolt, környezetbe illően, sőt bizonyos fokig a tradíciókra tekintettel is, gondozott legyen, s megőrződjön a jövő generáció számára is. Az integrált fejlesztés számos területre kiterjed: a tanya körüli (a tanyaéhoz tartozó) földbirtokok rendezési programja; fenntartható mintatanya programok szervezése; az eltérő adottságú tanyás területek turizmusfejlesztési programjainak kidolgozása és összehangolása; a tanyák sajátos építészeti és gazdálkodási értékfelmérése, természetvédelmi alapú fejlesztésük kidolgozása; a tanyán élők szociális gondoskodását célzó programok kidolgozása, esetleg célzottan fiatal gazdálkodni kívánók odatelepítésének támogatásával; tanyai iskolák újrahasznosítása; szigorú tanyai építési szabályozási programok elindítása, a tanyás települések külterületi általános rendezési terveinek elkészítésével; az alföldi tanya, mint egyedi fejlődésű európai szórványtelepülés, marketingjének kidolgozása.

2.2.3. Alprogram: *A települési szórványok revitalizálása*

Részben az elpusztított tanyák helyén, részben a nagyüzemi majorok hagyatékán, részben települési gócként funkcionálni képes létesítmények köré fokozatosan állandó, vagy ideiglenes emberi telephelyek, lakóhelyek hozhatók létre, szokásos vagy különleges mezőgazdasági vagy ahhoz kapcsolódó tevékenységek folytatására. Számításba lehet

venni, az egykori tanyák helyén maradt elvadult fás ligetes mikrotereket, ahol ezek revitalizálása kisebb-nagyobb építkezéssel a korunkban annyira nehezen megvalósítható magány, a természetközelség, a csend és nyugalom iránti vonzalom talál lakhelyet. Ezek a kifejezetten apró települési zárványok (a belterületektől távol eső apró települési részek, majorok) alkalmassá tehetők megélhetést nyújtó gazdálkodás vagy tájfenntartó tevékenységre, vagy az adottsághoz alkalmasan társítható élővad-tenyésztésre.

2.2.4. Alprogram: Az Uniós szabályozásnak megfelelő tájrendezési és tájgazdálkodási tervek kidolgozása a régió főbb tájaira.

A tájtervezés rendszerének egységesítése európai szinten is most folyik. A régióban több térségben is felmerült a tájtervezés igénye, a tájkép védelmének szükségessége (pl. a turizmus vonzerejeként). Mindezen kérdésekre az elmúlt évtizedekben kevés figyelmet fordítottak. Az EU-ban több példa is van arra, hogy egy térség megtervezte, majd ezen terv alapján rendezte, fejlesztette és gondozta a környezetet.

A régió különböző térségeire más és más arculat (volt) jellemző. A tanyák, a folyók mente, a puszta, a szőlővidék, a paprika földek, az ültetvények, stb. mind mind egy-egy térség jellemző arculatát közvetítik az ott lakók és oda látogatók felé. Az alprogram keretében a magyar táj ezen arcainak meg- illetve újratervezését, környezeti hatáselemzéseket, a végrehajtási ellenőrzési rendszerek kiépítését szeretnénk ösztönözni.

2.3. Program A rendelkezésre álló természeti erőforrások megóvása, a megújuló energiák felhasználása, fejlesztése

A program célja: A régió természeti erőforrásaival való racionális gazdálkodás megszervezése, ehhez kapcsolódó módszerek elterjesztése, a megújuló energiák felhasználásának támogatása, ösztönzése.

A program partnerei: A program a vízgazdálkodáson keresztül minden régióban élő embert érint. A megújuló energiák felhasználása a mezőgazdasági termelőket és a lakosságot egyaránt érinthetik.

A program tartalma: A mezőgazdaság teljesítménye, eredménye jelentős mértékben a környezet, a természeti erőforrások állapotától, minőségétől függ. A régióban fontos szerepe van a talajhasználatnak, talajgazdálkodásnak, mert a térségek egymástól nagy mértékben eltérő talajadottsággal rendelkeznek. Ebből következően az extenzív, az intenzív és az alkalmazkodó talajhasználat térségenként eltérően használható. Külön kiemelendő a racionális tápanyaggazdálkodás és ezen belül természeti környezetünk nitrogénterhelése. A másik fontos erőforrás a víz melynek szűkössége, bősége és szennyezettsége egyaránt gondot jelenthet. A vízgazdálkodás megoldatlansága igen nagy méretű gazdasági és társadalmi problémákat vetít előre.

A régió a hagyományos energiahordozókból elég szegény, leszámítva a földgáz és olajkészleteket melyek elég végesek. Ugyanakkor számos olyan lehetőség kínálkozik alternatív energianyerésre, melyek a régió adottságaival és a környezetcentrikus vidékfejlesztéssel egyaránt

összhangban vannak. Ezek a lehetőségek ma még néha költségesek, esetleg kísérleti fázisban vannak, de ésszerű használatukkal környezetbarátok és a jövőben jelentőségük és gazdaságosságuk nőhet.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- vízgazdálkodás
- mezőgazdasági vállalkozások beruházásai
- alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése és sokszínűsítése
- környezet- és tájvédelmet célzó mezőgazdasági termelési módszerek

2.3.1. Alprogram: A vízkészletgazdálkodás, a mezőgazdasági vízhasználat fejlesztése

Régi tapasztalat a régió gazdálkodói körében, hogy a termelést befolyásoló éghajlati tényezők közül a legszesélyesebb elem a csapadék. A mezőgazdasági termelésben a legjelentősebb kockázati tényező a vízhiány és a víztöbblet. E két szélsőség közül az aszály, a vízhiány jelenik meg nagyobb hatással. Épp ezért egyre fontosabbá válik a régióban a vízzel folyó gazdálkodás. A vízhiány káros hatásainak kiküszöbölésére irányuló erőfeszítésekben hangsúlyos módon kell figyelembe venni az ökonómiai és ökológiai szempontokat. Az ökonómiai megfontolás esetében a gazdálkodóknak az öntözés megítélésénél abból kell kiindulniuk, hogy az öntözés hatása döntően a hozamkiesés, a haszon egy része elmaradásának megakadályozása, hiszen a termelés ráfordítási színvonalra közel állandó, nagyrészt független az időjárástól. Aszályos években a víz határozza meg a hozam nagyságát. A termelőknek tehát abból a szempontból kell megítélniük az öntözésfejlesztést, illetve az öntözés esetleges igénybe vételét, hogy annak elmaradása esetén milyen hozamkieséssel, s ezáltal elmaradt haszonnal kell számolniuk illetve hogyan viszonyul ez a bevételkiesés az öntözési költségekhez.

A vízkészlet gazdálkodás nagyon eltérő a régió különböző tájain. A Duna-Tisza közének belső vízrajza szegényes, egyéb természetes vízfolyással nem rendelkezik. A táj arcát befolyásoló Dunavölgyi főcsatorna a Duna egykori árvizei által kialakított medrek nyomvonalát követi. A kialakított csatornarendszerek elsődlegesen a belvíz levezetésére szolgáltak és nem komplex vízgazdálkodási igényeket elégítenek ki. A régióban lévő szikes tavak üdülési, halászati, természetvédelmi célokat szolgálnak. A homokhátságon bekövetkezett talajvízszint süllyedés miatt a tavak vízfelülete, mélysége lecsökkent, a kisebb kiterjedésűek kiszáradtak, ezért a vízgazdálkodási rendszereket vízvisszatartásra kell átalakítani. Ehhez kapcsolódik a környezetileg érzékeny területeken a vízvisszatartást célzó művelési ág változtatások (pl. szántó-gyep, illetve vizes élőhely konverzió).

A régió Tiszántúli területein sok viszonylag nagyobb folyó van (Berettyó, Sebes-Körös, Fekete-Körös, Fehér-Körös), de a felszíni vizek területi eloszlása nagyon egyenlőtlen. A folyók a régió gyengébb talajú északi, északkeleti részein folynak keresztül, viszont a régió értékesebb talajú középső és déli vidékein gyakorlatilag nincs említésre méltó felszíni vízfolyás. A felszíni vízkészletek tekintetében további

negatívum, hogy a régió átfolyó vizek vízkészlete az éven belül szélsőségesen ingadozik. A területi differenciák, a felhasználható vízkészletek ingadozásai, és a relatív csapadékszegénység kényszerítő erővel ösztönzik jelentős árvízvédelmi, tározási, vízkormányzási és - mivel e vizek országon kívülről származnak - komoly vízminőség-védelmi feladatok különböző módozatainak ésszerű kidolgozását és megoldását.

A régióban az öntözés fejlesztése terén eltérő folyamatok zajlottak le. A természeti adottságoknak megfelelően a nagy öntözőfürtök és öntözőtelepek a folyókhoz kapcsolódóan valósultak meg. A kárpótlás révén az öntözőfürtök által öntözhető területek szintén elaprózódtak és a karbantartás elmaradt. Az öntözési infrastruktúrában a fő vízkivételi kapacitás kiépítettsége megfelelő, a vízsztétosztó-hálózat bővíthető és bővíthető. A rendelkezésre álló vízkészlet szűkös, ebből és gazdaságossági okokból együttesen adódik, hogy az öntözési célú vízfelhasználás nem kielégítő. Az öntözővízellátás egyik fontos regionális problémája, hogy a kiépített öntözőrendszerek nagyrészt a folyók mentén helyezkednek el és hatásterületük a kevésbé öntözésigényes területekre terjed ki. A talajvíz a lassú utánpótlás és a vízminőségi problémák miatt csökkenő öntözésre csak nagyon korlátozottan használható fel, helyi jelentőségű. A rétegvizek és mélységi vizek elsősorban nem öntözési, hanem ivóvízbázisként szolgálnak.

A régióban a mezőgazdasági vízfelhasználás, az öntözés fejlesztését több tényező is indokolja. Az előrejelzések szerint várhatóan emelkedik azon területek aránya, ahol öntözés nélkül tovább nő a termelés kockázata. Továbbá ahogy el fog tolni a mezőgazdasági termelés szerkezete az intenzív ágazatok felé, várhatóan úgy nő a termelésbiztonság növelésének igénye, a vízhiány kockázata egyre kevésbé lesz megengedhető. Az is egyértelmű tapasztalat, hogy a magasabb ráfordítási szint érzékeny a hozamkiesésre, ennek pedig egyik leggyakoribb oka a vízhiány. A mezőgazdasági vízfelhasználás fejlesztéséhez szorgalmazni kellene a térségi öntözésfejlesztés gyakorlatát, korszerűsíteni kellene a vízsztétosztó hálózatot (csatornák felújítása, új műtárgyak építése), víztársulatokat kellene szervezni, illetve fel kell gyorsítani a megszerveződött társulatok fejlődését, a régióba érkező vizet a lehetőség szerint maximálisan meg kellene tartani, víztakarékos öntözési technológiákat kellene bevezetni, elterjeszteni, alkalmazni.

2.3.2. Alprogram: *Megújuló, alternatív energiaforrások felhasználásának ösztönzése, modellszerű fejlesztések támogatása*

A Dél-alföldi régióban általában kedvező a napsütéses órák száma. A napenergia hasznosításának két módja van, passzív és aktív. A passzív napenergia-hasznosításnál az építmények szerkezeti kialakításával, tájolásával, illetve a megfelelő anyagok felhasználásával hasznosítható az energia. Az aktív felhasználásnak két módja lehetséges: a fototermikus (hőtermelő) és a fotoelektromos (villamosenergia-termelő) eljárás. A fototermikus napenergia a kertészetben hasznosul elsődlegesen, az üveg- és fóliaházak fűtésében. A fotoelektromos eljárás magas költsége miatt villamoshálózattól távol, kisteljesítményű berendezések üzemeltetése esetén jöhet szóba (pl. villanypásztor, házi vízellátó berendezés szivattyúja, tanyavilágítás). Az energia-előállítás mellett a mezőgazdaságban a szárításban lehet költségkímélő megoldás a napenergia alkalmazása (szálastakarmányok, dohány, biomassza szárítása).

Magyarországon a szélenergia hasznosítási lehetőségei korlátozottak, mivel az általános szélesség-értékek alacsonyak és egyenetlenek. A Duna-Tisza közén ezek az értékek 3 és 3,85 m/s közé esnek, összevetve Kisalföld és a Szigetköz 6 m/s értékével és pl. Dánia 10-12 m/s értékével ez meglehetősen alacsony. A szeles órák száma átlagosan 1500-2000, ez a szélmotorok kb. 10-15%-os kihasználását teszi lehetővé. Ezért a szélenergia hasznosítása kiegészítő energiaforrásként javasolható, csakis olyan helyeken, ahol a villamos áram nagy beruházási költség árán állna rendelkezésre.

A szén, a kőolaj és a földgáz után a biomassza a negyedik legnagyobb jelentőségű energiaforrás. Fő formái:

- a hagyományos mezőgazdasági termények mellékterméke és hulladéka (szalma, kukoricaszár, kukoricacsutka, napraforgószár, nyesedék, venyige);
- erdőgazdasági és fafeldolgozási hulladék;
- energetikai célra termesztett növények;
- másodlagos (állati) biomassza.

Az 1990. évi energia-felhasználás mintegy 3%-ára becsülik a biomassza energetikai célú hasznosítását.

A mezőgazdaságban keletkező melléktermék hasznosításának előmozdítása több szempontból indokolt: a talajerő-visszapótlására környezetbarát módon felhasználható (ennek jelentősége különösen a környezetileg érzékeny területeken nagy), az agrárgazdaság energiavásárlási szükségletét csökkentené (pl. fűtőanyagként hasznosítva), a nem hasznosított biomassza környezetszennyezésként jelentkezhet.

A növényi biomasszából előállítható folyékony halmazállapotú energiahordozók alkoholok, olajok, zsírok lehetnek. Felhasználhatók: fűtési célra, hajtóanyagként, kenőolajként, ipari alapanyagként.

Az energetikai hasznosításuk kísérleti stádiumban van, főként a magas előállítási és alkalmazási költségek miatt.

A szerves hulladékokból (pl. trágya, élelmiszeripari hulladék, háztartási hulladékok, kommunális szennyvíz, szennyvíziszap stb.) anaerob folyamatok révén biogáz állítható elő. Kihasználását a helyi hasznosítás és a beruházási költségek magas volta korlátozza.

2.3.3. Alprogram: A geotermikus energia különböző felhasználásnak fejlesztése és a kapcsolódó környezetvédelmi beruházások támogatása

A régióban több településen található lefojtott termálkutak, és szerepel a fejlesztési elképzelések között a termálvíz hasznosítása. A kutak többsége bevizsgálatlan. A termálvízhasznosítás környezetvédelmi problémákat vet fel, a csurgalékvíz (lehűlt termálvíz) elhelyezésének megoldása a beruházást jelentősen megdrágítja. A régi gyakorlat, miszerint a lehűlt termálvizet élővizekbe vezették be közvetett károkat okozott, amennyiben a magas sótartalmú vizet öntözésre használták. Környezetvédelmi szempontból a legkedvezőbb megoldás a víz visszasajtolása abba a rétegbe, amelyből kiemelték. Visszasajtolni csak tiszta vizet lehet, a tisztítási eljárás jelentősen drágítja az eljárást. Energetikai hasznosításra elsősorban a 60 °C-t elérő hőmérsékletű víz alkalmas. Az előbb felsoroltak miatt a többcélú, komplex hasznosítás lehet a legkedvezőbb (pl. növényházak fűtési időszakán kívül májustól októberig zöldségtermények és szemesztermények előmelegített szellőztetési szárítási technológiájánál használják kísérleti jelleggel).

2.4. Program

A régió gazdasági, természeti és társadalmi értékeinek népszerűsítése, a közösségi marketing fejlesztése

A program célja: A régió társadalmi-gazdasági fejlődésének elősegítése a régió versenyképességének, komparatív előnyeinek, vonzerejének feltárásával, ezek kiaknázásának elősegítése a sokoldalú fejlesztési, gazdasági, életmódbeli célok elérésének érdekében. Az átfogó regionális stratégiába illeszthető marketing tevékenységek kialakítása a meglévő értékekre és piacorientált "eladási" eszközrendszerre alapozva.

A program partnerei: A régió vállalkozói és a lakosság egyaránt

A program tartalma: A régióban külön program készül a régiómarketing főbb elemeinek a meghatározására, ami lényegében egy értékleltár elkészítését jelenti. Az értékleltárra alapozva lehet a régió arculati kézikönyvét kidolgozni illetve a konkrét marketing akciókat megvalósítani. A régióértékek tényleges érvényesüléséhez elengedhetetlen, hogy a régióon belüli kistérségek, tájak is megtalálják saját arculatukat és közös stratégiát alkossanak ennek megismertetésére. A marketing egyik nagyon fontos eleme, hogy versenyképes infrastrukturális háttér támogassa azt. A régióban számos területen lehet mezőgazdasági tömegtermékeket is előállítani (hús, gabona), de a speciális termékek sokkal inkább képezhetik a gerincét a közösségi marketingnek.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása

- állat- és növényegészségügyi ellenőrzés szerkezetének és minőségének javítása
- termelői csoportok felállítása

2.4.1. Alprogram   ***A piaci értékesítés infrastruktúrájának, nagybani piacok, logisztikai központok, szállítási eszközök fejlesztése***

Piaci infrastruktúra nélkül a régió termelői nem folytathatnak sikeres marketinget. Az EU tapasztalatok különösen a legutolsó évek fejleményei a piaci infrastruktúra fejlesztésben két fő irányt követnek. Az EU elsősorban a tárolási-szállítási feltételek megteremtését szorgalmazza, különös tekintettel a minőségbiztosítás és az egészségvédelem követelményeire. Emellett a nagybani piacok hálózatát is kiépítették a gyorsan romló mezőgazdasági termékek értékesítésére. Legújabbán pedig logisztikai központok létesítésével a termékpályák minden elemének rendszerszemléletű, irányítási, technikai, szervezeti egységét hozta létre.

2.4.2. Alprogram   ***Komplex térségi és tájmarketing programok kidolgozása, arculattervezés, marketing akciók támogatása***

A régió kistérségei számára igen nagy kihívást jelent a vidékfejlesztésen belül, hogy sikerül egy-egy térségre, tájra vonatkozóan megegyezni, melyek a fő értékek vagy másképpen vezértermékek a régióban. További döntés, hogy ezen értékekre vonatkozóan milyen közös marketing stratégiát akarnak követni és hogy ennek alávetik-e magukat. Ezen döntéssorozat akár évtizedekre is meghatározhatja egy-egy táj arculatát, a tájban végezhető tevékenységeket, technológiákat, növénykultúrákat, állatfajokat, stb. Mindez természetesen stratégiai gondolkodást feltételez, hisz a megvalósítás során sokszor adódhatnak többször áldozatot igénylő periódusok is. Az alprogram keretében programok kidolgozását, arculati kézikönyvek készítését és konkrét marketing akciókat egyaránt támogatásra javasolunk.

2.4.3. Alprogram   ***Speciális agrár- és élelmiszergazdasági termékek (hungarikumok) előállításának, marketingjének fejlesztése***

A régióban termelt speciális mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek előállításának és marketingjének fejlesztése a régiómarketing szerves része. A régió belül számos olyan jellegzetes terméket állítanak elő, mely élelmiszergazdaságunkat megkülönbözteti nemcsak országosan, hanem nemzetközi viszonylatban is. Ezen termékeknél sokszor a hagyomány ápolását, a tradicionális feldolgozást, érlelést, stb. ötvözni kell a modern fogyasztói elvárásokkal. Ezen követelmények technikai, technológiai korszerűsítést, csomagolástechnikát, stb. jelentenek. A sikeres piaci szereplés érdekében nagy hangsúlyt kell fektetni az eredetiség, a különlegesség biztosítására és az ehhez kapcsolódó minőségbiztosítási rendszerekre. A régió különlegességei egymást erősíthetik, ha a közös régiós eredet a termékekhez, szolgáltatásokhoz kapcsolódóan megjelenik. Ugyanakkor hangsúlyt kell arra is fektetni, hogy a különlegességet jogi szempontból is megfelelően védjük nemzetközi rendszerekbe történő regisztrációval, stb.

A lakosság életminőségének javítása

3.1. Program   **Falvak megújítása és fejlesztése, valamint a természetes örökségek védelme és megőrzése**

A program célja: A falusi társadalmi és szakmai közösségek megőrzése, újjáélesztése, a helyi kötődés illetve összetartozás erősítése. A természeti és építészeti örökségek védelme, felújítása a közösségi életben megfelelő szerepük megtalálása.

A program partnerei: Falusi társadalmi és szakmai közösségek, nem kormányzati szerveződések, önkormányzatok.

A program tartalma: A falvak megújításához fokozni kell az arra alkalmas falusi települések népességmegtartó képességét, melyet több tényező is meghatároz.

Egyrészt vannak egyszerűen mérhető demográfiai tényezők. A régióban a falvak többségének a demográfiai helyzete közepes, vagy annál gyengébb. Ebből is következik, hogy az általános falumegújítás szinte egyetlen alternatívája, ha a következő aktív falusi generáció nem hagyja el a települését, s ott tud boldogulni. Ugyanakkor bizonyosan számolni kell az elöregedés miatti falusi és főleg tanyai szociális programok bevezetésének szükségességével is.

A második fő tényező az eltartóképesség. A nagyüzemi mezőgazdaság és a nem szerves helyi gazdaság (telephely) összeomlása, az ingázás visszaesése révén nagy mértékben csökkent ez az eltartóképesség. A falufejlesztési, munkahelyteremtő programok nagy részének valószínűsíthetően arra kellene törekedni, hogy a városokkal együtt oldják meg ezeket a foglalkoztatási problémákat.

A harmadik tényező az ellátóképesség. E téren a felzárkózás folyamatos volt, és ma falvaink alap-ellátóképessége jobb, mint egy, másfél évtizede, amikor a javuló jövedelemviszonyokhoz képest elmaradottabb volt. E téren a középfokú ill. a kisvárosi szintű ellátás elérhetőségének, vagy u.n. mobil szolgáltatásoknak a fejlesztése lehetne a fő cél. Végül a falvak megtartóképessége esetében ma is a legfontosabb megtartó tényező lehet a helyi társadalom képzettsége, szervezettsége, összefogásának minősége, megújulóképessége.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- falvak megújítása és fejlesztése, vidéki műemlékek védelme és megőrzése

3.1.1. Alprogram   **Közösségi létesítmények felújítása, fejlesztése**

A települési önkormányzatoknak biztosítani kell az alapfokú ellátás keretében az idősekről való gondoskodást, a közművelődés támogatása érdekében a célra alkalmas közösségi színteret, illetve közművelődési intézményt. A jellemző az, hogy a városokat és néhány községet kivéve – gyerekházak, játszóházak, ifjúsági házak, ipartestületi, egyesületi közösségi házak, egyházi közösségi színtér helyett legfeljebb egy-egy művelődési ház ad színteret a közművelődési tevékenységnek. A helytörténeti szakgyűjtemények

mények, tematikus szakgyűjtemények és közérdekű muzeális kiállítóhelyek alapítása és fenntartása ugyancsak a civil szervezetek tevékenységének terepe lehet.

A civil szervezeteket támogatni kell, hogy közművelődési szolgáltatásokat nyújthassanak, megosztva a feladatokat az önkormányzatokkal. A program általi támogatás – a vidékfejlesztés teljes célterületén belül – a felújítandó, építendő közösségi épületekre irányul, címzettje az önkormányzat, vagy az önkormányzattal együttműködő civil szervezet. Kiegészítő támogatás illeti meg a címzettet, ha karakteres, helyi védelemre méltó épület közösségi térként való hasznosítása történik meg, értékmegőrző felújítással.

3.1.2. Alprogram   *Építészeti örökségek védelme, a természeti és épített környezet összhangjának megteremtése*

Az építészeti emlékek, országosan védett műemlékek megőrzése, a nemzeti építészeti hagyományok megújulása, a térségre jellemző sajátosságok érvényesítése kiemelt vidékfejlesztési cél, mellyel növelhető a régió idegenforgalmi vonzereje. A viszonylag szerény mennyiségű műemlékkel rendelkező falusi, kisvárosi térségekben a helyi értékvédelemre indokolt a hangsúlyt helyezni. Ebben az esetben nem az országos műemléki védelem kiterjesztése a cél, hanem a helyi értékvédelem - azaz a települési önkormányzat által védetté nyilvánított épületek, építmények felújítása, környezetük rendezése, a környezetkultúra ügyének ápolása.

A régióra jellemző tanyavilág nemcsak sajátos települési formát és gazdálkodást jelent, hanem sajátos építészeti hagyományt képvisel. Az alprogram keretében támogatandó a tanya térségek tanyavilágának építészeti értékvizsgálata, a védelemre méltó tanyaépületek felújítása. Támogatandó továbbá a hagyományos tanyaépítészetet korszerű formában átörökítő új tanya építése, különösen, ha tanyai mintagazdaságként funkcionál.

3.1.3. Alprogram: *A vidéki értékek, életstílusok és kulturális javak megőrzése*

A régió kulturális hagyományait a kulturális egyesületek és az amatőr művészek tevékenysége tükrözi. Természetesen elég nagy az eltérés a régió kistérségei között, van ahol a teljes térségre nagy aktivitás jellemző, de más térségekben a nagyobb településekre jellemző inkább a kulturális értékek és a hagyományörzés. A vidékfejlesztéssel érintett teljes területen általánosan támogatandó cél a helyi közösségi aktivitás fokozása, kiterjesztése, a helyi identitás erősítése a kulturális szférában. Ezen belül különösen támogatandók a kulturális örökség megőrzését felvállaló kulturális szervezeti tevékenységek és az újonnan alakuló szerveződések. A támogatás formái változatosak lehetnek: közösségfejlesztési célprogramok, hagyományörző, hagyományteremtő rendezvények, termelési hagyományok felelevenítése, közösségi aktivitást erősítő megmozdulások.

3.1.4. Alprogram Természeti örökségek védelme, agrárkörnyezetgazdálkodási tervek készítése és megvalósítása

A helyi önkormányzatok kevésbé éltek a természetvédelmi törvény által nyújtott lehetőséggel: helyi védetté nyilvánítás lehetőségével. A területi és az ágazati tervekben (erdősítési program) már megfogalmazódott egy olyan ökológiai hálózat megteremtése, amelynek harmóniája megteremthető a térség gazdasági fejlődését elősegítő nagyléptékű infrastrukturális fejlesztésekkel. A természeti örökségek védelme általános támogatandó célja: folyamatként kell működnie a még fellelhető természetközeli területek számbavételének, valamint megőrzési feltételeik megteremtésének úgy, hogy lehetővé váljon konfliktusmentes öko-turisztikai hasznosításuk, értékesítésük. Az alprogram célja továbbá, hogy lehetőség szerint bővüljön a helyi védett természeti értékek köre, kiegészítve ezzel az országos védelmet, tükrözve a helyi közösségek környezettudatos szemléletét, az értékek megbecsülését.

3.2. Program: Vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása

A program célja: A főbb infrastrukturális alapok fejlesztése azért, hogy a vidéki lakosság és vállalkozások a közlekedésben és a környezet tisztaságában hasonló lehetőségekkel rendelkezzenek mint a városi lakosság.

A program partnerei: Települési önkormányzatok, mezőgazdasági vállalkozások, lakosság.

A program tartalma: Az infrastrukturális fejlesztések közül az úthálózat, a szennyvízhálózat és a hulladékgazdálkodás fejlesztését fogja át a program. Az úthálózat fejlesztésekor a területfejlesztés elsősorban a főútvonalakra, regionális jelentőségű tranzit útvonalakra koncentrál. Vidékfejlesztési szempontból azonban legalább ilyen fontos a mellékúthálózat, a mezőgazdasági úthálózat kiépítése, karbantartása. A települések ivóvíz ellátása viszonylag fejlett a régióban, de a szennyvízhálózatra ez már nem mondható el. Ez nemcsak a lakossági szolgáltatást és infrastruktúrát jelenti, hanem a mezőgazdasági, élelmiszeripari tevékenységekhez kapcsolódó szennyvizekkel kapcsolatos fejlesztéseket is. A szilárd hulladékok megfelelő gyűjtése és ártalmatlanítása sok térségben szintén megoldásra vár. Mindhárom infrastruktúrahálózat szempontjából a tanyák speciális helyzetben vannak, mert az egy lakosra, lakóhelyre jutó költségek jóval magasabbak, mint a sűrűn lakott területeken.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása

3.2.1. Alprogram: Úthálózat fejlesztése

A megye úthálózatának alapproblémája a nagy teljesítményű kelet-nyugati irányú pálya hiánya. Reményt keltő törekvések az úthálózat mentesítését a teherfuvarozásnak a vasúti hálózatra terelése nyomán ismeretese, ezeknek konkrét nagyságrendje azonban bizonytalan, és a régió településeinek csak egy része számára jelent előnyöket. Mindettől függetlenül az úthálózat két, egyre súlyosbodó problémáját: a zsáktelepülési helyzeteket a leggyorsabban fel kell oldani, illetve a földutak elhanyagoltságát - az érdekelt

tulajdonosok közreműködésével - sürgősen meg kell szüntetni. Az úthálózat fejlesztésén belül a mezőgazdasági úthálózat kiemelt szerepet kell, hogy kapjon, mert e nélkül a mezőgazdasági termelés konkrét helyei nem elérhetőek, melyek sok esetben egyben lakóhelyek is.

3.2.2. Alprogram: Szennyvízhálózat fejlesztése

A települési folyékony hulladékok elhelyezése – ott ahol annak fogadására alkalmas szennyvíztisztító nincs – nem megoldott. Ezért még a legálisan kijelölt leürítő helyek is veszélyeztetik a talajt és a felszín alatti vízkészleteket. A régióban a vízellátás és csatornázottság között jelentős a különbség. A települési folyékony hulladékok elhelyezése a régióban egyrészt környezeti, másrészt finanszírozási jellegű problémákat vet fel. A csatornázatlan településeken, település részeken keletkező szennyvizet elsősorban egyedileg kialakított szennyvízszikkasztókba vezetik, ahol ez műszakilag nem lehetséges (magas talajvíz) vagy tiltott, ott a szennyvizet vízzáró szennyvíztárolóba helyezik el. Az innen eltávolított (szippantott) szennyvizek megnevezése „kommunális folyékony hulladék”, amelyet legális vagy illegális hulladékkeürítő helyen helyeznek el. Az előbbi megoldásnál a teljes csatornázatlan terület talaja és talajvízkészletet diffúz módon szennyeződik, a település alatt „szennyvízdomb” alakul ki. Az utóbbi megoldásnál (hulladékkeürítő) a szennyezés pontszerű. Finanszírozási probléma: ellentétben a szilárd kommunális hulladékok gazdálkodási kérdéskörével a hagyományosan működtetett szennyvízkeürítő üzemeltetéséből „profit” nem nyerhető.

A szennyvízhálózat fejlesztésén belül a szennyvíztisztító telepek építésével egyidejűleg a folyékony kommunális hulladékok fogadását és előkezelését szolgáló műtárgyakat is meg kell építeni, ezáltal a közcsatornán elvezetett és a szippantott szennyvizek közös tisztítása költségtakarékos módon megoldható. A közüzemi szennyvízcsatorna hálózat kiépítésével és bővítésével a szippantott szennyvíz mennyisége csökkenni fog, de vélhetően a közeljövőben (2006-ig) a tisztítótelepeken továbbra is szükség lesz a kommunális folyékony hulladékok fogadására alkalmas műtárgyakra.

3.2.3. Alprogram: Szilárd hulladéklerakók és a hulladékkezelés fejlesztése

A hulladékok bármilyen tárolása szükségszerűen költségesebb, mint keletkezésük korlátozása. A növénytermelés és az állattenyésztés során keletkezett szerves hulladékokat a keletkezés helyén kell a természeti körforgásba visszaáramoltatni. A kommunális hulladékok keletkezését mérsékelni messze előnyösebb, mint gyűjteni, szállítani, tárolni és megsemmisíteni. Ez utóbbi négy művelet ugyanis csak kivételes esetekben nem jár környezeti károkkal. A károk "elhelyezése" szükségképpen valahol és valakiknek a sérelmét is jelenti. Az ehhez kapcsolódó és a károk növekedésénél gyorsabban növvő ellenérzések és ellenállások leküzdése szükségszerűen nehezebb, lassúbb és kisebb eredményességű, mint a kommunális hulladékok mennyiségének korlátozása. A szelektív gyűjtés, amely a kultúrállamokban gyorsulva hódít teret, a régió lakosságának a tudatában még szerény helyet foglal el. Nehézséget jelent az is, hogy a szelektív gyűjtés műszaki problémái (osztályozás, tárolás, szállítás) a költségek megelőlegezését követeli, és összegük hitelesen megállapítható. A "hozam" viszont jelentős részben spirituális és nehezen számszerűsíthető.

3.3. Program   A helyi közösségek regionális együttműködésének elősegítése

A program célja: A régió különböző szervezetei közti együttműködésen keresztül a „régiónótudat” erősítése.

A program partnerei: Helyi közösségek, önkormányzatok, civil szervezetek, kistérségi társulások

A program tartalma: A vidékfejlesztés alapvetően helyi kezdeményezésekre épül, azonban számos kezdeményezés hatékonysága és sikere sokkal nagyobb lehet, ha az több szervezet vagy térség együttműködésében valósul meg. Fontosnak tartjuk a helyi jó értelemben vett lokalpatriotizmus, mellett a régiónótudat kialakítását. Ennek keretében támogatni kell a közösségfejlesztő, hagyományőrző és teremtő rendezvényeket, regionális rendezvénysorozatokat, tanácskozásokat, szakmai és üzleti találkozókat. A közösségszerveződést hatékonyan szolgálhatják a médiák a régiónótudat kialakításához kapcsolódó híradással, ismeretbővítéssel.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- falvak megújítása és fejlesztése, vidéki műemlékek védelme és megőrzése
- technikai segítségnyújtás

3.3.1. Alprogram   *Több település, szervezet, térség összefogására építő társadalomfejlesztési programok, közös szociális ellátó programok kidolgozása és megvalósítása*

Az alprogram keretében a települések, térségek összefogását szeretnénk ösztönözni közös szociális ellátó programok kidolgozására, azért, hogy a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat hatékonyabban ki tudjuk használni.

3.3.2. Alprogram   *A helyi civil szervezetek együttműködésének támogatása*

A helyi civil szervezetek által megfogalmazott, megvalósított tevékenységek szintén erősíthetők vagy kiegészíthetők egymást. Ez az együttműködés kulturális szempontból egyértelműen előnyös. (pl. a hagyományőrző szervezeteknél). A civil szervezetek közös programjait kívánja az alprogram támogatni.

3.3.3. Alprogram   *A regionális kultúrát erősítő programok támogatása az írott és az elektronikus sajtóban*

A Dél- Alföldi régió ugyan az elsők közt alakult meg Magyarországon, de ennek ellenére a közel két éves időszak nem elegendő arra, hogy a régiónótudat megfelelően kialakuljon. A folyamatosan készülő koncepciók, illetve azok előtanulmányaiként elkészült értékleltárak természetesen elindítottak egy folyamatot, amely a régió kulturális, társadalmi és gazdasági hagyományait már egy új struktúrában tárja a régió lakói és a külvi-

lág elé egyaránt. Ezen a területen a régiómarketing stratégia és a kapcsolódó marketing akciók összehangolása különösen fontos. Az írott és az elektronikus sajtó rendszere a régióban is kiépült, melyre támaszkodva az alprogram olyan műsorok, publikációk megjelenését kívánja ösztönözni, mely a regionális kultúrát erősíti, a térség értékeit népszerűsíti.

3.4. Program   **A megélhetési lehetőségek bővítése, a munkaerőpiaci igényekre való felkészítés**

A program célja: A vidéki területekről való elvándorlás megállítása a megélhetési lehetőségek bővítésével, a lehetőségekhez igazodó képzési ismeretek és tudásanyag átadásával a munkanélküliség által leginkább veszélyeztetettek számára.

A program partnerei: A régió megélhetési problémákkal küzdő társadalmi csoportjai, különös tekintettel a fiatalokra és a nőkre.

A program tartalma: Az elmúlt tíz évben a vidék foglalkoztatási struktúrája, a megélhetési lehetőségek gyökeresen megváltoztak. A 80-as években egy-egy kisebb településen a helyi szövetkezet gyakorlatilag mindenkinek biztosított munkahelyet vagy a mezőgazdasági alaptevékenységben vagy valamelyik melléküzemágában. A háztáji gazdálkodáson és annak integrációján keresztül további jövedelemszerzési lehetőségek is adódtak. A gazdasági átalakulás során a szövetkezet ezen „atyai” szerepe eltűnt és a tevékenységek részben megszűntek, részben gazdasági társaságok formájában működtek tovább. Ez lényegében a helyi munkalehetőségek drasztikus beszűkülését jelentette. Ezzel egyidőben a városok közelében az ingázás révén meglévő kereseti lehetőségek is beszűkültek. Ebben a folyamatban a fiatalok és a nők különösen rosszul érintettek. Az alprogramon keresztül olyan projekteket szeretnénk ösztönözni, melyek megélhetési lehetőségeket biztosítanak és segítséget nyújtanak ahhoz, hogy a családok kialakítsák a számukra megfelelő életteret abban a környezetben, ahol jelenleg is élnek.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- falvak megújítása és fejlesztése, vidéki műemlékek védelme és megőrzése
- technikai segítségnyújtás

3.4.1. Alprogram: Komplex vidékfejlesztési – foglalkoztatásbővítő és termelési szerkezetváltást elősegítő - felnőttképzés

A szociális és a piagazdasági célok – a vidékfejlesztés és a gazdaságfejlesztés - egyidejű érvényesítésének igénye a humán és az anyagi erőforrások integrációját igényli. A népességmegtartó foglalkoztatás biztosítása és a termelési szerkezetátalakítás elősegítése érdekében olyan összehangolt foglalkoztatásbővítő és gazdaságfejlesztő programokra van szükség, amelyekben a nemzetközi (EU), az állami-, az önkormányzati-, valamint a gazdálkodó- és a civil szervezetek pénzügyi és szellemi forrásai és eszközei egymáshoz kapcsolódva, az adott program megvalósítása során koncentráltan jelennek meg. A koncentrált forrásfelhasználás célja a termelésfinanszírozási-, az infrastrukturális és az emberi erő-

forrás feltételek összehangolt biztosítása. Ebben a komplex rendszerben a felnőttképzési programoknak illeszkedniük kell a konkrét vidék- és gazdaságfejlesztési célkitűzésekhez.

E folyamatban a felnőttképzés szerepe: első az egyenlők között – különös tekintettel a munkanélküliek és az alkalmazásban állók, illetve a vállalkozók, az önfoglalkoztató kis-termelők át- és továbbképzésére.

A termelés szerkezeti átalakítását és a minőségi alapanyag termelést elősegítő összehangolt képzési, foglalkoztatási, termelői programok továbbfejlesztése jelentheti a későbbiekben az egyik operatív programcsoportot. Az elmúlt években a régióban mintaértékű, összehangolt programtípusok alakultak ki és működtek eredményesen (szociális földprogramhoz, reintegrációs-, közmunka- és újrakezdési programhoz kapcsolódó képzések, valamint piacorientált, összehangolt felnőttképzési és önfoglalkoztatást elősegítő programok formájában). Ezek jellemzője, hogy megvalósításukban a termelők, az önkormányzatok és az állami szervezetek egyaránt szerepet vállaltak. E modellekben a képzési programok közvetlenül szolgálják a fajta- és kultúraváltást, a korszerű, tudásigényes technológiák terjedését, a piacképes termékek helyi feldolgozottsági szintjének emelését. Ugyanakkor – mind az elsődleges, mind a másodlagos gazdasághoz kapcsolódva, bizonyos esetekben a kettő közötti átmenetet biztosítva - hozzájárulnak a családi jövedelemtermelő képesség fejlesztéséhez is. E modellek a kistérségi programozás gyakorlattá válásával, a résztvevők körének bővítésével, az erőforrások tudatosabb összekapcsolásával, programfinanszírozás alkalmazásával – a fenntartható, versenyképes gazdálkodási formák gyarapodása érdekében - továbbfejleszthetők.

A minőségi feldolgozást elősegítő képzési programok fejlesztése jelentheti a másik fejlesztési irányt. A minőségi termék előállításával összefüggő követelmény a feldolgozóüzemek alkalmazottainak megfelelő képzettsége, mely az adott munkafeladat, munkakör végzéséhez közvetlenül kapcsolódó, többnyire államilag elismert /OKJ/ szakképesítést feltételez. Ennek birtokában nőnek az adott élelmiszeripari üzem esélyei a nemzetközi versenyben.

A programozást és a szervezetek hatékony működését / üzlet- és ügyvitelt / elősegítő képzési programok kiterjesztése szintén részét képezik az alprogramnak.

A termelési-feldolgozási folyamattal összefüggő szakmai ismereteken, készségeken túlmenően szükséges olyan kvalifikációk biztosítása, széles körben történő terjesztése, hozzáférhetősége, melyek feltételei az agrárstruktúra és vidékfejlesztés EU integrációs folyamatokkal való összhangjának. Ezek elengedhetetlenül szükségesek a szervezetek, vállalkozások működtetéséhez, fejlesztéséhez, minőségbiztosításához, továbbá az alapvető ügyviteli, kommunikációs, adatszolgáltatási, információs és marketing feladatok nemzetközi színvonalon történő ellátásához, valamint a kistérségi programozás megvalósításához. A moduláris rendszerű, egyes elemeiben távoktatással is működtethető programok rugalmas tervezést és alkalmazást tesznek lehetővé.

3.4.2. Alprogram: A fiatalok letelepedésének, munkavállalásának, a gazdálkodás átvételének támogatása

A vidék fejlődésének egyik legfontosabb záloga, hogy a fiatalok ne vándoroljanak el, találják meg megélhetésük lehetőségeit lakóhelyükön. Ennek alapja, hogy munkalehetőséget teremtünk a vidéki területeken közvetlen vagy közvetett gazdaság és vállalkozásfejlesztési eszközökkel. A másik alternatíva, hogy megfelelő felkészítést kapjanak arra, hogy szüleiktől átvegyék a gazdálkodást és azt képesek legyenek működtetni és fejleszteni.

3.4.3. Alprogram: A kistelepülések lakossága, a törpebirtokosok és a részmunkaidős termelők számára a diverzifikált foglalkoztatási lehetőségek megteremtése

A mezőgazdaság jövedelmezősége rendkívül alacsony, a hatékony termelés feltételeit hagyományos termelési struktúrával - szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés - nem lehet megteremteni, tehát a kisgazdaságok, törpebirtokosok, akik elsősorban önellátásra és szűkebb lakókörnyezete részére termel, kiegészítő jövedelemhez kell, hogy jusson. Ilyen kiegészítő tevékenység lehet a helyi adottságoktól függően a falusi turizmus, továbbá a kis eszközigényű, helyi specialitású piacképes termékek.

A régió sok térségében alapvető problémát okoz a korábban kialakult erőteljes vagy kizárólagos mezőgazdasági orientáltság. Sok településen a 80-as években a legnagyobb (néha az egyetlen munkáltató) a helyi szövetkezet volt. Ezekben a szövetkezetekben ekkor már nem csak mezőgazdasági tevékenységet folytattak, mert a melléküzemágakban számtalan szolgáltató és ipari területet találhattunk már ekkor is. Külön előnyt élvezhetnének az olyan programok, ahol az alternatív tevékenységekre (turizmus, kézművesség, stb.) adnak információt és ismereteket. Ösztönözni kellene azokat a munkaadókat, akik a részmunkaidős rendszer alkalmazásával szintén lehetőséget adnának a foglalkoztatásban való részvételre.

3.4.4. Alprogram: A nők foglalkoztatási és vállalkozási lehetőségeinek bővítése

A munkanélküliség különösen nehezen érinti a női lakosságot, mert a falvakban megszűnő munkahelyekről gyakran a nőket bocsátották el először. A választási lehetőség számukra ekkor elég szűk teret jelent. Az alprogram keretében olyan projekteket kívánunk kidolgozni, melyek pl. háztartásmenedzsment, gazdasszonyképzésen keresztül a mezőgazdasági termelőtevékenységhez kapcsolódóan ad felkészítést, speciális képzési programok kezdő vállalkozó nők számára. Külön előnyt élvezhetnének az olyan programok, ahol az alternatív tevékenységekre (turizmus, kézművesség, stb.) adnak információt és ismereteket. Ösztönözni kellene azokat a munkaadókat, akik a részmunkaidős rendszer alkalmazásával szintén lehetőséget adnának a foglalkoztatásban való részvételre.

A vidékfejlesztés intézményrendszerének kiépítése

4.1. Program   **A lakosság és a gazdasági szereplők részvételének elősegítése a vidékfejlesztés folyamatában valamint a felkészülésre az Európai Unióhoz való csatlakozásra**

A program célja: A lakosság és a gazdasági szereplők felkészültségének és folyamatos informálásának biztosítása tanácsadói és információs szolgáltatások valamint oktatás és továbbképzés keretében. A vidékfejlesztés hatékony intézményrendszerének kialakítása, a programozási képességek fejlesztése.

A program partnerei: Oktatási intézmények, vállalkozók, civil szervezetek, önkormányzati tisztviselők, tanulók

A program tartalma: A régióban a társadalmi és gazdasági szereplők számára a vidékfejlesztés komplex gondolata és az EU-val kapcsolatos ismeretek egyaránt újak. A vidékfejlesztés általános ismeretein túl nagyon fontos, hogy a helyi elképzelések kezdeményezésekké váljanak és ezekből végül finanszírozható projektek legyenek. Az EU csatlakozás során a régió csak akkor lehet sikeres, ha az emberek a saját területeikre vonatkozóan tudják, hogy milyen EU szabályozók vonatkoznak rájuk, milyen versenyben kell helytállni, milyen lehetőségeket lehet igénybe venni. A felkészítést természetesen el kell kezdeni már az iskolarendszeren keresztül, de emellett biztosítani kell a folyamatos informálást is.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- technikai segítségnyújtás
- szakképzés javítása
- A SAPARD prioritások mellett a PHARE program is tartalmaz olyan elemeket az intézményfejlesztési részben, mely az EU csatlakozás előkészítését szolgálja

4.1.1. Alprogram: ***Civil, munkaügyi tanácsadói szolgáltatások megszervezése és működtetése***

Az EU példája mutatja, hogy milyen óriási erő van a civil szférában. A régióban számos civil szervezet működik, melyek nagy mértékben hozzájárulnak a vidék fejlődéséhez. A civil tanácsadó szolgálat az állampolgárok számára kíván segítséget nyújtani ahhoz, hogy a csatlakozás társadalmi, gazdasági folyamatait megértsék illetve a különböző lehetőségekkel megfelelően éljenek. Ez a szolgáltatás ad támaszt ahhoz, hogy a kisebb települések lakossága is teljes jogú európai állampolgár lehessen.

4.1.2. Alprogram: Szakmai, gazdasági tanácsadói és információs szolgáltatások megszervezése és működtetése

Az alprogram célja az üzleti, térségi, környezet és természetvédelmi szempontokat érvényesítő, az integrációt segítő, a vállalkozók kooperációs képességét javító tanácsadó szolgáltatás nyújtása vállalkozóknak. Az elmúlt évtizedben a tanácsadás területén számos szervezet jelent meg és ma már széles „választékkal” találja magát szemben az, aki a projekteket nem saját maga akarja megszervezni, hanem azt valakire rá kívánja bízni. Ugyanakkor ezen szolgáltatások egyedi jellegűek, nem törekednek arra, hogy a vidéket mint komplex egészet tekintsék és az egyes projektek közt valamilyen összhang jöjjön létre. Ez felveti a tanácsadói szolgáltatások hálózatszerű szervezésének igényét, valamint a minőségbiztosítás szükségességét. A szakmai, gazdasági jellegű szolgáltatásoknál is felmerül az a probléma, hogy ennek költségeit, különösen a kezdő, indulási problémákkal küzdő szervezetek nem tudják fedezni.

Az alprogram ennek megfelelően különös figyelmet szentel a következő területekre: A tanácsadási szolgáltatások és minőségbiztosítási rendszerük kialakítása. Speciális szakmai követelményeknek megfelelő, korszerű infrastruktúrával rendelkező szaktanácsadók képzése és a szolgáltatások közvetítése a vállalkozók, vállalkozói csoportok részére. A kialakuló új szaktanácsadói szegmens szolgáltatásainak bekapcsolása a területfejlesztési programokba, az EU integrációs projektekbe, határokon átnyúló együttműködésekbe. A szaktanácsadók támogatását biztosító szolgáltató rendszer kialakítása. Informatikai szolgáltatás, rendszeres továbbképzése (life-long learning), a potenciális ügyfélkör szakmai felkészültségének támogatása a fogadókészség javítása érdekében. Az európai országok tanácsadói szolgáltatásainak adaptálása az adott területeken, és nemzetközi együttműködések kialakítása elsősorban a határokon átnyúló programok keretében.

4.1.3. Alprogram: Iskolarendszerű és tanfolyami ismeretbővítés a vidékfejlesztésről és az EU-ról

A vidékfejlesztésnek és az EU-val kapcsolatos ismereteknek az iskolarendszerű oktatásban is meg kell találni a helyét. Természetesen ennek olyan rugalmas rendszernek kell lenni, ahol az alapvető tájékozottságtól kezdve az egész mély és professzionális ismereteket is meg lehet szerezni, attól függően, hogy a diákoknak hallgatóknak milyen igényeik vannak. Az alprogram támogatni szeretné az ilyen tananyagok kidolgozását és bevezetését. Emellett fontos, hogy igény szerint tanfolyamokon is megismerkedhessen a társadalom többi tagja is a különböző általános és speciális kérdésekkel a vidékfejlesztést és az EU-t illetően.

4.1.4. Alprogram: *Az információs hálózatokhoz való hozzáférés biztosítása a lakosság és a gazdasági szereplők számára*

A vidékfejlesztés csak akkor lehet sikeres, ha a helyi szervezetek rendszeresen és időben hozzájutnak azokhoz az információkhoz, melyek térségük fejlődését befolyásolják vagy éppen újabb lehetőségeket tárnak fel, kínálnak a térség számára. A regionális információs hálózat néhány pontja már a Dél-Alföldön is létrejött iskolákban, teleházakban, könyvtárakban, stb. Az információs háló azonban egyáltalán nem „egyenletes szövésű”, számos hiány található benne, így a térségek informálódási esélyei rendkívül eltérőek. Az alprogram mellett, hogy ezt az egyenlenséget kívánja orvosolni, támogatja azt is, hogy a térségek informálják a világot önmagukról.

4.2. Program Projektfinanszírozási és monitoring rendszer kiépítése a komplex és átlátható vidékfejlesztés érdekében

A program célja: A vidékfejlesztési stratégiában megfogalmazásra kerülő alprogramok, későbbi projektek finanszírozási lehetőségeinek feltárása. A finanszírozott, támogatott projektek nyomon követése, a projektek közti összhang megteremtése, átlátható rendszer biztosítása a finanszírozók felé.

A program partnerei: Vidékfejlesztéssel kapcsolatos projekteket tervező és végrehajtó valamennyi szervezet.

A program tartalma: A program lényegében kétirányú információáramlást kíván megvalósítani, ahol egyrészt a térség szereplői folyamatos információt kapnak, hogyan és honnan lehet a projekteket finanszírozni, másrészt folyamatosan informálják a finanszírozókat és a külvilágot a megvalósult vagy éppen a folyamatban lévő projektekről. A SAPARD prioritások ugyan nem támogatják a pályázati és monitoring rendszer kialakítását, de ennek regionális szintű kialakítása minden bizonnyal előfeltétel lesz, hasonlóan a Phare regionális kísérleti programhoz.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- A program hazai és saját forrásból finanszírozható, de e mellett a PHARE program is tartalmaz olyan elemeket az intézményfejlesztési részben, mely a monitoring rendszer kiépítését szolgálja

4.2.1. Alprogram: *Forrástérkép, pályázati figyelő rendszer kiépítése a lehetséges finanszírozási forrásokról*

A vidékfejlesztési projektek számtalan forrásból táplálkozhatnak. A fejlesztési elképzelésekhez kapcsolódóan a régióknak és a kistérségeknek is tudniuk kell, hogy a megvalósítás milyen helyi és külső forrásokra alapozható. Ez egy olyan forrástérképet jelent, ahol a különböző lehetőségek naprakészen megtalálhatók. A forrástérkép alapján lehet a projektekhez leginkább alkalmas forráskombinációt kidolgozni.

4.2.2. Alprogram: A vidékfejlesztési projekteket folyamatosan nyomonkövető monitoring rendszer kialakítása és az ehhez kapcsolódó tájékoztatási és jelentési rendszer kiépítése

A megvalósításra kerülő projektekről információval kell rendelkezünk azért, hogy a vidékfejlesztési alapelveket biztosítani tudjuk és a fejlesztések egy integrált, komplex „összkép” részei maradjanak. A másik fontos szempont, hogy a közpénzek (állami, EU) felhasználásakor a támogatóknak természetes igénye, hogy egy átlátható folyamattal álljon szemben és naprakész információt kaphasson a projektek megvalósulásáról, eredményeiről.

4.3. Program   A vidékfejlesztést szolgáló szellemi tőkék gyarapítása

A program célja: A régió fejlődésének motorját jelentő tudás és innováció gyarapítása és a vidékfejlesztés szolgálatába állítása.

A program partnerei: A régió oktató, kutató intézményei, kistérségek menedzserei, vállalkozások

A program tartalma: A vidékfejlesztés a mezőgazdasági termelésbővítés követelményeit messze meghaladó gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységsorozat. A gazdasági előre haladást mindenek előtt a szellemi tőkék gyarapításával lehet hatékonyan megvalósítani a régióban is. A vidékfejlesztés egy merőben új diszciplína a régió társadalma számára is. Fokozza ennek jelentőségét, hogy a mezőgazdaságban világszerte gyorsulva hódít teret a fenntartható agrárfejlődés eszméje. Ez a termelési eszközöket, a munkatárgyakat, a technológiai folyamatokat, a termelő gazda életvitelét új pályára állítja. Ezen a pályán csak az tud biztonságosan előre jutni, aki korábbi ismereteit a fenntarthatósághoz kapcsolt új ismeretekkel gyarapítja, és ezeket munkájában alkalmazza. Köztudott, hogy a piacképes tudás vált korunkban a legfőbb termelési tényezővé, amelynek szintje és tartalma a többi termelési tényező hatékonyságát is meghatározza.

A szellemi tőke gyarapításának a régióban jelentős részben kiforrott intézményi keretei vannak. E keretek hasznos kitöltése az új ismeretek elsajátítására vállalkozó személyektől, csoportoktól függ. A vidékfejlesztő szellemiséget nemcsak a már munkában álló korosztályokra, hanem hatványozott mértékben a fiatal (iskoláskorú) nemzedékre is ki kell terjeszteni. Mindehhez a hivatásos oktatók körén túl a vidéki értelmiség részvételét is el kell érni a pedagógusok, orvosok, lelkészek, agrárszakemberek, állatorvosok stb. körében.

Kapcsolódó SAPARD prioritások:

- szakképzés javítása
- technikai segítségnyújtás

4.3.1. Alprogram   ***A vidékfejlesztés különböző területeit szolgáló kutatási és innovációs tevékenységek erősítése és az eredmények gyakorlati adaptációjának támogatása***

Az ismeretszerzéssel azonos fontosságú az ismeret létrehozás, az innováció. Jelenleg a régió mezőgazdasága elsősorban a másolható mintákat hiányolja, hiszen a korábbi magyar magángazdák az új gazdasági helyzetben még nem hozták létre a saját elképzeléseiknek megfelelő állapotokat. Néhány - régibb elnevezéssel mintagazdának mondható - termelő ismert és valamelyest közismert a közvetlen környékén. Módszeres bemutatóra azonban nem vállalkoznak, noha a szakoktatási intézményekből kisebb diákcsoportokat szívesen vendégül látnak, illetve tapasztalatátadásra fogadnak. A régióban is ismert és a háború előtt létező mintagazdaság-hálózat nem épült ki, és ilyen törekvések csak a beszélgetések szintjén jelentek meg. Ezért gyakorlatilag nem beszélhetünk innovációs góccok létezéséről. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy mind a kutatóintézetek, mind a különféle integrátorok és nem utolsósorban a mezőgazdaságot termelőeszközökkel, termelési anyagokkal, szaporító anyagokkal és állattenyésztési tenyészanyagokkal ellátó szervezetek, társaságok, szövetkezetek kisebb-nagyobb rendezvényeken bemutatják kutatási eredményeiket, illetve eladásra szánt áruikat és azok használatáról is ismertetőt tartanak. Természetesen ez lényegesen különbözik egy gazdálkodó komplex tevékenységének, életvitelének, munkarendjének, piaci szerepének helyszíni megismerhetőségétől. Lényegében ez utóbbi formációban lehetne létrehozni egy-egy kisebb térség katalizátorait, melyek személyes példával gyakorolnak hatást környezetükre.

Az új követelményekhez igazodva mind a felsőfokú, mind a középfokú szakmai oktatás tartalmi módosítása, bővítése, folyamatos megújulása elkerülhetetlenül szükséges a vidékfejlesztési eszmékör tananyagba építésének útján.

4.3.2. Alprogram   ***Speciális tanfolyamok szervezése a vidékfejlesztési projektek előkészítésében résztvevő illetve a projekteket koordináló szakemberek számára***

A projektek előkészítése és megvalósítása speciális projektmenedzsment ismereteket, kommunikációs készséget igényel. Ha sikeres programokat, projekteket, pályázatokat akar a térség, akkor nem nélkülözhet olyan helyi szakembereket, akik az erős motiváció mellett felkészültek ezekre a feladatokra. A felkészülést helyi tanfolyamok keretében célszerű megszervezni, mert ekkor a tudásanyag rögtön adaptálható a térség igényeire, problémáira.

4.3.3. Alprogram   ***A régió, a kistérségek és a települések nemzetközi kapcsolatrendszerének fejlesztése illetve megerősítése, a vidékfejlesztési tapasztalatok átvétele***

A települések és a megyék egyaránt számos testvér települési és megyei kapcsolattal rendelkeznek EU tagországokban és kelet-európai országokban egyaránt. Ez a kapcsolatrendszer kiváló lehetőséget ad arra, hogy a tapasztalatokat több területen (így a vidékfejlesztésben) kicseréljük. A programok megvalósításakor szakértői segítséget tud-

nak a partnerek egymásnak nyújtani és esetleg közös pályázatok és projektek is kidolgozásra kerülnek. Az alprogram ezen kapcsolatrendszer vidékfejlesztési tartalommal való megtöltését célozza.

5.4. A Dél- Alföldi Régió vidékfejlesztési programjainak kapcsolata Magyarország Vidékfejlesztési Tervével és a régió területfejlesztési programjával

A Dél-Alföldi Régió Vidékfejlesztési Stratégiai Programjának összeállításakor a tervezők törekedtek arra, hogy egyrészt az maximálisan tükrözze a régióban élő emberek, szervezetek elképzeléseit és ugyanakkor a lehető legtöbb ponton kapcsolódjon a más szakterületeken megfogalmazott koncepciókhoz és programokhoz. A következő táblázatokban a két legfontosabb és ugyanakkor legjobb készültségi állapotban lévő programmal való kapcsolatrendszert szemléltetjük. Magyarország Vidékfejlesztés Tervének és a Dél- Alföldi Régió Területfejlesztési Koncepciójának egyeztetése és vitája még jelen stratégiai program elkészülésekor is folyik, de az elkészült tervezetek segítségével a kapcsolódási pontok viszonylag nagy biztonsággal meghatározhatók.

Ezek a kapcsolódások különösen fontosak lesznek majd az operatív programok kidolgozásakor szakmai és forráskordinációs-forráskombinációs szempontból egyaránt.

Magyarország Vidékfejlesztési Terve - Társfinanszírozással megvalósítandó programok

	I. prioritás programjai					II. prioritás programjai				III. prioritás programjai				IV. prioritás programjai		
	1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	1.5.	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	3.1.	3.2.	3.3.	3.4.	4.1.	4.2.	4.3.
Élelmiszeripari feldolgozás és értékesítés javítása	X			X	X				X							
Mezőgazdasági üzemek beruházásai	X							X								
Alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése					X			X								
Termelői csoportok felállítása				X					X							
A környezet- és tájvédelmet célzó mezőgazdasági termelési módszerek alkalmazása						X		X								
Vidéki infrastruktúra fejlesztése							X				X					
Falvak megújítása és fejlesztése							X			X		X	X			
Birtokrendezés, birtokszerkezet javítása			X													
Technikai segítségnyújtás	X											X	X			

A SAPARD keretében jogosult, nemzeti támogatással megvalósítandó intézkedések

Földnyilvántartás			X													
Szakképzés														X		X
Vízészlet-gazdálkodás								X								
Erdészeti beruházások, erdei termék feldolgozás						X										
Helyettesítési és farmigazgatási szolgáltatások																
Egyéb forrásokra jelentős mértékben támaszkodó programok		X													X	

A Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója - A „Régiószervezés” regionális területfejlesztési prioritás fejlesztési irányainak kapcsolata a vidékfejlesztési programokkal

	I. prioritás programjai					II. prioritás programjai				III. prioritás programjai				IV. prioritás programjai		
	1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	1.5.	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	3.1.	3.2.	3.3.	3.4.	4.1.	4.2.	4.3.
1.1. „Régiótudat” és régiómarketing formálása									X							
1.2. A régió közlekedéshálózati összeköttetések javítása																
1.3. A felsőoktatási és kutató-fejlesztő centrumok közötti együttműködés kialakítása, eredményeik közvetítése a gazdasági szereplők felé																X
1.4. A régióbeli oktató és kutató intézmények, a mezőgazdasági termelők, feldolgozók és szolgáltatók együttműködésére alapozva az agrárszektor szerkezeti és szervezeti megújítása, innovációs képességének fokozása a fenntarthatóság követelményeinek megfelelően																X

A Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója - A „Régió nemzetközi közvetítő szerepének erősítése és kiaknázása” regionális területfejlesztési prioritás fejlesztési irányainak kapcsolata a vidékfejlesztési programokkal

2.1. A régió nemzetközi és logisztikai szerepköreinek kiépítéséhez szükséges közlekedési és informatikai feltételek megteremtése																	
2.2. A külgazdasági, kulturális és társadalmi kapcsolatok erősítése																	
2.3. A régió felsőfokú és egyéb, nemzetközi szereppel rendelkező centrumainak erősítése a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióon belül																	
2.4. Gyógyhatású termálvízen alapuló, speciális egészségügyi ellátásra, gyógyhatású termékek előállítására és forgalmazására épülő integrált gyógyidegenforgalom fejlesztése					X			X									
2.5. A határon átnyúló együttműködések kiterjesztése, különös tekintettel a természet- és környezetvédelemre						X											X

A Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Koncepciója - A „A gazdaság versenyképességének javítása” regionális területfejlesztési prioritás fejlesztési irányainak kapcsolata a vidékfejlesztési programokkal

	I. prioritás programjai					II. prioritás programjai				III. prioritás programjai				IV. prioritás programjai		
	1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	1.5.	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	3.1.	3.2.	3.3.	3.4.	4.1.	4.2.	4.3.
3.1 A gazdasági szerkezet diverzifikálása (elsősorban az egyoldalú mezőgazdasági és tanyás térségekben)	X			X	X			X	X							
3.2. Vonzó telephelyek kialakítása a gazdasági infrastruktúra összehangolt fejlesztésén keresztül																
3.3. A régióspecifikus termékeket, kulturális javakat előállító szervezetek célzott támogatása				X					X							
3.4. Stratégiai jelentőségű nagyvállalatok megtelepedésének, beágyazódásának segítése, a beszállítói hálózatok kialakításának és bővítésének támogatása, a gazdasági szereplők innovációs készségének javítása																
3.5. Környezetkímélő termelési technológiák elterjedésének ösztönzése						X		X								

A Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Koncepciója - A „A lakosság életminőségének javítása” regionális területfejlesztési prioritás fejlesztési irányainak kapcsolata a vidékfejlesztési programokkal

4.1. Az iskolarendszerű képzés, szakképzés összehangolása a munkaerőpiaci igényekkel, az átképzés, munkaerőpiaci képzés fejlesztése															X		X
4.2. A lakosság és a gazdasági szereplők felkészülésének elősegítése az Európai Unióhoz való csatlakozásra															X		
4.3. A humán szolgáltatások területi ellátó- és alaphálózatának fejlesztése							X										X
4.4. Környezetkímélő infrastruktúrák összehangolt térségi fejlesztése											X						
4.5. A vidéki térségek és központjai közlekedési elérhetőségének javítása											X						
4.6. A helyi közösség védőháló-szerepének (új)szervezése, a civil szervezetek támogatása, a helyi és regionális kötődés és szolidaritás erősítése.												X					

6

FÜGGELÉK (TÉRKÉPEK, TÁBLÁZATOK)

***Térképek (1-6.)
Táblázatok (1-35.)***

1.2. Dél-Alföldi régió megyei és kistérségei Magyarországon

1. táblázat

Megye	Kód	Kistérség	Terület (ha)
Bács-Kiskun	3301	Bajai	119.068
Bács-Kiskun	3302	Bácsalmási	38.110
Bács-Kiskun	3303	Kalocsai	102.900
Bács-Kiskun	3304	Kecskeméti	145.800
Bács-Kiskun	3305	Kiskőrösi	112.968
Bács-Kiskun	3306	Kiskunfélegyházi	80.832
Bács-Kiskun	3307	Kiskunhalasi	82.607
Bács-Kiskun	3308	Kiskunmajsai	39.080
Bács-Kiskun	3309	Kunszentmiklósi	80.026
Bács-Kiskun	3310	Jánoshalmi	39.782
<i>megye összesen</i>			841.173
Békés	3401	Békéscsabai	141.464
Békés	3402	Mezőkovácsházi	93.475
Békés	3403	Orosházi	84.722
Békés	3404	Sarkadi	54.638
Békés	3405	Szarvasi	74.083
Békés	3406	Szeghalmi	114.828
<i>megye összesen</i>			563.210
Csongrád	3601	Csongrádi	34.015
Csongrád	3602	Hódmezővásárhelyi	70.691
Csongrád	3603	Kisteleki	40.959
Csongrád	3604	Makói	70.367
Csongrád	3605	Mórahalmi	41.107
Csongrád	3606	Szegedi	87.799
Csongrád	3607	Szentesi	81.418
<i>megye összesen</i>			426.357
DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ ÖSSZESEN			1.830.739
MAGYARORSZÁG ÖSSZESEN			9.303.023

Forrás: Dél-Alföldi régió területi alapadatok
(GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet - 1999.)

Bács-Kiskun megye kistérségi rendszer települései¹
(118 helység)
(KSH besorolás - 1997.)

- 1. Bajai kistérség:** BAJA
(20 helység) Bácsbokod
Bácsborsod
Bácsszentgyörgy
Bátmonostor
Csátalja
Csávoly
Dávod
Dunafalva
Érsekcsanád
Érsekhalma
Felsőszentiván
Gara
Hercegszántó
Nagybaracska
Nemesnádudvar
Rém
Sükösd
Szeremle
Vaskút
- 2. Bácsalmási kistérség:** BÁCSALMÁS
(8 helység) Bácsszőlős
Csikéria
Katymár
Kunbaja
Madaras
Mátételke
Tataháza
- 3. Kalocsai kistérség:** KALOCSA
(20 helység) SOLT
Bátya
Drágszél
Dunapataj
Dunaszentbenedek
Dunatétlen
Dusnok
Fajsz
Foktő
Géderlak
Hajós

---

¹ Forrás: Bács-Kiskun megyei Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program (1999.)

Harta
Homokmégy
Miske
Ordas
Öregcsertő
Szakmár
Újtelek
Uszód

- 4. Kecskeméti kistérség:** KECSKEMÉT
(17 helység) LAJOSMIZSE
TISZAKÉCSKE
Ágasegyháza
Ballószög
Felsőlajos
Fülöpháza
Helvécia
Jakabszállás
Kerekegyháza
Kunbaracs
Ladánybene
Lakitelek
Nyárlőrinc
Orgovány
Szentkirály
Városhőd

- 5. Kiskőrösi kistérség:** KISKÖRÖS
(15 helység) IZSÁK
KECEL
SOLTVADKERT
Akasztó
Bócsa
Császártöltés
Csengőd
Fülöpszállás
Imrehegy
Kaskantyú
Páhi
Soltszentimre
Tabdi
Tázlár

- 6. Kiskunfélegyházi kistérség:** KISKUNFÉLEGYHÁZA
(11 helység) Bugac
Bugacpusztaháza
Fülöpjakab
Gátér
Jászszentlászló

Kunszállás
Móricgát
Pálmonostora
Petőfiszállás
Tiszaalpár

7. Kiskunhalasi kistérség: KISKUNHALAS
(9 helység)

Balotaszállás
Harkakötöny
Kelebia
Kisszállás
Kunfehértó
Pirtó
Tompa
Zsana

8. Kiskunmajsai kistérség: KISKUNMAJSA
(4 helység)

Csolyospálos
Kömpöc
Szank

9. Kunszentmiklósi kistérség: KUNSZENTMIKLÓS
(10 helység)

SZABADSZÁLLÁS
Apostag
Dunaegyháza
Dunavecse
Kunadacs
Kunpeszér
Szalkszentmárton
Tass
Újsolt

10. Jánoshalmi kistérség: JÁNOSHALMA
(4 helység)

Borota
Kéleshalom
Mélykút

Bács-Kiskun megye összesen: 118 helység.

1.1. Békés Megye kistérségi rendszer települései²
(75 helység)
(KSH besorolás szerint 1997.)

- 1. Békéscsabai kistérség:** BÉKÉSCSABA
(17 helység)
BÉKÉS
GYULA
MEZŐBERÉNY
Bélmegyer
Csabaszabadi
Csárdaszállás
Elek
Kamut
Kétegyháza
Kétsoprony
Kondoros
Köröstarcsa
Murony
Szabadkígyós
Telekgerendás
Újkígyós
- 2. Mezőkovácsházi kistérség:** MEZŐKOVÁCSHÁZA
(19 helység)
BATTONYA
MEZŐHEGYES
Almáskamarás
Dombegyház
Dombiratos
Kaszaper
Kevermes
Kisdombegyház
Kunágota
Lőkősháza
Magyarbánhegyes
Magyardombegyház
Medgyesbodzás
Medgyesegyháza
Nagybánhegyes
Nagykamarás
Pusztáotlaka
Végegyháza
- 3. Orosházi kistérség:** OROSHÁZA
(10 helység)
TÓTKOMLÓS
Békéssámson
Csanádapáca

---

² Forrás: Békés megyei Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program (1999.)

Csorvás
Gádoros
Gerendás
Kardoskút
Nagyszénás
Pusztaföldvár

4. Sarkadi kistérség:
(11 helység)

SARKAD
Biharugra
Doboz
Geszt
Körösnagyharsány
Kötegyán
Mezőgyán
Méhkerék
Sarkadkeresztúr
Tarhos
Újszalonta

5. Szarvasi kistérség:
(7 helység)

SZARVAS
GYOMAENDRŐD
Békésszentandrás
Csabacsúd
Hunya
Kardos
Örménykút

6. Szeghalmi kistérség:
(11 helység)

SZEGHALOM
FÜZESGYARMAT
Bucsa
Dévaványa
Ecsefalva
Kertészsziget
Körösladány
Körösújfalú
Okány
Vésztő
Zsadány

Békés megye összesen: 75 helység.

1.1. Csongrád megye kistérségi rendszer települései³
(60 helység)
(KSH besorolás szerint - 1997.)

- 1. Szegedi kistérség:** SZEGED
(14 helység) Algyő (1998. évi szétválás - a statisztikában még nem szerepel)
Bordány
Deszk
Dóc
Domaszék
Forráskút
Röszke
Sándorfalva
Szatymaz
Tiszasziget
Újszentiván
Üllés
Zsombó
- 2. Hódmezővásárhelyi kistérség:** HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
(4 helység) MINDSZENT
Mártély
Székkutas
- 3. Makói kistérség:** MAKÓ
(18 helység) Ambrózfalva
Apátfalva
Csanádalberti
Csanádpalota
Ferencszállás
Földeák
Királyhegyes
Kiszombor
Klárafalva
Kövegy
Kübekháza
Magyarcsanád
Maroslele
Nagyér
Nagylak
Óföldeák
Pitvaros
- 4. Szentesi kistérség:** SZENTES
(8 helység) Árpádhalom
Derekegyház

---

³ Forrás: Csongrád megyei Területfejlesztési Konceptió (1998.)

Eperjes
Fábiánsebestyén
Nagymágocs
Nagytőke
Szegvár

5. Csongrádi kistérség: CSONGRÁD
(4 helység)
Csanytelek
Felgyő
Tömörkény

6. Móraalmi kistérség: MÓRAHALOM
(6 helység)
Ásotthalom
Öttömös
Pusztamérges
Rúzsa
Zákányszék

7. Kisteleki kistérség: KISTELEK
(6 helység)
Baks
Balástya
Csengele
Pusztaszer
Ópusztaszer

Csongrád megye összesen: 60 helység.

DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ ÖSSZESEN: 253 település.

1.3. A Dél-Alföldi régió lakónépessége (1997.)

Bács-Kiskun megye

2. táblázat

Sorszám	Kistérségek	Lakónépesség (fő)
1.	Bajai	77.279
2.	Bácsalmási	18.251
3.	Jánoshalmi	17.878
4.	Kalocsai	56.698
5.	Kecskemét-tizsakécskei	162.744
6.	Kiskőrös-keceli	57.995
7.	Kiskunfélegyházi	51.774
8.	Kiskunhalasi	46.728
9.	Kiskunmajsai	16.918
10.	Kunszentmiklósi	30.819
11.	<i>Bács-Kiskun megye összesen</i>	<i>537084</i>

Békés megye

Sorszám	Kistérségek	Lakónépesség (fő)
1.	Békéscsabai	166738
2.	Mezőkovácsházi	48484
3.	Orosházi	65660
4.	Sarkadi	26754
5.	Szarvasi	42391
6.	Szeghalmi	48499
7.	<i>Békés megye összesen</i>	<i>398526</i>

Csongrád megye

Sorszám	Kistérségek	Lakónépesség (fő)
1.	Szegedi	203.385
2.	Hódmezővásárhelyi	60.334
3.	Makói	51.048
4.	Szentesi	46.153
5.	Csongrádi	25.053
6.	Kisteleki	19.432
7.	Mórahalmi	16.871
8.	<i>Csongrád megye összesen</i>	<i>422.276</i>
9.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>1.357.886</i>
10.	<i>Magyarország</i>	<i>10.135.358</i>

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (KSH -1997.)

**1.4.-1. Bács-Kiskun megye
településeinek népsűrűségi és halmozottan hátrányos jellemzői
(veszélyeztetett települések)**

3. táblázat

Kód	Kistérség	Település	Népsűrűség (fő/km ²)	Elnéptelenedés	Halmozottan hátrányos települések
3301	Bajai	Bácsszentgyörgy	14,46	veszélyeztetett	1,00
3303	Bajai	Dunafalva	19,38	veszélyeztetett	0,00
3305	Bajai	Hercegszántó	34,76	veszélyeztetett	0,00
3306	Bajai	Dávod	35,11	veszélyeztetett	5,66
3307	Bajai	Nemesnádudvar	35,57	veszélyeztetett	29,63
3309	Bajai	Felsőszentiván	37,34	veszélyeztetett	3,05
3313	Bajai	Csátalja	44,94	veszélyeztetett	12,80
3318	Bajai	Vaskút	51,35	veszélyeztetett	14,43
3321	Bajai		64,9	8 db	
3302	Bácsalmási	Bácsszőlős	10,43	veszélyeztetett	0,00
3303	Bácsalmási	Mátételke	21,95	veszélyeztetett	0,00
3304	Bácsalmási	Katymár	33,43	veszélyeztetett	0,00
3305	Bácsalmási	Csikéria	34,56	veszélyeztetett	0,00
3306	Bácsalmási	Kunbaja	54,80	veszélyeztetett	0,00
3310	Bácsalmási			5 db	
3303	Kalocsai	Szadmár	19,72	veszélyeztetett	21,09
3303	Kalocsai	Öregcsertő	21,85	veszélyeztetett	7,90
3303	Kalocsai	Ordas	30,41	veszélyeztetett	0,00
3303	Kalocsai	Hajós	39,74	veszélyeztetett	26,24
3303	Kalocsai	Dunaszentbenedek	41,27	veszélyeztetett	0,00
3303	Kalocsai	Miske	42,78	veszélyeztetett	0,00
3303	Kalocsai	Uzód	46,08	veszélyeztetett	0,00
3303	Kalocsai	Újtelek	53,56	veszélyeztetett	0,00
3303	Kalocsai		55,09	8 db	
3304	Kecskeméti	Kunbaracs	10,85	veszélyeztetett	43,67
3307	Kecskeméti	Ágasegyháza	32,83	veszélyeztetett	45,02
3308	Kecskeméti	Orgovány	34,87	veszélyeztetett	37,20
3312	Kecskeméti	Ladánybene	38,71	veszélyeztetett	26,79
3321	Kecskeméti		111,61	4 db	
3307	Kiskőrösi	Bócsa	18,65	veszélyeztetett	56,66
3309	Kiskőrösi	Fülöpszállás	27,27	veszélyeztetett	25,38
3311	Kiskőrösi	Páhi	33,52	veszélyeztetett	57,01
3312	Kiskőrösi	Császártöltés	34,91	veszélyeztetett	39,32
3314	Kiskőrösi	Izsák	54,21	veszélyeztetett	48,96
3320	Kiskőrösi		51,30	5 db	

1.4.-1. Bács-Kiskun megye

Kód	Kistérség	Település	Népsűrűség (fő/km ²)	Elnéptelenedés	Halmozottan hátrányos települések
3306	Kiskunfélegyházi	Bugacpusztaháza	7,63	veszélyeztetett	41,60
3307	Kiskunfélegyházi	Móricgát	19,59	veszélyeztetett	45,55
3308	Kiskunfélegyházi	Bugac	22,68	veszélyeztetett	19,08
3311	Kiskunfélegyházi	Pálmonostora	37,81	veszélyeztetett	36,92
3317	Kiskunfélegyházi		63,86	4 db	
3307	Kiskunhalasi	Zsana	9,62	veszélyeztetett	30,58
3308	Kiskunhalasi	Balotaszállás	16,12	veszélyeztetett	77,79
3312	Kiskunhalasi	Kisszállás	30,87	veszélyeztetett	30,38
3316	Kiskunhalasi		56,54	3 db	
3308	Kiskunmajsai	Csolyospálos	26,02	veszélyeztetett	73,77
3312	Kiskunmajsai		43,16	1 db	
3309	Kunszentmiklósi	Újsolt	5,91	veszélyeztetett	10,15
3310	Kunszentmiklósi	Kunpeszér	7,96	veszélyeztetett	13,02
3314	Kunszentmiklósi	Szabadszállás	38,79	veszélyeztetett	40,75
3319	Kunszentmiklósi		38,38	3 db	
3310	Jánoshalmi	Kéleshalom	8,75	veszélyeztetett	11,09
3311	Jánoshalmi	Borota	20,12	veszélyeztetett	37,94
3312	Jánoshalmi	Mélykút	47,36	veszélyeztetett	0,13
3314	Jánoshalmi		44,79	3 db	
	BÁCS-KISKUN MEGYE		63,79	44 db	

1.4.-2. Békés megye

Kód	Kistérség	Település	Népsűrűség (fő/km ²)	Elnéptelenedés	Halmozottan hátrányos települések
3401	Békéscsabai	Csárdaszállás	10,25	veszélyeztetett	0,00
3402	Békéscsabai	Csabaszabadi	13,82	veszélyeztetett	0,00
3403	Békéscsabai	Kamut	20,49	veszélyeztetett	0,00
3418	Békéscsabai			3 db	
3402	Mezőkovácsházi	Pusztatölke	23,04	veszélyeztetett	0,00
3403	Mezőkovácsházi	Nagybánhegyes	38,64	veszélyeztetett	0,00
3405	Mezőkovácsházi	Nagykamarás	40,00	veszélyeztetett	0,00
3406	Mezőkovácsházi	Medgyesbodzás	40,94	veszélyeztetett	0,00
3407	Mezőkovácsházi	Dombegyház	41,22	veszélyeztetett	0,00
3408	Mezőkovácsházi	Mezőhegyes	41,45	veszélyeztetett	0,00
3409	Mezőkovácsházi	Dombiratos	44,29	veszélyeztetett	0,00
3411	Mezőkovácsházi	Battonya	45,38	veszélyeztetett	1,96
3421	Mezőkovácsházi		51,93	8 db	
3406	Orosházi	Gerendás	40,12	veszélyeztetett	0,00
3413	Orosházi		77,37	1 db	
3404	Sarkadi	Újszalonta	6,00	veszélyeztetett	100,00
3405	Sarkadi	Geszt	17,62	veszélyeztetett	48,51
3406	Sarkadi	Tarhos	18,24	veszélyeztetett	100,00
3407	Sarkadi	Biharugra	22,58	veszélyeztetett	32,76
3408	Sarkadi	Mezőgyán	22,74	veszélyeztetett	98,15
3409	Sarkadi	Körösnagyharsány	33,57	veszélyeztetett	0,00
3411	Sarkadi	Sarkadkeresztúr	53,69	veszélyeztetett	65,99
3415	Sarkadi		48,94	7 db	
3405	Szarvasi	Örménykút	10,01	veszélyeztetett	9,70
3406	Szarvasi	Kardos	19,23	veszélyeztetett	0,00
3407	Szarvasi	Hunya	25,44	veszélyeztetett	0,00
3409	Szarvasi	Békésszentandrás	51,58	veszélyeztetett	30,08
3410	Szarvasi	Gyomaendrőd	52,03	veszélyeztetett	54,87
3412	Szarvasi		57,30	5 db	
3407	Szeghalmi	Ecsegfalva	18,45	veszélyeztetett	68,04
3409	Szeghalmi	Zsadány	27,10	veszélyeztetett	82,28
3417	Szeghalmi		42,29	2 db	
	BÉKÉS MEGYE		70,77	26 db	

Csongrád megye

Kód	Kistérség	Település	Népsűrűség (fő/km ²)	Elnéptelenedés	Halmozottan hátrányos települések
3602	Csongrádi	Tömörkény	35,57	veszélyeztetett	15,09
3605	Csongrádi		73,85	1 db	
3606	Hódmezővásárhelyi		85,24	0 db	
3603	Kisteleki	Csengele	32,74	veszélyeztetett	92,30
3605	Kisteleki	Ópusztaszer	34,91	veszélyeztetett	75,49
3607	Kisteleki	Baks	37,13	veszélyeztetett	79,89
3609	Kisteleki		47,37	3 db	
3604	Makói	Óföldsétek	14,28	veszélyeztetett	10,12
3605	Makói	Királyhegyes	23,32	veszélyeztetett	15,47
3606	Makói	Csanádalberti	31,92	veszélyeztetett	7,94
3607	Makói	Magyarcsanak	33,78	veszélyeztetett	0,00
3608	Makói	Csanádpalota	43,34	veszélyeztetett	15,47
3609	Makói	Ambrózfalva	46,43	veszélyeztetett	13,73
3621	Makói		72,52	6 db	
3611	Mórahalmi		40,97	0 db	
3620	Szegedi		232,17	0 db	
3607	Szentesi	Eperjes	9,60	veszélyeztetett	40,43
3608	Szentesi	Nagytöke	9,71	veszélyeztetett	14,58
3609	Szentesi	Árpádhalom	13,23	veszélyeztetett	0,00
3611	Szentesi	Derekegyház	34,50	veszélyeztetett	10,31
3615	Szentesi		56,70	4 db	
	CSONGRÁD MEGYE		99,06	14 db	
	DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ		74,15	84 db	
	MAGYARORSZÁG		108,95	n. a.	

Forrás: Dél-Alföldi régió területi alapadatok
(GATE Környezeti és Tájgazdasági Intézet - 1999.)

Születések száma (1997.)

4. táblázat

Sorszám	Kistérségek	Születések száma (fő)		
		Fiú	Leány	Összesen
1.	Bács-Kiskun megye	2.655	2.533	5.188
2.	Békés megye	1.856	1.821	3.677
3.	Csongrád megye	1.906	2.086	3.992
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>6.417</i>	<i>6.440</i>	<i>12.857</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>51.800</i>	<i>78.550</i>	<i>100.350</i>

Elhalálozások száma (1997.)

Sorszám	Kistérségek	Elhalálozások száma (fő)		
		Férfi	Nő	Összesen
1.	Bács-Kiskun megye	4.132	3.567	7.699
2.	Békés megye	3.161	2.747	5.908
3.	Csongrád megye	3.342	2.881	6.223
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>10.635</i>	<i>9.195</i>	<i>19.830</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>74.597</i>	<i>64.837</i>	<i>139.434</i>

Születések és elhalálozások közötti különbség (1997.)

(Természetes szaporodás)

Sorszám	Kistérségek	Természetes szaporodás (fő)		
		Férfi	Nő	Összesen
1.	Bács-Kiskun megye	-1.477	-1.034	-2.511
2.	Békés megye	-1.305	-926	-2.231
3.	Csongrád megye	-1.438	-795	-2.233
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>-4.220</i>	<i>-2.755</i>	<i>-6.975</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>-22.797</i>	<i>-16.287</i>	<i>-39.084</i>

Forrás: Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1997.)
Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

1.6. GDP érték

5. táblázat

Sorszám	Év	GDP összesen (millió Ft)	1 főre jutó GDP (ezerFt/fő)	Mezőgazdasági bruttó hozzáadott érték (millió Ft)	Mezőgazdasági bruttó hozzáadott érték a GDP arányában (%)
Bács-Kiskun megye					
1.	1995.	233.833	433	31.972	13,7
2.	1996.	276.335	512	37.734	13,7
Békés megye					
3.	1995.	173.355	429	26.177	15,1
4.	1996.	207.500	517	31.748	15,3
Csongrád megye					
5.	1995.	219.399	513	25.670	11,7
6.	1996.	267.268	628	31.270	11,7
Dél-Alföldi Régió					
7.	<i>1995.</i>	<i>626.587</i>	<i>457</i>	<i>83.819</i>	<i>12,9</i>
8.	<i>1996.</i>	<i>751.100</i>	<i>549</i>	<i>100.752</i>	<i>13,1</i>
Magyarország					
9.	<i>1995.</i>	<i>5.614.042</i>	<i>549</i>	<i>387.370</i>	<i>6,9</i>
10.	<i>1996.</i>	<i>6.893.900</i>	<i>676</i>	<i>482.570</i>	<i>7,0</i>

Forrás: Csongrád megye Statisztikai Évkönyve (1997.)
 Mezőgazdasági Statisztika (1990-1995.) – FVM Statisztikai Összesítő
 Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

**1.9.-1.10. Aktív keresők és arányuk a teljes lakossághoz
(1997.)**

6. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Aktív keresők száma (1000 fő)	Aktív keresők aránya az összlakosságból (%)
1.	Bács-Kiskun megye	213,0	39,4
2.	Békés megye	154,4	38,4
3.	Csongrád megye	172,4	41,0
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	539,8	39,4
5.	<i>Magyarország</i>	4.050,3	39,7

**1.11.-1.12.-1.13. Idős, fiatal lakosság száma és aránya
(1997.)**

Sorszám	Megnevezés	60 évnél idősebb	15 évnél fiatalabb	60 évnél idősebb/ 15 évnél fiatalabb lakosság aránya (%)
		lakosok száma (ezer fő)		
1.	Bács-Kiskun megye	107,4	96,8	110,9
2.	Békés megye	85,8	67,9	126,4
3.	Csongrád megye	86,1	72,0	119,6
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	279,3	236,7	118,0
5.	<i>Magyarország</i>	1.978,0	1.771,7	111,6

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

**1.14. El- és bevándoroltak száma
(1997.)**

7. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Elvándoroltak száma (fő)	Bevándoroltak száma (fő)	Egyenleg (Migráció) (fő)	Nettó migráció (%)
1996					
1.	Bács-Kiskun megye	20.406	20.813	407	0,8
2.	Békés megye	15.079	15.211	132	0,3
3.	Csongrád megye	15.153	15.048	-105	-0,2
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	50.638	51.072	434	0,3

Forrás: Területfejlesztési Statisztikai Évkönyv (1997.)

Bács-Kiskun megye
A termőföldi minősége az agráralkalmassági értékszámok alapján

8. táblázat

Kistérségi kód	Kistérség	1. kat.	2. kat.	3. kat.	kivett	összes	1. kat.	2. kat.	3. kat.	kivett
		ha					%			
3301	Bajai	0	10.319	81.319	27.430	119.068	0,0	8,7	68,3	23,0
3302	Bácsalmási	0	40	33.733	4.337	38.110	0,0	0,1	88,5	11,4
3303	Kalocsai	4.119	10.408	76.913	11.472	102.912	4,0	10,1	74,7	11,1
3304	Kecskeméti	39.527	53.221	21.997	30.611	145.356	27,2	36,6	15,1	21,1
3305	Kiskőrösi	25.567	46.650	15.475	25.276	112.968	22,6	41,3	13,7	22,4
3306	Kiskunfélegyházi	25.242	26.252	15.915	13.854	81.263	31,1	32,3	19,6	17,0
3307	Kiskunhalasi	13.145	20.324	15.957	33.181	82.607	15,9	24,6	19,3	40,2
3308	Kiskunmajsai	7.229	22.561	0	9.290	39.080	18,5	57,7	0,0	23,8
3309	Kunszentmiklósi	24.244	18.320	25.886	11.576	80.026	30,3	22,9	32,3	14,5
3310	Jánoshalmi	1.885	3.810	20.887	13.200	39.782	4,7	9,6	52,5	33,2
Bács-Kiskun megye		140.958	211.905	308.082	180.228	841.173	16,8	25,2	36,6	21,4

1. kat. Az agráralkalmassági értékszám nem éri el az országos átlag 80%-át
2. kat. Az agráralkalmassági értékszám az országos átlag és az átlag 80%-a közé esik
3. kat. Az agráralkalmassági értékszám nagyobb vagy egyenlő, mint az országos átlag
kivett: Erdő illetve mesterséges felszín

Békés megye

Kistérségi kód	Kistérség	1. kat.	2. kat.	3. kat.	kivett	összes	1. kat.	2. kat.	3. kat.	kivett
		ha					%			
3401	Békéscsabai	0	29.596	97.695	14.173	141.464	0,0	20,9	69,1	10,0
3402	Mezőkovácsházi	0	258	84.012	9.205	93.475	0,0	0,3	89,9	9,8
3403	Orosházi	0	4.147	74.846	5.729	84.722	0,0	4,9	88,3	6,8
3404	Sarkadi	7.355	35.325	5.533	6.425	54.638	13,5	64,7	10,1	11,8
3405	Szarvasi	1.176	28.036	40.349	4.522	74.083	1,6	37,8	54,5	6,1
3406	Szeghalmi	19.530	84.871	1.487	8.940	114.828	17,0	73,9	1,3	7,8
Békés megye		28.061	182.233	303.922	48.994	563.210	5,0	32,4	54,0	8,7

1. kat. Az agráralkalmassági értékszám nem éri el az országos átlag 80%-át
 2. kat. Az agráralkalmassági értékszám az országos átlag és az átlag 80%-a közé esik
 3. kat. Az agráralkalmassági értékszám nagyobb vagy egyenlő, mint az országos átlag
 kivett: Erdő illetve mesterséges felszín

Csongrád megye

Kistérségi kód	Kistérség	1. kat.	2. kat.	3. kat.	kivett	összes	1. kat.	2. kat.	3. kat.	kivett
		ha					%			
3601	Csongrádi	2.547	6.119	21.865	3.484	34.015	7,5	18,0	64,3	10,2
3602	Hódmezővásárhelyi	5	10.145	55.144	5.397	70.691	0,0	14,4	78,0	7,6
3603	Kisteleki	5.409	28.208	1.487	5.855	40.959	13,2	68,9	3,6	14,3
3604	Makói	0	6.937	56.434	6.996	70.367	0,0	9,9	80,2	9,9
3605	Mórahalmi	3.997	27.437	33	9.640	41.107	9,7	66,7	0,1	23,5
3606	Szegedi	8.570	42.904	20.882	15.443	87.799	9,8	48,9	23,8	17,6
3607	Szentesi	0	17.189	58.411	5.818	81.418	0,0	21,1	71,7	7,1
Csongrád megye		20.528	138.939	214.256	52.633	426.356	4,8	32,6	50,3	12,3
Dél-Alföldi régió		189.547	533.077	826.260	281.855	1.830.739	10,4	29,1	45,1	15,4
Magyarország		1.441.230	2.367.183	3.107.706	2.385.542	9.301.661	15,5	25,4	33,4	25,6

1. kat. Az agráralkalmassági értékszám nem éri el az országos átlag 80%-át
 2. kat. Az agráralkalmassági értékszám az országos átlag és az átlag 80%-a közé esik
 3. kat. Az agráralkalmassági értékszám nagyobb vagy egyenlő, mint az országos átlag
 kivett: Erdő illetve mesterséges felszín

Forrás: Dél-Alföldi régió területi alapadatok (GATE környezeti és Tájgazdálkodási Intézet - 1999.)

2.1. Munkanélküliség

9. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Munka- nélküliségi ráta (%)	Előzőből 35 év alatti munkanélküliek aránya (%)	Munkanélküliek száma (regisztrált fő)
1995				
1.	Bács-Kiskun megye	10,1	50,0	24.919
2.	Békés megye	12,9	52,5	23.296
3.	Csongrád megye	9,0	52,0	18.347
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>10,5</i>	<i>51,4</i>	<i>66.562</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>10,4</i>		<i>495.893</i>
1996				
1.	Bács-Kiskun megye	10,3	50,0	24.919
2.	Békés megye	13,6	50,7	23.579
3.	Csongrád megye	9,0	52,0	17.643
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>10,8</i>	<i>50,8</i>	<i>66.141</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>10,5</i>		<i>477.459</i>
1997				
1.	Bács-Kiskun megye	10,5	50,0	24.711
2.	Békés megye	14,0	51,3	23.889
3.	Csongrád megye	9,2	53,0	18.118
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>11,1</i>	<i>51,0</i>	<i>66.718</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>10,4</i>	<i>51,5</i>	<i>463.962</i>

Forrás: Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1995-'97.)

Dél-Alföldi Statisztikai Évkönyv (1998.)

2.1.2. Jövedelempótló támogatások

10. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Jövedelempótló támogatásra	
		jogosultak köre (fő)	részesültek száma 1000 lakosra (fő)
1995			
1.	Bács-Kiskun megye	8.756	16,2
2.	Békés megye	11.351	28,2
3.	Csongrád megye	5.406	16,3
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	25.513	18,8
5.	<i>Magyarország</i>		
1996			
1.	Bács-Kiskun megye	8.882	16,5
2.	Békés megye	12.212	25,4
3.	Csongrád megye	6.074	11,4
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	27.168	19,9
5.	<i>Magyarország</i>	211.615	20,8
1997			
1.	Bács-Kiskun megye	9.480	17,7
2.	Békés megye	10.294	24,3
3.	Csongrád megye	5.601	10,8
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	25.375	18,6
5.	<i>Magyarország</i>	194.522	19,2

Forrás: Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1997.)
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

**2.2.-2.3. Működő vállalkozások
(1997.)**

11. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Működő vállalkozások száma 1000 lakosra (db)	Kis (10 fő alatt)	Közép (11-50 fő)	Kis (10 fő alatt)	Közép (11-50 fő)
			vállalkozások száma (db)		vállalkozások megoszlása (%)	
1.	Bács-Kiskun megye	66	9.591	892	89,0	8,3
2.	Békés megye	56	4.648	557	85,9	10,3
3.	Csongrád megye	77	9.490	634	91,6	6,1
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	66	23.729	2.083	89,4	7,8
5.	<i>Magyarország</i>	72	246.623	16.848	91,6	6,3

Forrás: Csongrád megye Statisztikai Évkönyve (1997.)
Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

**2.4. Kis- és középvállalkozások száma szektoronként (1997.)
(egyéni vállalkozók nélkül)**

12. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Mezőgazdasági szektor		Ipari szektor		Egyéb szektor		Összesen	
		kis (10 fő alatti)	közép (11-50 fő)	kis (10 fő alatti)	közép (11-50 fő)	kis (10 fő alatti)	közép (11-50 fő)	kis (10 fő alatti)	közép (11-50 fő)
		vállalkozások száma (db)							
1.	Bács-Kiskun megye	2.764	112	2.209	226	4.618	554	9.591	892
2.	Békés megye	2.419	107	1.029	139	1.200	311	4.648	557
3.	Csongrád megye	2.484	60	1.840	136	5.166	438	9.490	634
5.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	7.667	279	5.078	501	10.984	1.303	23.729	2.083
6.	<i>Magyarország</i>	35.821	1.352	54.943	4.030	155.859	11.466	246.623	16.848

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.) + %-os becslés

**2.4. Működő egyéni vállalkozások száma gazdasági ág szerint
(1997.)**

Sorszám	Megnevezés	Mezőgazdasági szektor (fő)	Ipari szektor (fő)	Egyéb szektor (fő)	Összesen (fő)
1.	Bács-Kiskun megye	2.117	5.045	17.361	24.523
2.	Békés megye	1.996	3.092	11.972	17.060
3.	Csongrád megye	2.133	4.042	15.936	22.111
5.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	6.246	12.179	45.269	63.694
6.	<i>Magyarország</i>	27.427	91.597	346.025	465.049

**2.5. Mezőgazdasági szövetkezetek, vállalkozások
(1997)**

13. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Szövetkezetek száma (db)	Részvénytársaság (Rt.)	Korlátolt felelősségű társaság (Kft.)	Betéti társaság (Bt.)	Egyéni vállalkozások
			Vállalkozások száma (db)			
1997						
1.	Bács-Kiskun	138	11	395	275	2.117
2.	Békés	132	8	289	170	1.996
3.	Csongrád	94	7	195	161	2.133
4.	<i>Régió összesen</i>	364	26	879	606	6.246
5.	<i>Magyarország összesen</i>	1.915	84	2.730	3.154	27.427

Forrás: FVM Mezőgazdasági Statisztikai Összesítő
Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1996.)
Csongrád megye mezőgazdasága a III. évezred küszöbén (1998.)
Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

**2.6.-2.7.-2.8.-2.9.-2.10. Mezőgazdasági vállalkozók
(1994.)**

14. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Mezőgazdasági vállalkozók száma (ezer fő) - 1996.	Előzőből 65 éven felüliek száma (ezer fő)	65 éven felüli mezőgazdasági vállalkozók aránya az összesből (%)	Mezőgazdasági egyéni gazdálkodók száma 1000 lakosra (fő)	Mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma (1000 fő)
1.	Bács-Kiskun megye	2,1	0,8	25,6	251	35,8
2.	Békés megye	2,0	0,6	28,0	260	28,0
3.	Csongrád megye	2,1	0,6	27,1	194	23,4
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>6,2</i>	<i>2,0</i>	<i>26,8</i>	<i>236</i>	<i>87,2</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>27,4</i>	<i>7,1</i>	<i>26,0</i>	<i>163</i>	<i>344,8</i>

2.11.-2.12.-2.13. Mezőgazdaságban, lakóhelyen és iparban foglalkoztatottak

Sorszám	Megnevezés	Mező- és erdőgazdaság aktív keresői az összes aktív kereső %-ában (1990. évi átlag)	Lakóhelyen foglalkoztatottak száma (1000 fő) 1996.	Iparban foglalkoztatottak száma 1000 lakosra vetítve (fő)
1.	Bács-Kiskun megye	31,6	154,7	64
2.	Békés megye	27,1	101,3	69
3.	Csongrád megye	19,5	128,1	70
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>26,5</i>	<i>384,1</i>	<i>67</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>8,0</i>	<i>2.598,1</i>	<i>72</i>

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)
Területi Statisztikai Évkönyv (KSH - 1997.)

**3.1.-3.2.-3.3.-3.4.-3.5.-3.6. Infrastruktúra
(1997.)**

15. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Vezetékes gázt fogyasztó háztartások		Közüemi vízhálózatba	Szennyvíz-csatorna hálózatba	Távbeszélő fővonalak száma	Tisztított szennyvíz aránya (%)	Személygépkocsi száma	Járóbeteg szakellátás rendelési órási 1000 lakosra
		lakásállomány arányában (%)	1000 lakosra vetítve (db)	bekapcsolt lakások aránya (%)		1000 lakosra vetítve (db)		1000 lakosra vetítve (db)	vetítve (óra)
1.	Bács-Kiskun megye	63,4	268	83,8	21,8	266	73,8*	228	1.111
2.	Békés megye	70,4	294	96,7	22,6	254	100,0	174	1.136
3.	Csongrád megye	78,0	335	95,0	35,8	302	19,4	218	2.128
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	70,0	297	90,0	26,4	273	50,1*	209	1.435
5.	<i>Magyarország</i>	64,0	255	93,0	46,0	305	41,9*	234	1.440

* 1996. évi adatok

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)
Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1997.)

**3.1.-3.2.-3.3.-3.4.-3.5.-3.6. Infrastruktúra
(1997.)**

15. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Vezetékes gázt fogyasztó háztartások		Közüemi vízhálózatba	Szennyvíz-csatorna hálózatba	Távbeszélő fővonalak száma	Tisztított szennyvíz aránya (%)	Személygépkocsi száma	Járóbeteg szakellátás rendelési órási 1000 lakosra
		lakásállomány arányában (%)	1000 lakosra vetítve (db)	bekapcsolt lakások aránya (%)		1000 lakosra vetítve (db)		1000 lakosra vetítve (db)	vetítve (óra)
1.	Bács-Kiskun megye	63,4	268	83,8	21,8	266	73,8*	228	1.111
2.	Békés megye	70,4	294	96,7	22,6	254	100,0	174	1.136
3.	Csongrád megye	78,0	335	95,0	35,8	302	19,4	218	2.128
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	70,0	297	90,0	26,4	273	50,1*	209	1.435
5.	<i>Magyarország</i>	64,0	255	93,0	46,0	305	41,9*	234	1.440

* 1996. évi adatok

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)
Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1997.)

3.11.-3.12.-3.13. Közlekedés, emberi erőforrások

17. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Közúti elérhetőség gépjárművel (perc)		Elvégzett átlagos osztályszám	Középfokú végzettségűek aránya a 18 év felettieknél (%)	Felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év felettieknél (%)
		legközelebbi város	megyeszékhely			
1.	Bács-Kiskun megye	40'	80'	8,27	26,8	8,6
2.	Békés megye	30'	70'	8,35	28,2	8,3
3.	Csongrád megye	20'	60'	8,83	33,3	11,2
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	-	-	8,47	29,2*	9,3
5.	<i>Magyarország</i>	-	-	8,94	34,7	12,1

3.14. Iskolák és tanulók létszáma (1997.)

Sorszám	Megnevezés	Általános iskola (db)	Általános iskolai tanulók száma (fő)	Középiszkola (db)	Középiszkolai tanulók száma (fő)	Felsőfokú intézmények (db)	Felsőfokú képzésben részesülők száma (fő)
1.	Bács-Kiskun megye	204	53.860	48	16.890	8	6.411
2.	Békés megye	123	38.034	44	13.759	9	3.942
3.	Csongrád megye	137	39.616	45	17.792	10	19.394
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	464	131.510	137	48.441	27	29.747
5.	<i>Magyarország</i>	3.750	963.997	989	368.645	144	233.657

* számított érték

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)
Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1997.)

4. Mezőgazdasági struktúra (1997.)

18. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Használt mezőgazdasági terület (UAA) 1000 ha-ban	Összes terület (1000 ha)	Használt mezőgazdasági terület aránya az összterülethől (%)
1.	Bács-Kiskun megye	595,8	841,2	69,5
2.	Békés megye	465,6	563,2	82,8
3.	Csongrád megye	337,6	426,3	78,4
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>1.399,0</i>	<i>1.830,7</i>	<i>76,0</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>6.194,6</i>	<i>9.303,0</i>	<i>66,5</i>

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyve (1998.)

Csongrád Megyei Földhivatal Területi Összesítő (1997.)

5. Földhasználat (megye, régió)
5.1. Használt mezőgazdasági terület művelési ágak szerint (ha)
(1997.)

19. táblázat

Sorszám	Megnevezés	UAA				
		Szántó + kert	Rét és legelő	Szőlő	Gyümölcs	Összesen
1.	Bács-Kiskun megye	404.174	143.730	37.952	9.919	595.775
2.	Békés megye	416.910	47.120	230	1.360	465.620
3.	Csongrád megye	270.170	58.370	5.240	3.850	337.630
4.	Dél-Alföldi Régió	1.091.254	249.220	43.422	15.129	1.399.025
5.	Magyarország	4.820.080	1.148.101	130.874	95.578	6.194.633

5.2. Földterület művelési ágak szerint egyéni gazdálkodóknál (ha)
(1997.)

Sorszám	Megnevezés	UAA									
		Szántó + kert	Rét és legelő	Szőlő	Gyümölcs	Összesen	Erdő	Nádas	Halastó	Művelés alól kivett	Mind összesen
1.	Bács-Kiskun megye	268.706	105.368	36.376	8.624	419.074	57.579	4.765	654	51.414	533.486
2.	Békés megye	261.900	30.717	233	1.143	293.993	5.760	419	376	22.824	323.372
3.	Csongrád megye	164.744	39.187	4.959	3.599	212.489	13.107	1.140	100	22.915	249.751
4.	Dél-Alföldi Régió	695.350	175.272	41.568	13.366	925.556	76.446	6.324	1.130	97.153	1.106.609

Forrás: Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve (1997.)
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

5.3. Fontosabb növények termelés (ha)
(1997.)

20. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Gabonafélék összesen	Búza	Kukorica	Burgonya	Napraforgó	Cukorrépa	Silókukorica	Lucerna
1.	Bács-Kiskun megye	258.927	98.380	92.156	3.900	40.746	3.300	8.093	20.500
2.	Békés megye	145.693	124.451	107.101	690	58.630	11.628	10.703	26.216
3.	Csongrád megye	168.597	68.476	59.592	3.540	25.777	3.195	7.758	17.597
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>573.217</i>	<i>291.307</i>	<i>258.849</i>	<i>8.130</i>	<i>125.153</i>	<i>18.123</i>	<i>26.554</i>	<i>64.313</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>1.684.242</i>	<i>1.246.923</i>	<i>1.058.901</i>	<i>63.541</i>	<i>440.012</i>	<i>97.952</i>	<i>156.445</i>	

5.4. Fontosabb növények termelése egyéni gazdálkodóknál (ha)
(1997.)

Sorszám	Megnevezés	Gabonafélék összesen	Búza	Kukorica	Burgonya	Napraforgó	Cukorrépa	Silókukorica	Lucerna
1.	Bács-Kiskun megye	168.654	50.420	67.280	3.191	26.354	1.009	1.958	13.692
2.	Békés megye	165.203	63.920	82.840	685	38.325	7.480	3.885	17.254
3.	Csongrád megye	105.031	30.852	44.291	3.504	12.652	691	1.704	9.057
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>438.888</i>	<i>145.192</i>	<i>194.411</i>	<i>7.380</i>	<i>77.331</i>	<i>9.180</i>	<i>7.547</i>	<i>40.003</i>

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve (1997.)

**5.5. Zöldség, gyümölcs (t)
(1997.)**

21. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Bács-Kiskun megye		Békés megye		Csongrád megye		Dél-Alföldi Régió összesen	
		összesen	csak egyéni	összesen	csak egyéni	összesen	csak egyéni	összesen	csak egyéni
1.	Vöröshagyma	6.880	6.880	5.500	4.404	36.898	25.512	49.278	36.796
2.	Fokhagyma	900	900	370	370	13.855	13.855	15.125	15.125
3.	Sárgarépa	26.746	24.700	4.440	3.671	9.740	9.740	40.926	38.111
4.	Petrezselyem, gyökér	8.656	7.000	1.034	1.034	10.940	10.940	20.630	18.974
5.	Retek	700	700	63	63	1.202	1.202	1.965	1.965
6.	Paradicsom	35.602	32.000	8.360	8.121	25.966	23.655	69.928	63.776
7.	Uborka	18.400	18.400	3.350	3.265	7.369	5.959	29.119	27.624
8.	Görögdinnye	14.500	14.500	6.477	6.477	5.538	5.538	26.515	26.515
9.	Sárgadinnye	1.150	1.150	804	804	329	329	2.283	2.283
10.	Zöldborsó	11.147	5.730	13.137	971	519	243	24.803	6.944
11.	Zöldbab	6.300	6.300	4.689	1.379	304	304	11.293	7.983
12.	Fejes káposzta	16.600	16.600	1.683	1.683	15.150	15.150	33.433	33.433
13.	Karalábé	1.500	1.500	149	149	2.171	2.171	3.820	3.820
14.	Fejes saláta	2.000	2.000	173	173	1.341	1.284	3.514	3.457
15.	Spenót	3.093	1.880	680	680	80	80	3.853	2.640
16.	Spárgatök	1.600	1.600	461	461	255	255	2.316	2.316
17.	Zöldpaprika	11.275	11.260	3.312	3.312	31.524	29.792	46.111	44.364
18.	Paradicsom-paprika	10.000	10.000	459	459	14.348	14.348	24.807	24.807
19.	Csemege kukorica	28.252	10.600	23.606	21	18.331	3.276	70.189	13.897
20.	Termesztett gomba	900	900	70	70	250	250	1.220	1.220
21.	Fűszerpaprika	20.948	18.312	685	612	12.109	12.104	33.742	31.028

Forrás: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1997.)

**5.6. Gyümölcs, Szőlő bortermelés (t)
(1997.)**

22. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Bács-Kiskun megye		Békés megye		Csongrád megye		Dél-Alföldi Régió összesen	
		összesen	csak egyéni	összesen	csak egyéni	összesen	csak egyéni	összesen	csak egyéni
1.	Alma	28.720	24.015	180	142	7.673	6.919	36.573	31.076
2.	Körte	-	1.590	721	712	1.894	1.892	2.615	4.194
3.	Cseresznye	2.021	1.961	833	833	289	264	3.143	3.058
4.	Meggy	6.956	5.334	1.233	1.185	641	595	8.830	7.114
5.	Szilva	6.896	5.195	5.190	5.185	3.984	3.977	16.070	14.357
6.	Kajszibarack	1.572	1.456	52	52	86	72	1.710	1.580
7.	Őszibarack	2.187	2.097	271	263	7.968	7.947	10.426	10.307
8.	Ribiszke	160	160	18	18	12	12	190	190
9.	Dió	370	370	278	278	56	56	704	704
10.	Egyéb	1.002	1.002	443	442	940	940	2.385	2.384
11.	Összesen	49.884	43.180	9.219	9.110	23.543	22.674	82.646	74.964
12.	Szőlő	186.324	178.909	454	454	18.439	17.874	205.217	197.237
13.	Bor (1000 l)	138.513	125.236	261	n.a.	10.519	10.197	149.293	135.433

Forrás: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megye Statisztikai Évkönyve (1997.)

**5.7.-5.8.-5.9. Erdősültség (ha)
(a nyilvántartott területek alapján)
(1997.)**

23. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföldi Régió összesen	Magyarország
1.	Nemesnyár	31.028	3.450	4.867	39.345	163.825
2.	Hazai nyár	n.a.	1.250	4.298	5.548	n.a.
3.	Fekete fenyő	50.396	20	4.118	54.534	251.751
4.	Kocsányos tölgy	2.255	6.760	3.215	12.230	368.686
5.	Fűz	n.a.	704	2.514	3.218	n.a.
6.	Erdei fenyő	n.a.	10	2.423	2.433	n.a.
7.	Kóris	n.a.	2.070	1.357	3.427	n.a.
8.	Akác	31.175	2.060	4.064	37.299	340.087
9.	Egyéb	4.483	4.166	3.828	12.477	554.221
10.	Összesen	119.337	20.490	30.684	170.511	1.678.570
11.	Összesből magán	57.579	5.760	13.107	76.446	n.a.
12.	ERDŐSÜLTÉSÉG	18,6%	2,0%	7,2 %	9,3%	18,0%

Forrás: Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Programjai (1999.)

6.1.-6.2.-6.3.-6.4. Állattenyésztés (1997.)

24. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Gazdálkodó szervezetek									
		Szarvasmarha	Ebből tehén	Sertés	Ebből anyakoca	Juh	Tyúkféle	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Tyúkféle
		állatállomány létszáma (db)						100 ha mezőgazdasági területre jutó állomány (db)			
1.	Bács-Kiskun megye	30.742	14.850	231.996	17.581	23.938	995.457	9	86	24	571
2.	Békés megye	38.000	16.000	179.000	13.000	14.000	310.000	13	105	7	325
3.	Csongrád megye	32.959	14.977	184.754	14.926	10.459	211.087	15	128	9	424
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>101.701</i>	<i>45.827</i>	<i>595.750</i>	<i>45.507</i>	<i>48.397</i>	<i>1.516.544</i>	<i>12</i>	<i>103</i>	<i>15</i>	<i>453</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>591.000</i>	<i>274.000</i>	<i>2.285.000</i>	<i>159.000</i>	<i>184.000</i>	<i>10.286.000</i>	<i>14</i>	<i>80</i>	<i>14</i>	<i>500</i>

Sorszám	Megnevezés	Egyéni gazdálkodók					
		Szarvasmarha	Ebből tehén	Sertés	Ebből anyakoca	Juh	Tyúkféle
		állatállomány létszáma (db)					
1.	Bács-Kiskun megye	25.135	14.880	282.666	19.401	121.337	2.406.321
2.	Békés megye	21.000	9.000	308.000	22.000	19.000	1.202.000
3.	Csongrád megye	17.645	8.584	247.689	14.849	21.545	1.220.154
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>63.780</i>	<i>32.464</i>	<i>838.355</i>	<i>56.250</i>	<i>161.882</i>	<i>4.828.475</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>280.000</i>	<i>129.000</i>	<i>2.647.000</i>	<i>186.000</i>	<i>674.000</i>	<i>20.697.000</i>

Forrás: Csongrád megye mezőgazdasága a III. évezred küszöbén (KSH - 1998.) + számítás
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.) + %-számításos becslés

6.5. Állatok száma számosállatban (ezer sz. á. db)

25. táblázat

Sorszám	Megnevezés	szarvas- marha	c, pontból tehén	sertés	e, pontból tenyészkoca	juh	g, pontból anyajuh	kecske	ló	baromfi
a,	b,	c,	d,	e,	f,	g,	h,	i,	j,	k,
1990										
1.	Bács-Kiskun	103	48	103	9	20	13	•	8	23
2.	Békés	105	39	97	8	7	5	•		24
3.	Csongrád	85	33	65	5	8	5	•	0,9*	17
4.	Régió összesen	293	120	265	22	35	23	•		64
5.	Magyarország	1.571	630	912	71	132	93	•		346
1995										
1.	Bács-Kiskun	58	29	62	5	12	9	•	7	23
2.	Békés	62	27	60	5	3	2	•		14
3.	Csongrád	52	24	48	4	4	2	•	0,4*	12
4.	Régió összesen	172	80	170	14	19	13	•		49
5.	Magyarország	928	421	574	50	69	53	•		252
1997										
1.	Bács-Kiskun	45	10	59	3	11	6	•	7	27
2.	Békés	59	25	56	56	2	4,5	•	n.a.	12
3.	Csongrád	51	24	49	3	2	•	•	0,3*	12
4.	Régió összesen	155	59	164	11,6	15	10,5	•	n.a.	51
5.	Magyarország	871	403	562	39,3	61	45	•	n.a.	248

* gazdálkodó szervezetek

• nincs adat

Forrás: FVM Mezőgazdasági statisztikai összesítő (1990., 1995. év)

Csongrád megyei Statisztikai Évkönyv (1997.)

**6.5.1. Állatok száma a kedvezőtlen adottságú területeken
(számosállatban)**

26. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Szarvasmarha	Sertés	Kecske	Lóállomány	Juh	Tyúkféle
1.	Bács-Kiskun megye	9.860	10.540	nincs adat	3	2.040	3.910
2.	Békés megye	3.100	3.000	nincs adat	nincs adat	150	700
3.	Csongrád megye	7.350	15.250	nincs adat	996	383	5.270
4.	Dél-Alföldi Régió	20.310	28.790	nincs adat	999	2.573	9.880

Forrás: becült adatok, 1995. évi bázisadatokat alapul véve

**7. Talajerő utánpótlás
(1997.)**

27. táblázat

Magnevezés		Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföldi Régió	Magyarország
Szervestrágya mezőgazdasági területre	ha	5.408	9.490	7.637	22.535	116.860
	t	208.302	377.237	316.176	901.715	4.908.252
	t/ha	38,5	40,0	41,0	40,0	42,0
Műtrágya mezőgazdasági területre	ha	121.456	132.967	89.453	343.876	1.798.830
	t	20.119	17.608	13.634	51.361	287.813
	t/ha	0,17	0,13	0,15	0,15	0,16

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

Bács-Kiskun Megyei Vidékfejlesztési Program (1999.)

**8. Jellegzetes termékek
(1997.)**

Csongrád megye

28. táblázat

Sorszám	Megnevezés	ha	t	1000 l
1.	Fűszerpaprika-örlemény		3.051	
2.	Vöröshagyma		36.898	
3.	Fokhagyma		13.855	
4.	Őszibarack		7.968	
5.	Alma		7.673	
6.	Bor			10.519
7.	Kenyérgabona		159.597	
8.	Szárított zöldség		n.a.	
9.	Hajtatott zöldség	232		
10.	Kolbász, szalámi		10.556	
11.	Vágott baromfi		33.806	
12.	Nyers hús		95.975	
13.	Tej		122.844	
14.	Haltenyésztés	3.386		

Bács-Kiskun megye

Sorszám	Megnevezés	ha	t	1000 l
1.	Fűszerpaprika-örlemény		5.100	
2.	Paradicsom		35.600	
3.	Zöldborsó		11.147	
4.	Feldolgozott zöldség		46.100	
5.	Feldolgozott gyümölcs		25.000	
6.	Alma		24.000	
7.	Kajsziparack		3.157	
8.	Őszibarack		2.187	
9.	Bor		-	39.219
10.	Nyershús		120.000	
11.	Vágott baromfi		42.000	
12.	Húskészítmények		25.000	
13.	Tej			16.172
14.	Kenyérgabona		68.000	
15.	Takarmány keverékek		154.000	

Békés megye

Sorszám	Megnevezés	ha	t	1000 l
1.	Gyulai kolbász		1.500	
2.	Csabai kolbász		900	
3.	Medgyesi dinnye		35.000	
4.	Kovácsházi libamáj		450	
5.	Geszti szilvapálinka		n.a.	
6.	Gyomai halászlé		n.a.	
7.	Békési fonott bútor és kosár		n.a.	
8.	Szarvasi szlovák ételek		n.a.	
9.	Mezőhegyesi Nóniusz ló		n.a.	
10.	Kovácsházi cirokseprű (db)		230.000	
11.	Bánkúti búza		n.a.	

Forrás: Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Programjai (1999.)

**9. Beruházások
(1997.)**

29. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Beruházások értéke (mezőgazdaság + erdőgazdaság + halászat) (millió Ft)	1000 fő mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó beruházás (millió Ft)	1 lakosra jutó beruházás (Ft)	
				Összesen	mezőgazdasági + erdőgazdaság + halászat
1.	Bács-Kiskun megye	3.139	91,0	72.507	5.833
2.	Békés megye	3.273	348,5	74.425	8.190
3.	Csongrád megye	2.677	114,4	98.301	6.322
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	9.089	173,9	81.094	6.677
5.	<i>Magyarország</i>	47.609	193,2	127.000	4.688

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

**10. Élelmiszeripar
(1997.)**

30. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Élelmiszeripari termelés a teljes iparból (%)	Élelmiszeripari beruházások aránya a teljes ipari beruházásokból (%)	Élelmiszeripari foglalkoztatottak aránya a teljes ipari foglalkoztatottakból (%)	Átlagos évi beruházás az élelmiszeriparban (millió Ft)
1.	Bács-Kiskun megye	45,6	24,3	27,4	2.600
2.	Békés megye	48,5	44,3	30,4	3.010
3.	Csongrád megye	37,3	39,0	23,8	3.352
4.	<i>Dél-Alföldi Régió</i>	<i>42,9</i>	<i>42,7</i>	<i>27,1</i>	<i>8.962</i>
5.	<i>Magyarország</i>	<i>18,9</i>	<i>37,2</i>	<i>15,9</i>	<i>184.946</i>

Forrás: Dél-Alföldi Régió Statisztikai Évkönyv (1998.)
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

**12.1. Bács-Kiskun megye
természetvédelmi oltalom alatt álló területei**

31. táblázat

Kód	Kistérség	Nemzeti park	Tájvédelmi körzet	Természetvédelmi terület	Védett területek összesen	Nemzeti park	Tájvédelmi körzet	Természetvédelmi terület	Védett területek összesen	Környezetileg érzékeny területek (ESA)	Környezetileg érzékeny területek (ESA)
		ha				%				ha	%
3301	Bajai	0	0	4	4	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0
3302	Bácsalmási	5.239	0	1.122	6.362	5,1	0,0	1,1	6,2	39.257	38,1
3303	Kalocsai	6.776	651	0	7.427	4,7	0,4	0,0	5,1	26.133	18,0
3304	Kecskeméti	11.888	0	982	12.870	10,5	0,0	0,9	11,4	49.996	44,3
3305	Kiskőrösi	5.470	0	710	6.180	6,7	0,0	0,9	7,6	0	0,0
3306	Kiskunfélégyházi	0	0	242	242	0,0	0,0	0,3	0,3	0	0,0
3307	Kiskunhalasi	0	0	8	8	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0
3308	Kiskunmajsai	14.436	0	23	14.459	18,0	0,0	0,0	18,1	66.657	83,3
3309	Kunszentmiklósi	0	0	131	131	0,0	0,0	0,3	0,3	0	0,0
3310	Jánoshalmi	5.490	0	71	5.561	3,9	0,0	0,1	3,9	0	0,0
Bács-Kiskun megye		49.299	651	3.292	53.243	5,7	0,1	0,4	6,2	182.013	21,1

Megjegyzés: a %-os értékek meghatározásánál 100%-nak a megye összterületét vettük.

**Békés megye
természetvédelmi oltalom alatt álló területei**

Kód	Kistérség	Nemzeti park	Tájvédelmi körzet	Természetvédelmi terület	Védett területek összesen	Nemzeti park	Tájvédelmi körzet	Természetvédelmi terület	Védett területek összesen	Környezetileg érzékeny területek (ESA)	Környezetileg érzékeny területek (ESA)
		ha				%				ha	%
3401	Békés-csabai	0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0
3402	Mezőkovácsházi	2.658	0	0	2.658	3,1	0,0	0,0	3,1	0	0,0
3403	Orosházi	8.003	0	0	8.003	14,6	0,0	0,0	14,6	0	0,0
3404	Sarkadi	2.775	0	68	2.843	3,7	0,0	0,1	3,8	12.608	17,0
3405	Szarvasi	10.225	0	0	10.225	8,9	0,0	0,0	8,9	63.684	55,5
3406	Szeghalmi	16.536	0	0	16.536	16,2	0,0	0,0	16,2	0	0,0
Békés megye		40.198	0	68	40.266	7,7	0,0	0,1	7,7	76.292	14,6

Megjegyzés: a %-os értékek meghatározásánál 100%-nak a megye összterületét vettük.

**Csongrád megye
természetvédelmi oltalom alatt álló területei**

Kód	Kistérség	Nemzeti park	Tájvédelmi körzet	Természetvédelmi terület	Védett területek összesen	Nemzeti park	Tájvédelmi körzet	Természetvédelmi terület	Védett területek összesen	Környezetileg érzékeny területek (ESA)	Környezetileg érzékeny területek (ESA)
		ha				%				ha	%
3601	Csongrádi	2.242	2.169	0	4.412	3,2	3,1	0,0	6,2	0,0	0,0
3602	Hódmezővásárhelyi	0	8.304	100	8.403	0,0	20,3	0,2	20,5	0,0	0,0
3603	Kisteleki	2.876	0	0	2.876	4,1	0,0	0,0	4,1	0,0	0,0
3604	Makói	0	0	93	93	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0
3605	Mórahalmi	0	10.513	0	10.513	0,0	12,0	0,0	12,0	0,0	0,0
3606	Szegedi	5.153	232	0	5.385	6,3	0,3	0,0	6,6	0,0	0,0
3607	Szentesi	0	9.176	41	9.217	0,0	14,4	0,1	14,5	0,0	0,0
Csongrád megye		10.272	30.394	233	40.899	2,3	6,7	0,1	9,0	0,0	0,0
Dél-Alföldi régió		99.769	31.046	3.593	134.408	5,4	1,7	0,2	7,3	258.335	14,0
Magyarország		419.684	319.691	27.712	767.087	4,5	3,4	0,3	8,2	736.296	7,9

Megjegyzés: a %-os értékek meghatározásánál 100%-nak a megye összterületét vettük.

Forrás: Dél-alföldi régió területi alapadatok (GATE Környezeti és Tájgazdálkodási Intézet - 1999.)

12.2.-12.3. Bács-Kiskun megye a zonális agrárkörnyezeti programok célterületei

32. táblázat

Kód	Kistérség	Talajvédelem	Vízvédelem	Talaj- és vízvédelem	Élővilág-védelem	Talaj- és élővilág-védelem	Víz- és élővilág-védelem	Talaj-, víz- és élővilág-védelem	ÖSSZES CÉLTERÜLET
		ha							
3301	Bajai	3.653	37.662	15.181	306	840	5.893	2.383	65.918
3302	Bácsalmási	10.183	0	0	672	1.893	0	0	12.748
3303	Kalocsai	1.714	45.955	2.719	9.354	965	22.034	1.048	83.789
3304	Kecskeméti	34.646	1.284	1.300	7.826	43.198	2.397	5.767	96.418
3305	Kiskőrösi	2.474	227	459	20.769	33.375	12.375	17.689	87.368
3306	Kiskunfélegyházi	4.432	0	39	27.684	30.638	1.245	1.365	65.403
3307	Kiskunhalasi	17.028	0	0	3.322	26.073	0	0	46.423
3308	Kiskunmajsai	95	0	0	1.731	28.059	0	0	29.885
3309	Kunszentmiklósi	463	3.998	2.991	44.053	8.249	5.950	678	66.382
3310	Jánoshalmi	13.409	0	0	0	887	0	0	14.296
Bács-Kiskun megye		88.097	89.126	22.689	115.717	174.177	49.894	28.930	586.630

12.2.-12.3. Bács-Kiskun megye a zonális agrárkörnyezeti programok célterületei

Kód	Kistérség	Talajvédelem	Vízvédelem	Talaj- és vízvédelem	Élővilág-védelem	Talaj- és élővilág-védelem	Víz- és élővilág-védelem	Talaj-, víz- és élővilág-védelem	ÖSSZES CÉLTERÜLET
		%							
3301	Bajai	3,1	31,8	12,8	0,3	0,7	5,0	2,0	55,7
3302	Bácsalmási	27,1	0,0	0,0	1,8	5,0	0,0	0,0	34,0
3303	Kalocsai	1,7	44,7	2,6	9,1	0,9	21,4	1,0	81,4
3304	Kecskeméti	23,8	0,9	0,9	5,4	29,7	1,6	4,0	66,3
3305	Kiskőrösi	2,2	0,2	0,4	18,4	19,5	11,0	15,7	77,3
3306	Kiskunfélegyházi	5,5	0,0	0,0	34,1	37,7	1,5	1,7	80,5
3307	Kiskunhalasi	20,6	0,0	0,0	4,0	31,6	0,0	0,0	56,3
3308	Kiskunmajsai	0,2	0,0	0,0	4,4	71,8	0,0	0,0	76,5
3309	Kunszentmiklósi	0,6	5,0	3,7	55,0	10,3	7,4	0,8	82,9
3310	Jánoshalmi	33,7	0,0	0,0	0,0	2,2	0,0	0,0	35,9
Bács-Kiskun megye		10,5	10,6	2,7	13,8	20,7	5,9	3,4	67,6

Megjegyzés: A %-os értékek meghatározásánál 100%-nak az összterületet vettük.

Forrás: Dél-Alföldi régió területi alapadatok (GATE Környezeti és Tájgazdálkodási Intézet - 1999.)

12.2.-12.3. Békés megye a zonális agrárkörnyezeti programok célterületei

Kód	Kistérség	Talajvédelem	Vízvédelem	Talaj- és vízvédelem	Élővilágvédelem	Talaj- és élővilágvédelem	Víz- és élővilágvédelem	Talaj-, víz- és élővilágvédelem	ÖSSZES CÉLTERÜLET
		ha							
3401	Békéscsabai	0	24.151	2.550	24.509	1.317	6.687	1.591	60.805
3402	Mezőkovácsházi	0	63.096	1.886	29	0	2.163	877	68.051
3403	Orosházi	2.613	22.442	4.477	12.783	0	5	6	42.326
3404	Sarkadi	0	14	0	17.495	0	94	0	17.603
3405	Szarvasi	0	0	0	37.592	0	0	0	37.592
3406	Szeghalmi	0	0	0	73.997	0	0	0	73.997
<i>Békés megye</i>		<i>2.613</i>	<i>109.703</i>	<i>8.913</i>	<i>166.405</i>	<i>1.317</i>	<i>8.949</i>	<i>2.474</i>	<i>300.374</i>

12.2.-12.3. Békés megye a zonális agrárkörnyezeti programok célterületei

Kód	Kistérség	Talajvédelem	Vízvédelem	Talaj- és vízvédelem	Élővilág-védelem	Talaj- és élővilág-védelem	Víz- és élővilág-védelem	Talaj-, víz- és élővilág-védelem	ÖSSZES CÉLTERÜLET
		%							
3401	Békéscsabai	0,0	17,1	1,8	17,4	0,9	4,7	1,1	43,1
3402	Mezőkovácsházi	0,0	68,5	2,0	0,0	0,0	2,3	1,0	73,8
3403	Orosházi	3,1	26,5	5,3	15,1	0,0	0,0	0,0	50,0
3404	Sarkadi	0,0	0,0	0,0	32,7	0,0	0,2	0,0	33,0
3405	Szarvasi	0,0	0,0	0,0	50,8	0,0	0,0	0,0	50,8
3406	Szeghalmi	0,0	0,0	0,0	64,4	0,0	0,0	0,0	64,4
Békés megye		0,5	19,5	1,6	29,5	0,2	1,6	0,4	53,3

Megjegyzés: A %-os értékek meghatározásánál 100%-nak az összterületet vettük.

Forrás: Dél-Alföldi régió területi alapadatok (GATE Környezeti és Tájgazdálkodási Intézet - 1999.)

12.2.-12.3. Csongrád megye a zonális agrárkörnyezeti programok célterületei

Kód	Kistérség	Talajvédelem	Vízvédelem	Talaj- és vízvédelem	Élővilágvédelem	Talaj- és élővilágvédelem	Víz- és élővilágvédelem	Talaj-, víz- és élővilágvédelem	ÖSSZES CÉLTERÜLET
		ha							
3601	Csongrádi	284	7.446	663	8.827	290	8.137	2.601	28.248
3602	Hódmezővásárhelyi	326	1.776	0	11.490	0	1.821	0	15.413
3603	Kisteleki	1.711	1.914	28	3.803	22.850	4.065	790	35.161
3604	Makói	0	740	0	21.185	0	516	0	22.441
3605	Mórahalmi	2.188	0	0	7.977	20.819	0	0	30.984
3606	Szegedi	3.574	7.014	1.268	10.574	15.545	17.600	2.747	58.322
3607	Szentesi	0	3.054	0	27.721	0	1.425	0	32.200
Csongrád megye		8.083	21.944	1.959	91.577	59.504	33.564	6.138	222.769
Dél-Alföldi régió		98.793	220.773	33.561	373.699	234.998	92.407	37.542	1.091.773
Magyarország		1.021.634	931.720	981.476	973.376	552.636	671.208	382.149	5.514.199

12.2.-12.3. Csongrád megye a zonális agrárkörnyezeti programok célterületei

Kód	Kistérség	Talajvédelem	Vízvédelem	Talaj- és vízvédelem	Élővilág-védelem	Talaj- és élővilág-védelem	Víz- és élővilág-védelem	Talaj-, víz- és élővilág-védelem	ÖSSZES CÉLTERÜLET
		%							
3601	Csongrádi	0,8	21,9	2,0	26,0	0,9	23,9	7,7	83,1
3602	Hódmezővásárhelyi	0,5	2,5	0,0	16,3	0,0	2,6	0,0	21,8
3603	Kisteleki	4,2	4,7	0,1	9,3	55,8	9,9	1,9	85,8
3604	Makói	0,0	1,1	0,0	30,7	0,0	0,7	0,0	32,5
3605	Mórahalmi	5,3	0,0	0,0	19,5	50,9	0,0	0,0	75,7
3606	Szegedi	4,1	8,1	1,5	12,2	17,9	20,3	3,2	67,2
3607	Szentesi	0,0	3,8	0,0	34,0	0,0	1,8	0,0	39,5
Csongrád megye		1,9	5,1	0,5	21,5	14,0	7,9	1,4	52,2
Dél-Alföldi régió		5,4	12,1	1,8	20,4	12,8	5,0	2,1	59,6
Magyarország		11,0	10,0	10,6	10,5	5,9	7,2	4,1	59,3

Megjegyzés: A %-os értékek meghatározásánál 100%-nak az összterületet vettük.

Forrás: Dél-Alföldi régió területi alapadatok (GATE Környezeti és Tájgazdálkodási Intézet - 1999.)

11. Turizmus

33. táblázat

Megnevezés	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföldi Régió
A turisztikai tevékenységből származó jövedelem a GDP %-ában	-	2,0	0,2	1,1
Eltöltött éjszakák száma	361.391	468.374	342.589	1.172.354
Turisztikai célra rendelkezésre álló ágak száma	11.011	6.605	3.051	20.667
A turisták száma a regisztrált létesítményekben , 1000 lakosra	274	114	408	269

Forrás: Csongrád Megyei Területfejlesztési Konceptió (tanulmány – 1998.)
Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve (1997.)
Területi Statisztikai Évkönyv (1997.)

13.1. Épített környezeti értékek kistérségenként, kategóriák szerint

34. táblázat

Megyék	Országosan védett műemlékek + jelentős építészeti és régészeti értékek (db)								ÖSSZES VÉDETT MŰEMLEK (DB)
	Középület	Egyházi épület	Kastély és kúria	Polgárház, bérház	Szobor, emlékmű	Parasztház, halászház	Egyéb népi jellegű épület	Jelentős régészeti emlék, rom	
Bács-Kiskun	8	17	5	1	2	3	4	-	40
Békés	36	168	18	115	155	52	17	3	564
Csongrád	26	43	9+5	39	10+2	55	16	3+4	212
Dél-Alföldi Régió	70	228	37	155	169	110	37	10	816

Forrás: Csongrád Megye Területrendezési terve, program, VÁTI Kht.; Országos Műemlékjegyzék)

13.2.-13.3. Kulturális hagyományok, társadalmi közösségek jellemző számadata kategóriák szerint (db)

35. táblázat

Megyék	Önkormány- zati közmű- velődési intézmény	Egyéb közmű- velődési intézmény	Közműve- lődési egyesület, alapítvány	Amatőr művészeti csoport	Egyéb közösség, csoport, klub	Helyi újság, rádió, Tv, infószolgál- tató	Helyi történeti gyűjtemény	ÖSSZES	Civil szervezetek száma 1000 lakosra
Bács-Kiskun	103	14	46	302	n.a.	16	16	497	0,9
Békés	77	122	251	176	70	91	36	823	2,1
Csongrád	54	25	94	155	133	79	9	549	0,9
Dél-Alföldi Régió	234	161	391	633	203	186	61	1.869	1,0

Forrás: Csongrád Megyei Önkormányzat